

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE ELÇİBEY
DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Adem AĞAR

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Marziye MEMMEDLİ

Karabük

Haziran-2017

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Adem AĞAR' a ait "**Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi ve Elçibey Dönemi**" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Uluslararası Politik Ekonomi Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Doç. Dr. Ali ASKER	
Danışman Üye	: Yrd. Doç. Dr. Marziye MEMMEDLİ	
Üye	: Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	

Tez Sınavı Tarihi : 16.06.2017

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, ve bu eserleri her kullanışmada alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

16 / 06 / 2017

Adem AĞAR

ÖNSÖZ

Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi ve Elçibey Dönemi adlı çalışmamı yapmamdaki amacım, Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin arka planını gözler önüne sererek bir lider olarak Elçibey'in, Azerbaycan ve Türk dünyasına katkılarını ortaya koymaktır. Ayrıca üniversite ve iş yaşamım nedeniyle Azerbaycan'da bulunduğum 8 yıl boyunca yaptığım izlenimler bu çalışmayı yapma ihtiyacını doğurmuştur.

Çalışmalarım sırasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım bana her konuda yardımcı olan başta danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Marziye Memmedli'ye, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanımız Sayın Doç. Dr. Ali Asker'e, yüksek lisans dersleri sırasında bizlerden desteklerini esirgemeyen Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Öğretim Üyelerine ve tezimin hazırlanması esnasında bana destek ve yardımcı olan aileme teşekkür eder şükranlarımı sunarım.

Adem AĞAR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA MİLLİ MÜCADELE VE BAĞIMSIZLIĞIN KAZANILMASI

1.1.AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIĞA GİDEN YOL.....	5
1.1.1. Azerbaycan'da 19.yüzyıl Sonu - 20.yüzyıl Başlarında Ulus İnşası ve Bağımsızlık Düşüncesi	5
1.1.2. 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi.....	13
1.1.3. Sovyet Döneminde Bağımsızlık Mücadelesi.....	19
1.1.4. SSCB'in Son Yıllarında Azerbaycan'daki Siyasi Gelişmeler.....	26
1.1.4.1. Azerbaycan Halk Cephesinin Kurulması	28
1.1.4.2."Kara Ocak" Katliamının Milli Mücadeleye Etkileri (20 Ocak- 1990).....	32
1.1.4.3.Ayaz Mütallibov Dönemi (25 Ocak 1990-6 Mart 1992).....	35

İKİNCİ BÖLÜM
ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN İÇ POLİTİKASI

2.1. ELÇİBEY'İN DEVLET BAŞKANLIĞINA GELİŞ SÜRECİ.....	42
2.2. ELÇİBEY'İN SİYASİ PORTRESİ.....	47
2.3. İKTİSADİ POLİTİKALAR.....	56
2.4. KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI.....	60
2.5. ASKERİ POLİTİKALAR.....	62
2.6. SOSYAL ALANDAKİ POLİTİKALAR.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

3.1. AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ.....	66
3.2. AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	71
3.3. AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ.....	77
3.4. BATI ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER (ABD-AB).....	81
3.5. AZERBAYCAN-ERMENİSTAN SAVAŞI VE İŞGAL SORUNU.....	85
3.5.1.Karabağ'ın Jeopolitiği ve Sorunun Ortaya Çıkışı.....	86
3.5.2.Ermenistan'ın Karabağ'ı İlhak Siyaseti (1988-1994).....	88
3.5.3.Karabağ Probleminin Çözumsuzlüğü ve AGİT-Minsk Grubu.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ELÇİBEY DÖNEMİNİN SONA ERMESİ

4.1. 4 HAZİRAN DARBESİ VE DARBİYİ TETİKLEYEN İÇ ETKENLER.....	100
4.2. 4 HAZİRAN DARBESİNDE DİĞER ÜLKELERİN TUTUMU.....	114
4.2.1. Rusya'nın Tutumu ve Darbedeki Rolü.....	114
4.2.2. 4 Haziran Darbesinde Türkiye'nin Tutumu.....	118
4.2.3. ABD ve İngiltere'nin Darbeye Yaklaşımı.....	123
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129
EKLER	138
EK 1.....	138
EK 2.....	139
EK 3.....	140
ÖZET.....	141
ABSTRACT.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	145

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	:Azerbaycan Halk Cephesi
AMİP	:Azerbaycan Milli İstiklal Partisi
ANAP	:Anavatan Partisi
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	:Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CIA	:Central Intelligence Agency-Merkezi İstihabarât Teşkilatı
ÇEKA	:Çrezvıçaynaya Komissiya-Olağanüstü Haller Komisyonu
DKÖB	:Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DKÖV	:Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
GİM	:Geçici İnisiyatif Merkezi
HSK	:Halk Sovyet Komiserliği
IMF	:International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu
KGB	:Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti-Devlet Güvenlik Komitesi
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MTN	:Milli Tehlikesizlik Nazırlığı-Milli Güvenlik Bakanlığı

NATO	:North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NÖC	:Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT	:Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
YÖK	:Yüksek Öğretim Kurulu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Günümüzde Ermenistan İşgali Altında Olan Bölgeleri ve Dağlık Karabağ'ı Gösteren Harita.....	86
Şekil 2. Cumhuriyet Gazetesi Tarafından 01.09.1993 Tarihinde Yayımlanan “Elçiye Zeval” Başlıklı Karikatür.....	123

GİRİŞ

Azerbaycan, bulunduğu coğrafi konum ve doğal zenginlikleri sebebiyle tarih boyunca önemli m¼cadelelere sahne olmuştur. M.Ö. Atropatena ve Kafkas Albaniyası devletlerine ev sahipliği yapan bu topraklar daha sonraları Sasaniler İmparatorluğu, Arap Hilafeti, Selçuklular, H¼lag¼ler Devleti hakimiyetine girmiş, ardından bölgede şirvanşahlar, Atabeyler, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi Türk devletleri kurulmuştur. 1501 yılında şah İsmail Safevi tarafından kurulan bu devlet 1736 yılına kadar varlığını sürdürm¼ř, Osmanlı Devleti dahil bölgenin birçok devletine de varlığını kabul ettirmiştir. Safevi Ordu Komutanı Nadir şah tarafından ortadan kaldırılan Safeviler Devleti, 11 yıl boyunca Nadir şah tarafından yönetilmiş, 1747 yılında öldür¼lmesiyle bu devlet 20 hanlığa böl¼nm¼řtür. sekizi Kuzey Azerbaycan on ikisi Güney Azerbaycan arazilerinde mevcut olan bu hanlıklar sadece yarım asır kadar ayakta kalabilmiştir. Daha sonradan bu hanlıkların bir kısmı Ağa Muhammed şah Kaçar tarafından kurulan Kaçarlar Devleti sınırlarına, diğer kısmı ise 19 yy. da güneye doğru ilerleyerek Azerbaycan topraklarıyla sınır devleti haline gelmiş, Rusya İmparatorluğuna dahil olmuştur. Önceleri diplomatik yolla daha sonrada askeri yolla ele geçirilen Bak¼, Guba, Karabağ, şeki, řamah¼, Lenkeran, Revan, Nahçıvan hanlıkları Kuzey Azerbaycan'da olan son bağımsız devlet kurumları olarak tarihe geçmiştir.

19. yüzyıl başlarında Kaçarların bölgede hakimiyetini kaybetmeye başlaması ve bölgenin hanlıklardan oluşması sebebiyle siyasi bir birlik olmaması Çarlık Rusya'sının bu bölge üzerindeki politikalarını kolaylaştırmıştır. Çarlık yönetimi bölgede ki emellerini gerçekteştirmek amacıyla Kaçarlar ile m¼cadeleye girmiş ve bu m¼cadeleden galip çıkarak 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarını imzalanmıştır. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da hakimiyetini ön gören bu anlaşmalar

sonucunda bölge tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bölgede Yaklaşık bir asır hakimiyet süren Çarlık yönetimi 20. yüzyıl başlarında Japonya ile girdiği mücadeleden yenik çıkması ve bu savaşın ekonomik şartları daha da zorlaştırması işçi sınıfının greve gitmesine neden olmuştur. Sanayi şehri olan Bakü, bu dönemde gerçekleştirilen protesto gösterilerinin merkezi konumuna gelmiştir.

1917 Şubat devrimiyle Çarlık yönetiminin sona ermesi Rus olmayan etnik gruplar üzerindeki dini ve milli kısıtlamalarının kalkmasını sağlamıştır. Bu olayla birlikte Azerbaycan aydınları, 20. yy başlarından beri bekledikleri fırsatı yakalamış, bağımsızlık mücadeleleri daha rahat bir şekilde devam ettirmişlerdir. Mücadelelerin sonucunda, başta Mehmet Emin Resulzade olmak üzere Azerbaycan aydınlarının çabalarıyla 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu bağımsızlık dönemi yaklaşık 23 ay gibi kısa bir süre olsa da gelecek kuşaklara devlet geleneği olarak aktarılması bakımından önemli olmuştur. 1920 yılında Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgalinden sonra Mehmet Emin Resulzade'nin mirası, Sovyet hükümetinin dil, din, kültür gibi manevi değerleri yozlaştırma çabalarına rağmen ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bu miras 20.yy sonlarında milli mücadele önderi olarak ortaya çıkan Elçibey'e ilham kaynağı olmuş ve bu dönemde Sovyet Rusya'sında "perestroyka" ve "glasnost" gibi gelişmelerin etkileriyle Azerbaycan milli mücadelesinde ikinci perde açılmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda ele aldığımız konuya yönelik az sayıda birincil çalışma bulunmakla birlikte bu eserlerin çoğu 1994 yılı ve sonrasını kapsamaktadır. Çalışmamız; bu konudaki eksikliği bir nebze de olsa gidermek ve Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin birinci dönemiyle bağımsızlık mücadelesinin ikinci perdesi olan Elçibey dönemini bütüncül ele alarak konuya geniş bir perspektiften bakma imkanı sağlaması açısından önemlidir. Çalışmamızda kullanılan yöntemlerden biri de mülakatlardır. Bu kapsamında çalışmamızda, dönemin Meclis Başkanı İsa Gamber, Elçibey'in danışmanı Cemil Hasanlı, Azerbaycan Öğrenci Kabul Komisyonu Başkanı Vurgun Eyyub, dönemin Azerbaycan Rusya Sefiri Hikmet Hacızade, Jandarma Genel Komutanı Fehmin Hacıyev gibi dönemin tanıklarıyla mülakatlar yapılarak konuyla ilgili objektif bir değerlendirmeye varılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda birincil el belgeler ve kaynaklardan, gazetelerden, makalelerden yararlanılarak konuya ilişkin bilgiler sunulmuştur. Bu doğrultuda Elçibey dönemi milli eğitim bakan yardımcılığı ve 1998-2000 yılları arasında Elçibey'in özel basın sözcülüğü görevlerinde bulunan Adalet Tahirzade'nin eserlerinden yararlanılmıştır. Adalet Tahirzade'nin yararlandığımız eserlerinin başında “Prezident Elçibey”, “Elçibey” ve “Elçibey ile 13 Saat” gelmektedir. Bu eserlerden “Prezident Elçibey” ve “Elçibey”, 1992-1993 döneminde yaşanan gelişmelerin perde arkasını olayların kahramanlarının ifadeleriyle anlatmaktadır. Diğer bir eser olan “Elçibey ile 13 Saat” ise Adalet Tahirzade'nin Elçibey'le 13 saat aralıksız sohbetinden derlenmiştir. Bu eser bir bakıma vasiyetname, bir başka açıdan da Türk ve dünya kamuoyuna hesap verme olarak kabul edilebilir. Ayrıca çalışmamızda bahsettiğimiz bu eserlerin dışında bir başka önemli çalışma olan Nazım Cafersoy'un “Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası” eserinden yararlanılmıştır. Nazım Cafersoy'un yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş hali olan bu eser Elçibey dönemi dış politikasını tüm hatlarıyla ele alması ve 1988-1993 bağımsızlık sürecine ışık tutması bakımından önemlidir.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Çarlık Rusya'sındaki gelişmeler sonucunda Azerbaycan milli mücadele fikrinin ortaya çıkması ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) kurulmasıyla birlikte yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybettiği dönemde Mehmet Emin Resulzade ve diğer milli mücadele arkadaşlarının yurt dışı faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölüm özellikle 1980'li yıllarda Ebulfez Elçibey'in önderlik ettiği milli mücadelenin perde arkasının anlaşılması bakımından önemlidir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Elçibey hakimiyetinde dönemin iç politikasında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Her alanda Sovyet etkisini kırarak millileşme hedefleyen AHC iktidarı, milli para birimine geçiş, soyadların millileştirilmesi, Latin alfabesine geçerek kültür ve eğitimde yenilikler yapılması, Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkartılması gibi birçok önemli olaya değinilerek, gelişmelerin Elçibey dönemi üzerindeki etkileri vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölümde Elçibey'in çocukluk yıllarında fikir hayatının şekillenmesine, üniversite yıllarındaki

faaliyetlerine kadar geçirdiği süreci ve Sovyet yıllarından bağımsızlık sürecine uzanan bu yolda karşılaştığı tüm zorluklar ele alınmıştır.

Çalışmamamızın üçüncü bölümünde Elçibey dönemi dış politikası ele alınmıştır. Bu doğrultuda AHC'nin Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki etkisini kırma çabalarının dış politikaya ve özellikle Karabağ savaşına olan yansımalarına değinilmiştir. Elçibey döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinde Güney Azerbaycan sorununun iki ülke arasındaki ilişkilere nasıl etki ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın doğal bir müttefiki olan Türkiye'nin AHC iktidarına yaklaşımı, özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Elçibey'e ne gibi desteklerde bulunduğu ve Turgut Özal'ın vefat etmesiyle birlikte Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasının ilişkilerde nasıl bir değişime yol açtığı vurgulanmıştır. Son olarak bu bölümde AHC yönetiminin Rusya'ya karşı bir güç oluşturma bağlamında AB ve ABD ilişkilerine değinilmiştir.

Çalışmamamızın son bölümü olan dördüncü bölümde Elçibey dönemini sonlandıran iç ve dış etkenler ele alınmıştır. Darbeyi tetikleyen iç etkenler kapsamında devlet kademesindekilerin darbe esnasındaki tutumları mercek altına alınmış bu doğrultuda 4 Haziran darbesi engellenebilir miydi sorusuna yanıt bulmaya çalışılmıştır. Darbe esnasında diğer ülkelerin tutumu başlığında ise 4 Haziran darbesinde Rusya'nın etkisi ve Azerbaycan'ın müttefik ülke olarak gördüğü Türkiye'nin bu süreçte sergilediği tutuma yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE

BAĞIMSIZLIĞIN KAZANILMASI

1.1. AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIĞA GİDEN YOL

1.1.1. Azerbaycan'da 19.yüzyıl Sonu - 20.yüzyıl Başlarında Ulus İnşası ve Bağımsızlık Düşüncesi

19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'da yetişen yeni kuşak aydınlarının¹, millet bilinci, ülke kavramı ve daha ileri aşamada bağımsızlık ve demokratik cumhuriyet tezleri, Azerbaycan düşünce tarihinin gelişmesi hususuna önemli katkısı olmuştur. Bu kuşak aydınlarının çoğunluğu ulus ve cumhuriyet kavramının düşünsel temellerini hazırlarken cumhuriyetin kuruluş sürecinde de öncü rol oynamışlardır. Bahsettiğimiz bu dönem; milletçiliğin ümmetçilikten ayrımı, milli düşüncenin oluşumu ve gelişimi açısından Azerbaycan tarihinin önemli bir evresini oluşturmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Rus-Japon savaşının Rusya aleyhine sonuçlanması üzerine, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın şiddeti ile grevler ve kitlesel eylemler ülkenin her tarafını sarmıştı. Buna karşılık güçlenen halk hareketini engellemek amacıyla Çar II. Nikolay 17 Ekim 1905 tarihli bildiriye ilan etmek zorunda kaldı. Bu bildiriye göre Çar II. Nikolay; “Kişi dokunulmazlığı ile temel hak ve hürriyetlerin halka bağışlanması, daha önce seçme ve seçilme haklarına sahip olmayan sınıflara bu hakkın verilmesi, Duma ve devlet şurası seçimlerinin yapılması,

¹ Bu kuşağın öncüleri olarak; Ali Bey Hüseyinzade (1864-1941), Ali Merdan Bey Topçubaşov (1865-1934), Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), Nesip Bey Yusufbeyli (1881-1920) ve Ahmet Bey Ağaoğlu'nun (1869-1939) isimlerini söyleyebiliriz.

yasama organının yetkilerine tecavüz edilmemesi” gibi birçok hususu kabul etmiş oluyordu.² Bu dönemde Rusya esareti altındaki topluluklar Çarlık Rusya’sında yaşanan bu gelişmelerden mümkün olabildiğince yararlanarak, gazete ve dergi yayınlamaya, bunun yanı sıra kendi dillerinde eğitim verme girişimlerine başlamışlardır. Basılan ideolojik kitaplar sayesinde fikir akımları daha hızlı yayılmış, halkların milli benliklerini bulmasında önemli rol oynamıştır.

Çarlık Rusya’sına bağlı toplumların özüne dönme çabalarının devam ettiği bu süreçte Azerbaycan’ın başkenti Bakü, Kafkasya’da yaşayan Müslümanların ve Azerbaycan Türklerinin milli hareket merkezi haline gelmişti. Bakü’de uzun zamandır böyle bir ortamı bekleyen aydınlar diğer toplumlarda olduğu gibi gazete ve mecmua yoluyla varlık gösterme çabası içinde olmuşlardır. İlerleyen dönemlerde Azerbaycan istiklal mücadelesinin öncülerinden birisi olarak ortaya çıkacak Mehmet Emin Resulzade bu dönemde Hayat, Füyüzat, İrşad, Terakki, Tekamül, ve Himmet gibi yayın organlarında yazdığı makalelerle milli mücadeleye katkıda bulunmuştur.³

Bu dönemde mücadeleyi hareketlendiren yayın organlarının dışında milli mücadeleye destek veren partiler de bulunmaktaydı. Milli mücadeleyi hareketlendiren bu partilerden ilki Ermeni taşnak çetelerinin saldırılarını engellemek amacıyla Gence’nin bazı ileri gelenleri tarafından kurulan “Difai Partisi” olmuştur.⁴ Azerbaycan’daki siyasi faaliyetlere öncülük eden bu partinin ardından Sosyalist Himmet Partisi kurulmuştur. Sultanmecid Efendiyev başkanlığında kurulan bu parti ise ilk başta Bolşeviklere bağlı olarak ortaya çıkmış ancak ihtilal günleri yaklaştıkça Bolşeviklerden kopmaya, Azerbaycan Türklerinin kurtuluşuna destek olmaya başlamıştır.⁵ Özellikle partinin bu eğiliminden sonra M. Emin Resulzade ve diğer milliyetçi kimliğiyle öne çıkan aydınlar partiye katılmaya başlamışlardır. Yaşanan gelişmelerden rahatsız olan Rus yönetimi 1907 yılında partiyi kapatmakla kalmamış, Azerbaycan milli mücadelesine destek veren M. Emin Resulzade ve aydın arkadaşlarını İran’a sürgüne göndermiştir.

² Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri 1905-1917*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 1997, s.43.

³ Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade-Hayati ve Şahsiyeti*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.18.

⁴ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, Çeviren: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s.72.

⁵ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.32.

Rusya’da ihtilal ve hürriyet esintilerinin sonlanmasından sonra M. Emin Resulzade İran’da 1908-1910 yılları arasında Himmetçi olarak devrim hareketlerine katılmıştır. Tahran’da faaliyetleriyle kısa sürede meşrutiyet hareketi önderlerinin dikkatini çekerek, İran’da Demokrat Partisinin programının yapılmasında görev almıştır.⁶ Ancak M. Emin Resulzade’nin İran serüveni fazla uzun sürmemiş, burada da Rusya aleyhine yazılar yazmaya devam etmesi üzerine sınır dışı edilmiştir. İran’dan ayrılmak zorunda kalan M. Emin Resulzade 1911 yılında İstanbul’a gelmişti. Türkiye’ye geldiği ilk zamanları Yusuf Akçura Bey’in önderliğinde bulunan Türkçü faaliyetlere katılarak, Türk Ocağının müdavimlerinden olmuştur.⁷ Ayrıca bu dönemde “Türk Yurdu” mecmuasında yazılar yazmaya başlayan M. Emin Resulzade kalemiyle ön plana çıkmaya devam ediyordu.

M. Emin Resulzade Azerbaycan’da bulunmasa da bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmış, Çarlık Rusya’nın yıkılacağı ön görüşünde bulunarak Azerbaycan’da bulunan yakın arkadaşlarına Milli Müsavat Halk Partisi’nin kurulması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Nitekim gelecekte Azerbaycan’ın yazgısını değiştirecek bu parti 1911 yılında Mehmet Ali Resuloğlu, Abbas Kazımzade ve Azerbaycan’ın sayılı zenginlerinden Tağı Nağioğlu tarafından Bakü’de kurulmuştur.⁸ İlk kurulduğu yıllarda Müsavat Partisinin programı şu şekilde belirlenmişti:

“1-Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden bütün Müslümanların birleşmesi,

2-İstiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerin, yeniden müstakil olmalarına çalışmak,

3-İstiklallerini müdafaa ve ihya için çarpışan bütün Müslüman memleketlerine maddi ve manevi yardımda bulunmak,

4-Müslüman milletlerin ve memleketlerin, tedafüi ve taarruzi kuvvetlerini artırmak için yardım etmek,

5-Bu engellerin yayılmasına mani olan bütün engelleri yıkmak,

⁶ Elşen Ebülhesenli, “Mehmet Emin Resulzade”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, Sayı:56, Ağustos 1991, s.18.

⁷ S. Şimşir, a.g.e., s.21.

⁸ a.g.e., s.25.

6-Müslümanların birleşmesine ve terakkisine çalışan diğer bütün fırkalarla irtibat tesis eylemek,

7-Beşeriyetin saadet ve terakkisine çalışan yabancı kurullarla, ihtiyaç görüldüğü nispette irtibat ve mübadeleyi efkârda bulunmak,

8-Müslümanların yaşamak uğrunda savaşı vesaitini, onların ticaret, sanayi ve alelumum iktisadi hayatlarını kuvvetlendirmeye çalışmak.”⁹

Programda genel olarak İslam birliği ve dayanışması vurgusu yapılıyordu, tutsak Müslüman toplumların bağımsızlıklarının kazanılmasında destek olunacağı da bildirilmekteydi. Ayrıca partinin 1911’deki programına ilave olarak 1917’de milliyetçilik ve Türkçülük ile ilgili şu hususlar eklenmiştir:

“Yalnız din birliği, muasır mana ile bir millet teşkil edemez. Milliyeti teşhis eden müşterek alametlerden başlıcası dil, adet ve edebiyattır. Bu noktayı nazardan bütün Türkler bir millettir.”

“Tabii devletin milli olduğu, milliyetin de yalnız dinle değil, başlıca dil üzerine müstenit, harsen teessüs eylediği kanaatiyle biz, bugünkü haliyle dağınık bulunan geniş Türk dünyasının bir gün gelip de müttehit ve müttefik bir Türk âlemi teşkil edeceğine inanıyoruz.”¹⁰

Böylelikle Azerbaycan toplumunda şahlanan milli ruhla birlikte siyasi platform arayışı Müsavat Partisiyle son bulmuş, bu parti kısa zamanda büyük ilerleme kaydederek milli mücadelenin merkezi konumuna gelmiştir. M. Emin Resulzade İstanbul’da bulunduğu süre içinde partiye desteklerde bulunmuş, 1913 yılında Çar tarafından ilan edilen genel af sonucunda Bakü’ye dönerek Müsavat Partisinin liderliğini ele almıştır. 1915 yılında Açık Söz adlı bir gazete çıkarmaya başlayan M. Emin Resulzade, bu gazete vasıtasıyla Ziya Gökalp’ın Türkçü-Milliyetçi fikirlerini yaymaya başlamıştır.¹¹ Açık Söz Gazetesi adına uygun şekilde ideolojisini çekinmeden yansıtmış milli mücadeleye ivme kazandırmada büyük rol oynamıştır. Özellikle M. Emin Resulzade’nin kaleme aldığı gazetenin ekim ayında yayınlanan sayısındaki “Bizim İhtiyaçlarımız” başlıklı yazıda; “Aşağı sınıflı mekteplerin açılıp millileştirilmesi, ruhani akademinin açılması, dindarlar tarafından ruhanilerin seçilmesi, Müslümanlardan alınanların geri verilmesi” hususları ve bunların

⁹ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975, s.201.

¹⁰ a.g.e., s.205.

¹¹ a.g.e.

Azerbaycan Misak-ı Milli Beyannamesi'nin özünü oluşturmaya, gazeteyi önemli kılan hususlar olmuştur.¹²

Çarlık Rusya'sına karşı milli mücadele ruhunun yeniden yükselmeye başladığı ve bağımsızlık uğruna siyasi faaliyetlerin yoğunlaştığı bu dönemde I. Dünya savaşının getirdiği ekonomik yükler Rusya'da ülke içi durumun kötüye gitmesine neden olmuş, Çar II. Nikolay savaşı öne sürerek 1915 yılında Rus meclisi olan Duma'yı tatil etmiştir. Ayrıca 1917 yılına kadar ekonomik kötüleşmenin tavan yapması halk arasındaki huzursuzluğu iyice artırmıştır. Çar II. Nikolay bu dönemde isyana dönüşen grevleri engelleyemediği gibi 27 Şubat 1917'de Petrograd isyancıların eline geçmiştir.¹³ Ardından 2 Mart'ta Çar II. Nikolay tahttan indirilerek geçici bir hükümet oluşturulmuş, istenilmeyen yöneticiler halk tarafından görevinden alınmıştır. Gelişmelerin son halkası olarak 20 Mart kararnamesi kabul edilerek bütün vatandaşların eşit haklar verilmiş ve tekrar toplumlar içinde bağımsızlık söylemleri yükselmeye başlamıştır.

Bu dönemde İhtilalle birlikte Kafkasya'da idari işlerin aksamaması amacıyla geçici hükümete bağlı bir teşkilatlı yapı kurulma düşüncesi ortaya çıkmıştı. İşte bu ihtiyacı gidermek ve ihtilalden sonra Kafkasya Müslümanlarının siyasi hareketlerini belirlemek için Bakü'de büyük bir kurultayın kurulmasına karar verilmiş, bu doğrultuda Kuzey Kafkasya ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki Türk ve Müslümanların temsilcileri 1917 Nisan'da bir araya gelmişlerdir.¹⁴ Bu kurultayda dini ve kültürel bağımsızlığın dışında merkezi Rusya'ya bağlı olması gerektiğini düşünenler, Türk topluluklarının milli devletlerini kurması gerektiği görüşünü savunan M. Emin Resulzade ve Nesib Bey Yusufbeyli'ye karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur. M. Emin Resulzade kurultayda alınan kararlar ile ilgili şunları belirtmiştir:

“Bakü'de 15 Nisan'da ilk defa olarak, kurultay adı ile Kafkasya Müslüman kongresi toplanıyor. Kurultay her şeyden evvel ve her meseleden daha ateşli bir surette hür Rusya'nın alacağı yönetim şeklini tartıştıktan sonra şu kararları alıyordu:

¹² Nesiman Yağublu, *Mehmet Emin Resulzade*, Bakü, 1991, s. 9-10.

¹³ Mehmet Emin Resulzade, *Rusya'da Siyasi Vaziyet*, Hazırlayanlar: Cem Karakılıç, Tuğba Tombuloğlu, Yom Yayınları, İstanbul, 2005, s.13.

¹⁴ a.g.e., s.14.

- a. *Kafkasya Müslüman Kurultayı milli-siyasi maksada ait meseleleri müzakere ederek, Müslüman toplulukların menfaatlerini en iyi şekilde sağlayan, Rusya yönetim şeklinin mahalli federasyon esasına üzerine kurulacak cumhuriyet idaresi olduğunu kabule karar verdi.*
- b. *İslam dininden olan bütün kavimlerin ruhani ve medeni dikkate alarak Kafkasya Müslüman Kurultayı, bütün Rusya Müslümanları için mevcut kanunlar salahiyetine sahip bir idarenin kurulmasını gerekli görmektedir.*¹⁵

Toplanan kurultayda yönetim ve alınacak kararlar konusunda iki parti ön plana çıkmaktaydı. Bu partilerden biri M. Emin Resulzade'nin önderliğini yaptığı Müsavat Partisi diğeri ise Nesib Bey Yusufbeyli'nin fikirlerine tercüman olduğu Âdem-i Merkeziyet Partisi olmuştur. Ayrıca kurultayda alınan kararlar doğrultusunda Rusya Müslümanları adına karar verme yetkisine sahip genel bir idare oluşturulması amacıyla Umum Rusya Kongresi toplanmıştır.

Bütün Rusya Müslümanları I. Kurultayı olarak bilinen kongre 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde Moskova'da yapılmıştır. Kongrede nisan ayında gerçekleştirilen kararlar yeniden tartışılmış ve Rusya'nın milli-mahalli muhtariyetler üzerine kurulu birleşik bir halk cumhuriyeti olması gerektiği Rusya'daki Müslüman toplulukların kongreye gönderdiği delegeler tarafından onaylanmıştır. Ayrıca kongrede hazırlanan programlar¹⁶ görüşülmüş bazı komisyonlar¹⁷ kurulmuştur.

Rusya Müslümanları I. Kurultayı özellikle farklı Türk boylarının fikirlerini birbirleriyle tartışma imkânı sağlaması ve fikirlerini açıkça ortaya koymaları bakımından önemli olmuştur. Ancak Kurultayla birlikte yaşanan olumlu gelişmeler Ekim 1917 İhtilali ile tersine dönmüş, Türk boylarının Rusya'ya karşı oluşturmaya çalıştığı Türk birliği kurma yönündeki adımları hız kesmiştir. Türk boylarının faaliyetlerine hız kesmesinin esas nedeni olan Ekim ihtilali kadar önemli bir neden

¹⁵ Nesiman Yagublu, a.g.e., s.58.

¹⁶ Kongrede hazırlanan programlar şunlardır: Rusya'nın gelecekteki idaresi ne olmalıdır?, Medeni ve mahalli idareler nasıl olmalıdır?, Kadınların durumu nasıl olacaktır?, Toprak meselesi nasıl halledilecektir?, Kafkasya, Türkistan ve Kazakistan meselesi nasıl olacaktır?, Askeri teşkilatlanma nasıl olacaktır?, Siyasi teşkilatlanma nasıl olacaktır?, Kurucu meclise karşı seçim öncesi nasıl bir taktik uygulanacaktır?, Savaşta zarar gören insanlara nasıl yardım yapılacaktır?, Bütün Rusya Müslümanlarının Milli komitesi nasıl oluşturulacaktır? (Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1985, s.249-250.)

¹⁷ Kongrede kurulan komisyonlar ise şunlardır: 1.Rusya'nın gelecekteki idare şekli komisyonu, 2.İşçiler komisyonu, 3.Toprak-su komisyonu, 4.Kadın-kız komisyonu, 5.Kurucu meclise seçim için hazırlık komisyonu, 6.Savaş ve askeri teşkilat komisyonu, 7.Dini ve medeni işler komisyonu, 8.Maarif komisyonu, 9.Mahalli idareler komisyonu. (Nadir Devlet, a.g.e., s.252.)

de Türk boylarında tam olarak yerleşmeyen “milli şuur” duygusu olmuştur, çünkü olgunlaşmayan “milli şuur” onların birlik olarak değil de kendi menfaatleri doğrultusunda ayrı ayrı hareket etmeye itmiştir. Birlik olmadan bağımsız hareket eden topluluklar ise Bolşeviklerin kurbanı olmuştur.

Çarlık Rusya’sının yerini ihtilalle Bolşeviklerin alması Rusya’nın birçok bölgesinde olduğu gibi Kafkasya’da da tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca ihtilal boyunca bütün gelişmeleri yakından takip eden Kafkas halkı 11 Kasım 1917’de askeri komite temsilcileri ve ordu başkomutanlarının katılımı ile bir toplantı düzenleyerek Bolşevik hükümetini tanımamış ve geçici bir hükümetin kurulmasının şart olduğuna karar vermiştir. Toplantıda alınan kararlar neticesinde 15 Kasım 1917’de meclis açılana kadar bölgeyi idare etmek maksadıyla Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü temsilcilerden oluşan Maveray-ı Kafkasya Komiserliği kurulmuştur.¹⁸ I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelebilecek iç karışıklıklara karşı Transkafkasya’nın¹⁹ toprak bütünlüğünü korumayı dış siyasetteki ilk hedefi olarak belirleyen bu hükümet 11 komiserlikten²⁰ oluşmaktaydı. Diğer taraftan kurulan bu hükümetin ardından Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Milli Grubu kurulmuştur.

Gürcü temsilci Evgeni Gegeçkori başkanlığında kurulan Maveray-ı Kafkasya komiserliğinin ilk faaliyeti 5 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile Erzincan mütareke yaparak Kafkasya cephesindeki askeri hareketlere son vermek olmuştur. Ayrıca bu anlaşma Rus askerlerinin Kafkasya’dan çekilmesini sağladığı gibi Azerbaycan topraklarının Ermeni saldırılarından korunmasını sağlamıştı. Erzincan mütareke ardından Transkafkas hükümeti ile ilişkilerini artıran Osmanlı Devleti Maveray-ı Kafkasya hükümetinin Rusya’dan ayrılarak bağımsızlığı ilan etmesi için elinden gelen bütün çabayı göstermekteydi. Bu çabaların en önemlisi ise Osmanlı Devleti’nin 16 Ocak 1918 tarihinde Maveray-ı Kafkasya hükümetini o sırada Brest

¹⁸ M. E. Resulzade, a.g.e., s.15.

¹⁹ Transkafkasya (Güney Kafkasya): Bugünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerini içine alan, İran, Rusya ve Türkiye arasında, büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan coğrafi-siyasi bölgeye verilen addır.

²⁰ Bu geçici hükümette Azerbaycanlılardan Fethali Hoyski maarif, Mehmet Yusuf Caferzade ticaret ve sanayi, Hudadad Bey Melikaslanlı ulaştırma, Halil Bey Hasmemetli müfettiş nazır, Gürcülerden; Gegeçkori başvekil, Çenkeli içişleri bakanı, Meşişvili adalet, Ermenilerden; Karçıkyan maliye, Tergazaryan gıda, Ağacanyan sağlık, Rusya’dan Donskoy kara ve deniz savaş, Neruçev tarım vekillileri görevlerine getirilmiştir. (Hüseyin Baykara, a.g.e., s.246.)

Litovsk'ta devam eden barış görüşmelerine davet etmesi olmuştur. Osmanlı Devleti bu anlaşmaya Maveraya-yı Kafkasya hükümetini davet ederek bu hükümetin ittifak devletleri tarafından tanınması hedeflenmiştir. Ancak Türk tarafından gelen bu davet Maveraya-yı Kafkasya hükümetince ilgi görmemiştir. Bu girişiminin başarısız olmasından sonra geri adım atmayan Türk hükümeti Trabzon Konferansını toplayarak Maveraya-yı Kafkasya Hükümeti ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla 14 Mart 1918'de Trabzon'da bir araya gelen iki tarafın yöneticileri yaptığı uzun görüşmelere rağmen anlaşmaya varamamıştır. Çünkü Osmanlı heyeti, Brest Litovsk anlaşmasının şartlarına uygun olarak üç sancağın tamamı ile Türkiye'ye katılması hususunda ısrar etmiş ve Batum'dan asla vazgeçmemiştir.²¹ Ayrıca Maveraya-yı Kafkasya Hükümeti temsilcileri 1914 sınırı konusundaki ısrarları ve Türkiye'den şark vilayetlerden oluşan muhtar bir Ermenistan'ı talep etmeleri tarafların anlaşamamaların bir başka nedeni olmuştur. Konferanstan sonra Azerbaycan delegelerinin tüm itirazlarına ve engelleme çabalarına rağmen Kafkas Hükümeti, Ermeni ve Gürcülerin etkisiyle Türkiye'ye savaş kararı almıştır. Yapılan savaş sonrasında Batum ve Kars Türkler tarafından ele geçirilmiş, bu olay 8 gün sonra Kafkas Hükümeti'nin barış istemesine neden olmuş, mecliste yapılan tartışmalar neticesinde Brest Litovsk'un tanınması ve bağımsızlığın ilan edilmesinin şart olduğu kararına varılmıştır.²²

Kafkasya'da yaşanan bu gelişmeler neticesinde 22 Nisan 1918 tarihinde Transkafkas Bağımsız Federatif Cumhuriyeti kurularak başkanlığa Çenkeli getirilmiştir. Adliye, milli eğitim, ticaret, sanayi ve ulaşım bakanlıklarının Azerbaycanlılara verildiği bu hükümet 28 Nisan'da Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Ancak oluşturulan bu federasyonun kurulması önemli bir adım olarak görülse de bütün sorunları çözmeye yetmemiş, federasyonu oluşturan Azerbaycanlı, Ermeni ve Gürcü üyeler çoğu zaman birbirlerinden bağımsız hareket ederek başka ülkelerin desteklerine başvurmaya gerek görmüşlerdir. Konfederasyon üyelerinin arasındaki bu fikir ayrılığı, Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin ömrünün fazla uzun olmamasına sebep olmuştur. Nitekim 25 Mayıs'ta Gürcistan delegesi Sertelli vermiş olduğu beyanatta Batum görüşmeleri sırasındaki ittifak yokluğunun Mevara-yı

²¹ S. Şimşir, a.g.e., s.41.

²² M. E. Resulzade, a.g.e., s.16.

Kafkas hükümetinin emri vaki olduğunu ortaya çıkardığını söylemiş ve 26 Mayıs'ta üç aylık faaliyetinin ardından konfederasyon son toplantısını yaparak dağılmıştır.²³ Aynı gün Noe Ramişvili önderliğinde Gürcistan, bağımsızlığını dünya kamuoyuna duyurmuştur.

1.1.2. 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Maveraya-yı Kafkasya'da bulunan Azerbaycan delegeleri 27 Mayıs'ta olağanüstü toplanarak Azerbaycan'ın idaresini kendi sorumlulukları altına almış ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yasama organı olan Milli Şura'yı ilan etmişlerdir. M. Emin Resulzade Milli Şura'nın başına getirilmiş, 28 Mayıs'ta yapılan toplantı sonucu hükümet kurma görevi Fethali Han Hoyski'ye verilmiştir.²⁴ Ardından savunma bakanlığına Hüsrev Paşa Sultanov, milli eğitim ve maliye bakanlığına Nesib Bey Yusufbeyli, dışişleri bakanlığına Mehmet Hasan Hacinski, ulaştırma ve haberleşme bakanlığına Hudadat Melikaslanov, tarım ve işçi bakanlığına Ekber Şeyhülislamov, Adalet bakanlığına Halil Hasmemedov getirilmiş ve başkentini geçici olarak Gence olduğu duyurulmuştur.²⁵ Yine aynı gün içerisinde Azerbaycan "Misak-ı Millisi" şu şekilde ilân edilmiştir:

1. *Bugünden itibaren Azerbaycan halkı, hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Güney ve Doğu Kafkasya'dan ibaret Azerbaycan dahi, bütün hukuka malik müstakil devlettir.*
2. *Müstakil Azerbaycan devletinin şekli idaresi halk cumhuriyetidir.*
3. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, bütün milletlerle ve özellikle komşu olduğu millet ve devletlerle, iyi münasebetler kurmaya azimlidir.*
4. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, millet, mezhep, sınıf ve cins ayrılığı gözetmeden öz toprağında yaşayan bütün uyruklarına vatani ve siyasi vatandaşlık hakkı tanır.*
5. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, arazi dâhilinde yaşayan bütün milletlere serbestçe gelişmek için geniş meydan bırakır.*
6. *Millet Meclisi toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında genel seçimle kurulan Milli Şura ve Milli Şura'ya karşı mesul geçici hükümet durur.*²⁶

²³ a.g.e., s.17.

²⁴ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi (1918-1920) - Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, Çeviren: Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1998, s.94.

²⁵ a.g.e.

²⁶ H. Baykara, a.g.e., s.259.

Bu maddeler çerçevesinde faaliyetlerine başlayan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin karşılaştığı olduğu ilk sorun Bakü'nün kurtarılması meselesi olmuştur. Çünkü Bakü 1917'den beri Bolşevik istilasına maruz kalmış, ayrıca bölgede kurulan Bakü Komiserliğinin başına Ermeni asıllı Stepan Şaumyan getirilerek Ermeni subaylardan ve askerlikten anlayan gençlerden oluşan hatırı sayılır bir ordu oluşturmuşlardı. Türklerin Kars, Ardahan ve Batum'a doğru ilerlemelerini engellemek isteyen Şaumyan, bu hedefini gerçekleştirmek amacıyla bölgedeki Türklerin yok edilmesi düşüncesinde olmuştur.²⁷ Bu düşünce içerisinde hareket eden Şaumyan bölgedeki Türklere karşı saldırıya geçmiştir. Bakü'de bu gelişmeler yaşanırken 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında Batum Anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti adına bu anlaşmayı Adliye Nazırı ve Menteşe Mebusu Halil Bey ile III. Kolordu Komutanı Vehip Paşa, Azerbaycan Cumhuriyeti adına da Milli Şura Başkanı M. Emin Resulzade ve Hariciye Nazırı Mehmet Hasan Bey tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre: Osmanlı Devleti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tasdik ve kabul ettiği takdirde (4. madde) Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu.²⁸ Nitekim Bakü'deki gerginliğin devam etmesi üzerine Azerbaycan Milli Şura Başkanı M. Emin Resulzade anlaşmanın 4. maddesine dayanarak Türk hükümetinden yardım talep etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yardım çağrısına kısa zamanda cevap veren Osmanlı Devleti bölgede asayiş ve istikrarı sağlamak amacıyla harekât düzenlemiştir. Ayrıca sefer gerçekleştirilmeden önce bu harekât için Nuri Paşa görevlendirilerek harekâtın gerekli hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Bu hazırlıklar çerçevesinde 25 Mayıs 1918 tarihinde Gence şehir karargâh olarak seçilerek çevre bölgelerde direniş birlikleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Batum Anlaşmasıyla seferin siyasi dayanağı sağlanarak bu kapsamda altyapı çalışmaları başlamış oluyordu.

Bakü'nün kurtarılması için görevlendirilen Nuri Paşa'nın bölgeden verdiği bilgiler doğrultusunda Enver Paşa, Şark Orduları Grubu'ndan 257 subay ve 5575 askerden oluşan 5. Piyade Tümeni Kafkas İslam Ordusu'nu Nuri Paşa'ya yardıma

²⁷ M.E. Resulzade, a.g.e., 19.

²⁸ S. Şimşir, a.g.e., s.46.

göndermiştir.²⁹ Ancak gönderilen destek Bolşevik- Taşnak kuvvetlerini yok edecek güçte değildi. Bu nedenle 20 Haziran 1918'de Enver Paşa'ya mektup gönderen Nuri Paşa, 20 bin tüfeğe, askeri araç ve gereçlere ve eğitilmiş subaylara ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.³⁰ Kafkas harekâtını önemseyen Enver Paşa ise bu isteğe karşılık 157 subay 7636 askerden oluşan 15. Piyade Tümeni'ni Kafkas İslam Ordusu'nun yardımına göndermiştir.³¹ Ardından 106. ve 107. tümenler bölgeye takviye edildi. Kafkas İslam Ordusu'nun karşısındaki Bakü Sovyet Ordusu ise yaklaşık 20 bin civarında askerden oluşmaktaydı.³²

Bakü'nün zengin doğal kaynaklara sahip olması bu bölgeyi büyük devletlerin çıkar alanına dönüştürmüştür. Bu nedenle Kafkas İslam Ordusu'nun emin adımlarla Bakü'ye doğru ilerlemesi İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya'sının büyük endişe duymasına sebep olmuştur. Bakü petrollerinden pay almak isteyen Almanya, Kafkas İslam Ordusu'nun geri çekilmesi hususunda Osmanlı Devletine baskı kurmaya başlamıştır. Ayrıca Almanya'nın Kafkas İslam Ordusu'nu durdurma girişimlerinin sonuçsuz kalması Osmanlı Devleti üzerindeki baskıların daha da artmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmelere örnek olarak Enver Paşa üzerindeki baskının artması, 3. Kolordu Komutanına gönderilen tamimdeki şu pasajdan net olarak anlaşılabilir: "Nuri Paşa'ya iletin, Bakü'ye hiçbir saldırı düzenlememeliyiz."³³ Kafkasya harekâtı fikrini ortaya atan Enver Paşa'nın bu şekilde bir düşünceye sahip olması mümkün değildi. Bu nedenle Enver Paşa, gizli bir şekilde Nuri Paşa'yla iletişim kurup resmi emirlere uyması ve Bakü operasyonunun sonuçlandırılması konusunda kendisini bilgilendirmiştir. Dolayısıyla Almanya'nın uyguladığı sıkı markaj ve baskılar pek işe yaramamış ve böylelikle Osmanlı Devleti Bakü operasyonundan vazgeçmemiştir.³⁴

Bakü'de yaşanan bu gelişmeleri İstanbul'da bulunan M. Emin Resulzade yakından takip ediyordu ve bu olayla ilgili Dışişleri Bakanı Mehmed Hasan

²⁹ Emekli Kaymakam Rüştü, "Büyük Harpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası", Askeri Matbaa, İstanbul, 1934, s.89.

³⁰ Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası*, Kök Yayınları, Ankara, 1990, s.141.

³¹ a.g.e 146.

³² Anar İsgenderov, "Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekâtı", : *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan*, Editörler: Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov, IQ Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s.138.

³³ Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, Yedigün Yayınları, İstanbul, 1972, s.198.

³⁴ a.g.e., s.201.

Hacinski'ye şöyle bir telgraf çekmişti: “Neyi pahasına, hangi yolla olursa olsun, Bakü yakın günlerde ele geçirilmelidir. Aksi takdirde vuku bulanlardan dolayı zor durumda kalabiliriz. Bakü alınmaz ise her şey sona erer. O halde bize “Elveda Azerbaycan!” söylemek kalır.”³⁵ M. Emin Resulzade'nin de belirttiği gibi Bakü olmazsa Azerbaycan da olmazdı. Bu nedenle Bakü'nün kurtarılması yolunda direncini düşürmeyen Kafkas İslam Ordusu Bakü çevresindeki kasabaları denetimine aldıktan sonra Bakü'yü çember altına almış, yapılan takviyeler sonucunda Bakü operasyonuna katılan asker ve subay sayısı 8 bini Osmanlı, 6 bini Azerbaycanlı olmak üzere 14 bine ulaşmıştı.³⁶ Hazırlıkların ardından Bakü çevresindeki mücadelelerden de zaferle ayrılan Kafkas İslam Ordusu karşısındaki Sentrokaspi Diktatörlüğü 5 Eylül sabahı teslim bayrağı çekerek barış görüşmelerine başlamak istediğini 5. Tümen Komutanlığı bilgilendirilmiş, bu başvuruya karşılık diktatörlük yöneticilerine şu maddeleri içeren bir talepname gönderilmiştir:

- “ 1. Şehir kayıtsız şartsız teslim edilmelidir.
- 2.Şehirdeki tüm kuvvetler teslim olmalıdır.
- 3.Top ve silahları kapsayan tüm askeri mühimmat teslim edilmelidir.
- 4.Nargin adasında tutulan tüm Alman, Türk ve Avusturyalı esirler serbest bırakılmalıdır.
- 5.Silah ambarları ve erzak depoları teslim edilmelidir.”³⁷

Ağustos ayı başlarından 15 Eylül'e kadar devam eden çarpışmalarda 5. Tümen 1130 olmak üzere Kafkas İslam Ordusu toplamda 4 bin civarında asker ve subay kaybetmişti.³⁸ Uzun mücadelelerden sonra 15 Eylül 1918'de Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu'nun eline geçmesi Türk ve Azerbaycan kamuoyunda büyük sevinçle karşılandı. Cumhuriyet dönemi Azerbaycan aydınlarından M. Emin Resulzade Bakü'nün kurtarılmasıyla ilgili şunları söylemiştir:

³⁵ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.55.

³⁶ W.E.D Allen, Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.458.

³⁷ İzzet Süleyman, *15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekâtı ve Muharebeleri*, Askeri Matbaa, Ankara, 1936, s.49.

³⁸ a.g.e., s.49.

“15 Eylül, Azerbaycan halkının tarihinde 28 Mayıs kadar önemli bir gündür. 28 Mayıs'ta istiklal dünya kamuoyuna duyurulmuştur. 15 Eylül'de ise söz konusu istiklal fiiliyata dönüşmüştür. 15 Eylül'de Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılması sayesinde baş ile beden birleşmiş oldu. Bakü baş, Beden ise Azerbaycan'dır.”³⁹

Ayrıca Başbakan Fethali Han Hoyski'nin Nuri Paşa'ya çektiği telgraf ise şöyledir: “Cesur Türk askerlerinin Azerbaycan'ın başkentini düşmandan kurtarması dolayısıyla milletim adına dünyanın en cesur ve soylu askeri olan Türk oğullarına minnettar olduğumuzu iftiharla beyan ederim. Millet size minnettardır.”⁴⁰

Bakü'nün Bolşevik işgalinden kurtarıldıktan sonra devlet teşkilatlanmasına önem veren hükümet kısa bir zaman içinde 24 bin süngü ve 6 bin kılıçtan ibaret bir ordu ile küçük bir deniz kuvveti oluşturmuştur.⁴¹ Askeri yapılanmanın dışında eğitim, kültür, tarım konularında da reformlar yapan hükümet bu kapsamda öncelikle Türkçe resmi dil olarak ilan edilmiş, üniversiteler ile yüksek öğretmen ve meslek okulları açılmış, bir yandan Türkiye'den öğretmenler getirilirken diğer yandan Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Toprak reformu, belediye ve vilayet meclisleri ile ilgili kanunlar çıkarılarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Merkez bankası ile köy kredi bankasının kurulması, Elet-Culfa demiryolunun yapılması, Gürcistan ve İran ile kardeşlik anlaşmalarının imzalanması, Türkistan'a konsolosluk, İstanbul'a elçi gönderilmesi hükümetin diğer icraatlarından olmuştur.⁴² İçinde bulunduğu dönemin şartlarına göre oldukça demokratik temeller üzerine kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermesi, söz, yazı ve toplantı hürriyetini tanınması, dini inançlara serbestlik esasına dayanması açısından da pek çok Avrupa ülkesini geride bırakmıştır.

Azerbaycan Devleti'nin hızlı ilerleme kaydettiği bu dönemde dünyada yaşanan gelişmeler yeni kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni olumsuz etkilemiştir. I. Dünya savaşının sonuçlanmasıyla mağlup devletlerin yaptığı anlaşmalar üzerine Osmanlı Devleti'nin de 30 Ekim'de Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiştir. Osmanlı Devletinin yaptığı bu anlaşmanın bazı maddeleri doğrudan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni etkilemekteydi. Çünkü Rauf Orbay tarafından imzalanan

³⁹ A. İsgenderov., s. 145.

⁴⁰ a.g.e., s.145.

⁴¹ M. E. Resulzade, a.g.e., s.21.

⁴² a.g.e., s.22.

bu mütarekenin 11. maddesi gereğince İran ve Kafkasya’da bulunan Türk ordusunun bölgeyi terk etmesine karar verilmiştir. Ayrıca anlaşmanın 15. maddesinde ise Batum Anlaşmasıyla Osmanlı’nın gözetimi altında bulunan Transkafkas demir yolunun müttefiklerin hizmetine verilmesine sebep olmuştur. Bu anlaşma doğrultusunda Türk ordusunun bölgeden çekilmesi Azerbaycan halkı üzerinde derin üzüntü yaratmıştır. Türk ordusunun bölgeden çekilmesiyle birlikte Bakü’ye İngiliz Generali William Thomson komutasında olan İngiliz birlikleri gelmiştir. W. Thomson, hükümetine danışıp Azerbaycan Milli Şurası Hükümeti’nin ülkedeki tek otorite kabul edileceğini bir beyanname ile bildirmesine rağmen Ermeni ve Bolşevik faaliyetlerine de engel olmamıştır.⁴³ Bunun neticesinde Azerbaycan Cumhuriyeti sadece ülkenin huzurunu bozan Ermeni ve Bolşevik militanları ile mücadele etmek zorunda kalmamış aynı zamanda büyük devletlere karşı bağımsızlığını korumaya çalışmıştır.

Bakü’deki olumsuz gelişmelerin devam ettiği bu dönemde genel bir değerlendirme yapmak amacıyla bir araya gelen Fethali Han Hoyski başkanlığındaki Azerbaycan Hükümeti demokratik temellere dayanan bir parlamentonun oluşturulmasını gerekli görmüştür. Yapılan seçimler neticesinde 7 Aralık 1918 tarihinde çalışmalarına başlayan parlamento hükümetini kurma görevi Fethali Han Hoyski’ye verilmiş, 26 Aralık’ta ilan edilen yeni kabinede üç sandalye Ruslara, iki bakanlık görevi ise Ermenilere verilmiştir.⁴⁴

Bağımsızlığını koruma mücadelesi içinde olan Azerbaycan Türkleri, yeniden uluslararası alanda destek bulma çalışmaları içine girmişler ve bu doğrultuda Gürcülerle birlikte, 12 Ocak 1920’de Paris’te büyük devletlere isteklerini bildirmişlerdir. Bu görüşmeden sonra Gürcistan ve Azerbaycan’ın bağımsızlıkları büyük devletler tarafından tanınmasına rağmen Bolşevik ve Ermeni militanlarının faaliyetlerine tedbir alınmamıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra 11. Kızıl Ordu’nun Azerbaycan sınırına dayanması ve aynı dönemde Karabağ’da Ermeni isyanı üzerine Azerbaycan ordunun bölgeye gönderilmesi Azerbaycan Hükümetini zor durumda bırakmıştır. Ardından 1 Nisan 1920’de Azerbaycan kabinesi istifa vermiştir. Yeni kabineyi kurmak üzere görevlendirilen Mehmet Hasan Hacinski kurulacak

⁴³ M. Saray, a.g.e., s.37.

⁴⁴ M. E. Resulzade, a.g.e., s.23.

hükümetin hem Türk tarafı hem de Rus tarafına yakın olmasına özen göstermiş, bu kapsamda Moskova'ya bir heyet göndermiştir. Diğer taraftan Rus ordusunun Azerbaycan sınırına yaklaştığı haberi halk içinde endişeye yol açmış, halkın endişesini yatıştırmak isteyen yerli komünistler bu ordunun zor durumda olan Türkiye'ye yardım için gönderildiğini belirten propagandalar yapmıştır. Buna karşılık Azerbaycan Milli Şurası Başkanı M. Emin Resulzade Türk siyasi mültecilere, Rus komünistlerin Anadolu'ya yardımı bahane ederek Azerbaycan'ı istilaya yelteneceklerini öngörmüş, Ruslara inanıp halkın maneviyatını kırmamalarını isteyerek şu sözleri söylemiştir: “Yapmayınız, bizi kendi halimize bırakınız. Yüz seneden beri taht-ı esaretinde bulunduğumuz Rusları biz sizden daha iyi biliriz. Onlar hile ile gelir sonra bizi ezerler.”⁴⁵ Nitekim M. Emin Resulzade'nin bu uyarıları dikkate alınmamış idare komünist partisine devredilmiştir. İktidarı ele geçiren Komünist Partisi ise 28 Nisan 1920'de ülkeyi tek başına yönetemeyeceğini bahane ederek Rusları yardıma çağırılmış, sonuç olarak Rusların Azerbaycan'a gelmesiyle Azerbaycan bağımsızlığı son bulmuştur.

1.1.3. Sovyet Döneminde Bağımsızlık Mücadelesi

Azerbaycan'ın bağımsızlığının son bulmasından sonra hükümetin başına getirilen Neriman Nerimanov ilk olarak Komünist Parti dışındaki bütün partileri kapatmış, Azerbaycan'ın milli kurumlarını ortadan kaldırmaya başlamış, ülkenin eski lider ve aydınlarını hapsedirerek Azerbaycan'ı sovyetleştirmeye çalışmıştır. Nerimanov'un bu girişimleri sonucunda ülke aydınları komşu ülkeler başta olmak üzere ülkeyi terk etme yollarını aramışlardır. Belli bir süre kaçak yaşamak zorunda kalanlar arasında Azerbaycan milli mücadele lideri M. Emin Resulzade de vardı. M. Emin Resulzade saklandığı günlerden şöyle bahsetmektedir:

“Bu şartlar dahilinde, bir müddet saklandıktan sonra, eski mücadele arkadaşlarımızdan merhum Kazımzade Abbaskulu Bey ile beraber Bakü'yü terk etmiş, eski Şirvan vilayetinin merkezi Şamahı civarında, Kafkas sıra dağları eteğinde, Lahiç denilen bir yerde gizlenmiştik. Bir müddet sonra Lahiç'te kalamaz olmuştu. Evlerinde misafir olduğumuz vatandaşlardan bir kısmı tevkif olmuş, köy umumi gözetleme tehdidi altında kalmıştı. Bir an önce Lahiç'i terk etmemiz

⁴⁵ Ahmet Karaca, “Azerbaycan Milli Hareketinin İdeolojik Karakteri”, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, Yıl:2, Sayı:7, Haziran-Temmuz-Ağustos, 1980, s.98.

*gerekiyordu. Bulduğumuz yer, bir tesadüf eseri olarak keşfedilmiş, yakalanarak Bakü'ye geri getirilmiş ve o zaman ÇEKA denilen siyasi polis müessesesinin "Fevkalade İşler Şubesi" olan Osobyı Otdel'e teslim edilmiştik. Osobyı Otdel'de bizi, hapisane haline getirilen eski, büyük binanın odasına kapattılar."*⁴⁶

Kendisinin de ifade ettiği gibi bir süre kaçak yaşadktan sonra Bolşeviklerin eline geçen M. Emin Resulzade, daha önce Çarlık Rusya'sına karşı mücadele ettiği dönemden tanıdığı Stalin'in araya girmesiyle hapishaneden çıkartılmıştır. Bu olaylar esnasında Stalin ile bir saat görüşen M. Emin Resulzade, Stalin'in "Bakü'de mi kalmak istersin yoksa Moskova'da mı sorusu üzerine Resulzade: "Mademki hürriyet mutasavverdir, o halde dört duvarın arasında mahpus olarak düşünüp karar almaktansa, bütün meseleleri hürriyet havası içinde salim bir kafa ile düşünüp halletmeyi tercih ederim der."⁴⁷ M. Emin Resulzade Çarlık dönemi mücadelelerinde Stalin'i saklayarak onun hayatını kurtarmıştı. Bundan dolayı Stalin'in de bu olayla M. Emin Resulzade'ye minnet borcunu ödemiş gibi gözüke de aslında onu İran ve doğu üzerine olan politikalarında kullanmak istemiştir. Ayrıca M. Emin Resulzade'nin Moskova'da bulunduğu zaman içinde nüfusunu kırmak için çeşitli unvanlarda işler teklif edilmiş, ancak Resulzade bunların hiç birisini kabul etmeyerek Moskova'nın tuzağına düşmemiştir.

Moskova'da yaşamaya başlayan M. Emin Resulzade bir süre sonra kendisini ziyarete gelen arkadaşlarının Müsavat hareketinin yeniden canlandığını, ayrıca arkadaşlarının Rusya'dan çıkarak milli mücadeleye daha faydalı olabileceği tavsiyeleri üzerine Moskova'dan kaçmaya karar vermiştir. M. Emin Resulzade Rusya'dan kaçışı hakkında hatıralarında şunları anlatmıştır:

"Yegâne çare kaçmaktı" günün aktüel meselesi bu kaçışı organize etmek ve planı başarı ile tatbik etmektir. Bunun için Moskova'da kalıp, kültür sahalarında olsun, çalışmayı kabul etmiş gibi davranmak intibaini vermek usulüne başvururdum. Bu maksatla Vostok adıyla Paviloviç'in idaresinde çıkan kalın bir mecmuada neşredilmek üzere Sasaniler devrindeki meşhur Mezdek harekâtı hakkında büyük bir makale aldım.

Neşir için kaleme aldığım bu akademik makale ile birlikte bir de Azerbaycan tarihini tetkikle meşgul olduğumu ileri sürerek Leningrad'da

⁴⁶ S. Şimşir, a.g.e., s.49.

⁴⁷ Mehmet Emin Resulzade, *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıraları*, Turan Yayınları, İstanbul, 1997, s.17.

ilimler akademisi kütüphanesinde, Azerbaycan tarihini ilgilendiren özel birkaç el yazmasını tetkik etmek üzere şark dilleri enstitüsündeki yaz tatilinden istifade ederek Leningrad'a gitmek üzere izin aldım. Leningrad'da akademi kütüphanesine devam ve başta Prof. Marr, Barthold vesaire olmak üzere akademi profesörleri ile temasa geçerek, Azerbaycan tarih ve edebiyatına taalluk eden konular üzerine müsahabe de bulunmakla Leningrad'a gelmenin hakiki maksadını perdeleyebildim.

El altından, bilhassa Fin körfezi üzerinden Finlandiya'ya geçmek planının teferruatını hazırlamaya başladım. Leningrad'daki Tatarların bu hususta tecrübeleri var idi. Musa Begiyev'in yardımlarıyla kaçış gerçekleşmiştir. Gece saat 12'den sonra denize açılarak sabah 7 sıralarında tan yeri ağarırken Fin sahiline yaklaştık. Kayığımız sahile yanaşır yanaşmaz silahlı Fin bekçileri bizi tevkif ettiler. Oradan Farioki'deki karantina bölgesinde on beş gün kaldıktan sonra, Helsinki'ye götürüldük. Helsinki'de bir ay kadar Tatar kolonisinin evinde misafir oldum.”⁴⁸

M. Emin Resulzade Helsinki'den sonra Paris'e, Paris'ten de İstanbul'a geçmeyi başaramış, Azerbaycan halkının davasını dünya kamuoyuna buradan duyurmaya hedeflemiştir. Bu amaç için İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde bazı kitaplar kaleme almış, öncülüğünde dergiler yayınlamıştır. Öncelikli olarak Azerbaycan milli davasının önemini iyi anlaşılması için “Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti (İstanbul 1922)”⁴⁹ eserini yayınlamıştır. Ayrıca aynı yıl Azerbaycan İstiklali uğruna şehit olanlara ithafen, “Asrımızın Sivayuşu” Azerbaycan Dâstâni Fecayiine Ait Bir Mukayese'dir adlı eserini yayınlamıştır. Diğer taraftan milli istiklal mücadelesini daha geniş çevrelere duyurabilmek için 26 Eylül'de 1923 tarihinde İstanbul'da “Yeni Kafkasya” dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Bütün yayın organlarının öncüsü niteliğinde olan Yeni Kafkasya dergisinin yayın politikası⁵⁰ Kafkasya milletlerinin Rusya esaretinden kurtulması

⁴⁸ a.g.e., 25-26.

⁴⁹ Bu eser Azerbaycan dışında yayınlanan Azerbaycan mücadelesinin bir nevi misak-ı millisidir. Eser, çok yerinde olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, yabancı devletler tarafından tanınmasını ve kendi evlatlarının savunulmasını anlatmaktadır. Dünya kamuoyu da Resulzade'nin bu eserini olumlu karşılamıştır. Ayrıca bu eser, Azerbaycan'ın beşeri bir davası olduğuna herkesi inandırmıştır. (Ahmet Caferoğlu, “Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi”, *Azerbaycan Dergisi*, yıl:3,Sayı:10-11, Ocak-Şubat 1954.)

⁵⁰ Yeni Kafkasya Dergisinin yayın politikası şunlardır: 1) Milliyetçi, radikal ve demoktrattır. 2) Türkçüdür. Türklerin kültürel tanışmalarını, medeni irtibatlarını, manevi vahdet ve istiklalini göz önüne alır. 3) Türk davasının, Azerbaycan cephesini müdafaaya mükellef Azerbaycan İstiklalcilerinin fikirlerini yayarlar. 4) Kafkasya milletlerinin Rusya esaretinden kurtulmasını ve müstakbel Rusya istilasına karşı muvaffakiyetle durmasını temin için Kafkasya'nın konfederasyon şeklinde birleşmesinin taraftarıdır. 5) Yalnız Azerbaycancılık, Türkçülük veya Kafkasyacılık ile kalmaz, o şarttaki milli istiklal hareketini de, terviç ettiği efkâr manzumesinin tamamlayıcı bir cüz'ü olarak

üzerine olduğu için Rusya'nın yoğun baskısına maruz kalmıştır. İstanbul'da olduğu süre içerisinde yayın organlarıyla milli mücadeleye öncülük eden M. Emin Resulzade Azerbaycan Türklerinin kendi aralarında siyasi bir birlik sağlaması amacıyla Azerbaycan Milli Merkezi adlı kurumu açmışlardır. 27 Nisan 1924 tarihinde İstanbul'da kurulan Azerbaycan Milli Merkezi 28 Mayıs 1918-27 Nisan 1920 yılları arasındaki milli hükümetin muhaceretteki devamı olarak nitelendirilmiştir.⁵¹ Ayrıca Azerbaycan Milli Merkezi yaptığı görüşmeler sonucu şu esasları ilke edinmiştir:

“1. Merkez 28 Mayıs 1918’de kurulmuş ve dünya devletleri tarafından istiklali tanınmış iken, 27 Nisan 1920’de Kızıl Rus ordularının istilasına uğramış bulunan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin egemenlik ve istiklalini yeniden gerçekleştirmek uğruna mücadele eder.

2) Aynı jeopolitik şartlar dâhilinde olup, aynı mukadderata ve aynı düşmana malik bulunan Kafkasyalı komşu milletlerin benzer teşekkülleri ile sıkı surette teşrik-i mesai eder.

3) Başta Rusya mahkûmu milletler olmak üzere, kızıl emperyalizmin esareti altında bulunan bütün milletlerin salâhiyetli siyasi teşekkülleri ile müşterek komünizm tasallutuna ve Rus emperyalizmine karşı mücadele birliği yapar.

4) Dil ve kültür birliği ile bağlı olduğumuz mahkûm Türk illeri ile aramızdaki mevcut kardeşlik rabitalarını her sahada kuvvetlendirmeye çalışır.

5) Milli Merkez, sürgün hükümeti sıfatı ile Birleşmiş Milletler, beynelmilel kurumlar, Bolşevik aleyhtarı kuruluşlar ve devamıza müzahir dost devletler nezdinde, Azerbaycan’ı temsil ve davayı müdafaa eder.

6) Milli Merkez, demokrasiye bağlı, çok partili milli egemenlik ve istiklalinin kazanılmasından sonra siyasi faaliyetini memlekete nakleder, Azerbaycan’ın siyasi hayatında aktif olarak yerini alır.”⁵²

Bu esaslarla yola çıkan Azerbaycan Milli Merkezi faaliyetlerini sürdürürken 1923 yılında açılan “Yeni Kafkasya” dergisi Rusya'nın baskılarına daha fazla dayanamayarak 1927 yılında kapatılmıştır. Bu derginin kapatılmasından sonra 1 Şubat 1928’de “Azeri-Türk” dergisi, aynı yıl 1 Mart’ta ise “Odlu Yurt” dergisi yayın

benimsen. Şarkın radikal bir surette asrileşmesini bütün samimiyetle istikbal eder. 6) Bilhassa Rusya emperyalizmine karşı mücadele eder. O, Çarizme olduğu kadar, Bolşevizme de Türk dünyası için muzır ve Kafkasya’ya düşman görür. (Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade...*, s. 63-64.)

⁵¹ Sebahattin Şimşir, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, İQ Kültür-Sanat Yayınları, 2002, s.28.

⁵² a.g.e., s.31.

hayatına başlayarak İstiklal mücadelesinin kesintiye uğramadan devam etmesinin sağlamışlardır.

M. Emin Resulzade'nin Türkiye'deki faaliyetleri zamanla Sovyet Rusya'sını rahatsız etmeye başlamıştı. Özellikle Türkiye'nin kurtuluş savaşından yeni çıkması ve kendine uluslararası arenada müttefik araması sebebiyle bu dönemde Türkiye-Rusya yakınlaşması başlamış, iki tarafta ulusal çıkarları doğrultusunda 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihlerinde iki ülke arasında dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla yaptığı anlaşmalar, Türkiye'de Azerbaycan istiklal mücadelesini dünyaya duyurma çabası içinde olan M. Emin Resulzade ve arkadaşlarını etkilemiştir. Türkiye yeni kurulan genç bir ülke olmasından dolayı Sovyet Rusya'sını karşısına almak istememiş bu yüzden M. Emin Resulzade ve arkadaşlarının yurtdışına gönderilmelerini uygun görmüştür. Rus esaretine mahkûm kalmış Türklerden olan Abdullah Battal Taymas, Resulzade'nin İstanbul'dan ayrılması konusunda şunları kaleme almıştır:

“İstanbul'da çalışmalarına bir yazar olarak devam eden Resulzade'nin Sovyetler aleyhine yazdığı yazılar bir yerde Türkiye'den ayrılmasına sebep olmuştur. Sovyet entrikaları ve diplomatik girişimler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti de onu yurt dışına çıkmaya zorladığından, o İstanbul'u terke mecbur olmuş ve bu sebeple faaliyetini Avrupa'ya intikal ettirmiştir.”⁵³

Abdullah Battal Taymas'ın da ifade ettiği gibi Resulzade'nin Sovyet baskısıyla gönderildiği bilinmektedir, ancak hangi tarihler arasında gönderildiği hususu bilinmemekle birlikte kaleme aldığı eserlerinden yola çıkarak 1928-1930 yılları arasında gönderildiği düşünülmektedir.

M. Emin Resulzade Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde yaptığı yayın faaliyetlerine Avrupa'da da devam etmiştir. Avrupa'da bulunduğu dönemde farklı isimlerle gazeteler çıkartmış ayrıca yazdığı kitap ve makaleleri farklı dillerde yayımlayarak Azerbaycan'ın İstiklal davasını geniş kitlelere duyurmaya çalışmıştır.

Avrupa'da yayınladığı gazete ve dergiler ise, İstiklal, Kurtuluş ve Die Befreiung isimlerini taşımaktadır. Bunlardan İstiklal 1932-1934 ve Kurtuluş dergisi 1934-1938

⁵³ Abdullah Battal Taymas, “Mehmet Emin Resulzade”, *Toprak Dergisi*, Sayı:61, Mayıs 1955, s.15.

yıllarında Die Befreiung ise 1939'da Berlin'de yayınlanmıştır.⁵⁴ Resulzade, Almanya'da yayınladığı bu gazete ve dergilerin dışında, Rusya mahkûmu milletlerin müşterek yayın organı olan ve Paris'te Fransızca olarak 1928-1939 yılları arasında yayınlanan "Promote" ile yine Paris'te Rusça olarak 1932-1938 yıllarında yayınlanan "Kafkas" mecmualarında da makaleler yazmıştır.⁵⁵ Resulzade, Kafkasya milletleri ile Rus esiri Türklerle ve Rus olmayan başka İstiklalci milletlerle iş ve cephe birliği vücuda getirmiştir.⁵⁶ Yaptığı mücadele doğrultusunda Resulzade, 1934 yılında diğer Kafkasyalı liderlerle beraber Brüksel'deki Kafkasya Konfederasyonu Paktına da katılmış, yine aynı yıl Varşova'daki direniş örgütünü kurmuştur.⁵⁷ 1939 yılına gelindiğinde II. Dünya savaşının patlak vermesiyle Polonya'da bulunan M. Emin Resulzade Bükreş'e geçmiş ardından 1942 yılında Nazi Almanya'sı Dışişleri Bakanı Müsteşarı Von Schulenburg'un daveti üzerine diğer Kafkasya milliyetçi liderlerle birlikte Berlin'e gitmişlerdir.⁵⁸ Burada Kafkasya'nın özellikle de Azerbaycan'ın kaderini belirlemek için bir takım görüşmeler yapan Resulzade, Almanya'nın Kafkasya'da Kızıl Ordu gibi sömürgeciliği oturtma düşüncelerine karşı çıkarak Ancak Azerbaycan'ın hürriyet ve istiklalini tanımak suretiyle ortak düşman olan komünist Rusya'ya karşı beraber savaşabileceklerini bildirmiştir. Berlin'de 6 ay kadar kaldıktan sonra Bükreş'e geri dönen Resulzade 1944 yılında Bolşevik ordularının batıya ilerlemesi sonucunda burayı terk etmek zorunda kalmış ardından Almanya'ya sığınmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte dünyada yeniden barış dönemine girilmesi, Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçilmesi sonucunda Rusya mahkûmu Türklerin tekrar Türkiye'ye dönebilme imkânı doğmuştur. Böylelikle M. Emin Resulzade'de 1947 yılı Eylül ayında Türkiye'ye dönerek çalışmalarını kaldığı yerden devam ettirmeye başlamıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda öncelikli olarak 1 Şubat 1949 tarihinde Azerbaycan Kültür Derneğini faaliyete geçirerek vefatına kadar derneğin fahri başkanlığını yapmıştır.⁵⁹ Bu dönemde farklı kitap ve makaleler kaleme

⁵⁴ S. Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade...*, s.75.

⁵⁵ a.g.e., s.75.

⁵⁶ Ali Aran "İstanbul'da Mehmet Emin Resulzade için Yapılan Tören " *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:5, Sayı:12, Mart 1956, s.22.

⁵⁷ Charles Warren Hostler, *Turkism and the Soviets*, Praeger Publishing, Newyork, 1957, s.216-217.

⁵⁸ S. Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade...*, s.77.

⁵⁹ a.g.e., s.81.

alan Resulzade, ayrıca Ankara’da bir yayın organına duyulan ihtiyacı sürekli hissettiğinden bir dergi veya gazete çıkarılması girişimlerde bulunmuş bunun sonucunda ise Azerbaycan dergisi⁶⁰ çıkartılmaya başlanmıştır. Çıkartılmaya başlanan bu derginin bütün sorumluluğu Feyzi Aküzüm’e verilerek Dr. Ahmet Yaşat da sorumlu müdür görevine getirilmiştir.⁶¹

Azerbaycan Kültür Derneği, 6 Mart 1955 yılında M. Emin Resulzade’nin vefat etmesiyle birlikte sıkıntılı günler geçirmeye başlamıştır. Çünkü İstiklal mücadelesinin önderi olan Resulzade en kritik dönemlerden alınının akıyla çıkmış, Azerbaycan’ın milli menfaatlerine hiçbir zaman zedeleyecek kararlar almamıştır. Ancak bu vefata rağmen Azerbaycan bayrağı etrafında mücadele etmeyi kutsal görev bilmiş aydınlar, Müsavat Partisi genişletilmiş toplantısında Mirza Bala Mehmetzade’yi parti başkanlığına getirmişlerdir.

Mirza Bala’nın başkanlığı döneminde müsavatçılar, Azerbaycan Milli Merkezi ve Azerbaycan Kültür Derneği olmak üzere iki doğrultuda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. 1959 yılında Mirza Bala’nın vefatından sonra toplanan Müsavat Partisi Meclisi, başkanlığa Kerim Oder’i seçmiştir. Kerim Oder başkanlığı döneminde de faaliyetlerini İstiklal davası yolunda sürdüren Müsavat Partisi, bu dönemde milletlerarası konferanslarda etkili olmaya çalışmıştır.⁶²

Müsavat Partisi 1960’lı yıllarda daha ziyade uluslararası teşkilatların, ABD’nin, Batı devletlerinin Sovyet emperyalizmine tepkisinin artmasına çalışmış, temsil ettikleri “anti Sovyet” cemiyetlerinde de faaliyetlerini arttırmışlardır.⁶³ Ayrıca Müsavatçılar bu yıllarda komünizmle mücadelede ideolojik mücadeleye daha çok ağırlık vermişlerdir.⁶⁴ Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’daki tüm kültür yozlaştırma politikalarına karşı yurt dışından mücadelesine devam eden müsavatçılar 1980’li yılların başlarına gelindiğinde SSCB’de yaşanan gelişmeler neticesinde çalışmalarını

⁶⁰ Azerbaycan Kültür Dergisi “Birlik Dirliktir” alt başlığı ile Nisan 1952 tarihinde ilk sayısıyla yayın hayatına başlamıştır.

⁶¹ Feyzi Aküzüm, “Resulzade ile Beş Yıl”, *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:24, Sayı:213, Ocak-Şubat-Mart 1975, s.14.

⁶² S. Şimşir, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, s.185.

⁶³ “Komünizmle Mücadelede Yeni Esaslar Neler Olmalıdır?”, *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:8, Sayı:163 Ocak 1966, s.3.

⁶⁴ S. Şimşir, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, s.185.

hızlandırmışlardır. Ayrıca ilerleyen dönemlerde AHC'nin öncülüğünü yaptığı ikinci milli mücadele döneminde Müsavat Partisi AHC ile sıkı bir iş birliğine girmiştir.

1.1.4. SSCB'in Son Yıllarında Azerbaycan'daki Siyasi Gelişmeler

Konstantin Çernenko'nun Mart 1985'te ölmesiyle yönetime geçen SSCB lideri Mihail Gorbaçov; SSCB' in dünyadan kendisini soyutlamasının bir sonucu olarak Sovyet sisteminin çağın gerisinde kaldığı ve yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal tıkanıklığın ancak köklü reformlarla çözülebileceği düşüncesindeydi. Gorbaçov'un tüm bu düşünceleri doğrultusunda Şubat 1986' da Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) politikalarının kabul edilmesi sağlanmıştır. Bu politikalar, ekonomide serbest piyasa mekanizmasına geçmeyi ve bunun sosyal, kültürel hamlelerle de desteklenmesini ön görmüştür.

Temeli savunma sanayi ve petrol ihracatı üzerine kurulu Sovyet ekonomisinin krizden çıkamaması ve piyasa ekonomisine geçişte zorlanması siyasal sistemde de yenilenme gereksinimi ortaya çıkarmış, bu durumu fark eden Sovyet yöneticileri 1987'den itibaren “sosyalizmin geliştirilmesi” sloganı altında bir takım reformlar başlatmışlardır. Bu reformların öncülüğünü yapan dönemin SSCB Komünist Parti Merkez Komitesi'nin Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov, siyasal sistemin piyasa ekonomisine geçerek sosyo-ekonomik alanda başarılar kazanmayı mümkün kılacağını savunmuştur.⁶⁵ Bu doğrultuda hareket etmeye çalışan Gorbaçov, sorunları halkın lehine çözmek için adımlar atmaya başlamıştır.

Gorbaçov önderliğinde alınan kararlar neticesinde toplumsal gelişmeleri halk lehine çözenin sosyalizmin gelişmesi olarak görülmesi, Sovyet toplumlarının milli benliklerini bulmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Glasnost politikasıyla birlikte, Sovyet halklarının özgür basın, toplantı din özgürlüğü ve adil yargı konularında daha iyi şartlara kavuşmasının önü açılmıştır. Kısacası SSCB 'in karşılaştığı ekonomik kriz yapısal bir dizi değişikliğe yol açmış, SSCB ülkelerinin demokratikleşme önündeki engeller ortadan kalkmıştır.

⁶⁵ Oqtay Sultanov, *80-cı İllerin Sonu 90-cı İllerin Evvellerinde Azerbaycan'da Siyasi Mübarize*, Maarif Neşriyatı, Bakü, 1995, s.26.

SSCB' in yaşadığı bu dönüşüm diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da ulusal siyasi mücadeleyi kolaylaştırmıştır. SSCB' in yaşadığı dönüşümün dışında Azerbaycan'da siyasi mücadelenin başlaması ve bir halk hareketine dönüşmesindeki en önemli etken Karabağ bölgesinin Ermenistan'la birleştirilmesi yönündeki Ermeni talepleri olmuştur. Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesi fikri ilk kez Kasım 1987'de Gorbaçov'un Fransa ziyareti sırasında yanında bulunan ekonomi danışmanı Aganbekyan'ın bir görüşünün basına yansımaları ile gündeme gelmiştir.⁶⁶ İlerleyen dönemde milli mücadele lideri olarak ortaya çıkacak Ebulfez Elçibey bu konu ile ilgili bir söyleşisinde Aganbekyan'dan şöyle bahsetmiştir: “Gorbaçov'un danışmanları bilhassa Aganbekyan gibi Ermeni danışmalar onu aldattılar ki, Karabağ küçük bir yerdir, orada Ermeniler eziyet çekiyor, Bu bölgeyi Ermenistan'a vermek lazımdır. Azerbaycanlıların boynu bükük bir halk olduğunu, ses çıkarmayacaklarını söylediler.”⁶⁷ Elçibey'in de ifade ettiği gibi Merkezde görev alan Ermeni yetkililerin Karabağ sorununu çarpıtarak ifade etmeleri olayları farklı bir boyuta taşımıştır.

13 Şubat 1988 tarihinde Azerbaycan'a bağlı bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermeni nüfusun bölgedeki idari kurumlara Ermenistan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağı asması, dahası Şubat'ta DKÖB yönetim kurulunun olağanüstü bir toplantı yaparak özerk bölgenin Ermenistan'la birleştirildiğine ilişkin karar alması üzerine Azerbaycan'da geniş toplumsal tepkiler oluşmaya başlamıştır.⁶⁸ Ermenistan tarafının Azerbaycan üzerindeki olumsuz tüm bu tavırlarına Moskova'nın kayıtsız kalması, Azerbaycan toplumunda Karabağ sorununun ancak ulusal mücadele ile çözülebileceği inancını ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan komünist yönetimine karşı halkın açık bir biçimde tepkisini koyduğu ilk miting Karabağ olayları nedeniyle yapılmış ve bu mitingde Karabağ'ın savunulmasına ilişkin sloganlar atılmıştır.⁶⁹

22 Kasım'da yaptığı konuşmasında “Bütün suç Moskova yönetimindedir. Azerbaycan devleti bağımsızlık hakkını kaybetmiştir” diyen Elçibey 26 Kasım'da

⁶⁶ Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.6.

⁶⁷ Taha Akyol, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, Burak Yayınları, İstanbul, 1990, s.151.

⁶⁸ Adalet Tahirzade, *Prezident Elçibey*, Yeni Müsavat Gazetesi Yayını, Bakü, 2001, s.17.

⁶⁹ a.g.e., s.19.

daha da ileri giderek “Azerbaycan halkının en büyük hayali birleşmektir.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁰ Elçibey önderliğinde gerçekleşen mitingler “Meydan Harekâtı” olarak adlandırılmaya başlanmış ve Azerbaycan’da Sovyet sisteminin temellerini sarsmaya başlamıştır. Ancak “Meydan Hareketi” 5 Aralık 1988’de sabaha karşı Sovyet özel kuvvetleri tarafından meydan boşaltılarak bastırılmıştır.⁷¹ Sovyet ordusu, Elçibey başta olmak üzere hareketin öncülerini gözaltına almıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından halk hareketinin daha da alevleneceğinden çekinen merkezi Sovyet yönetimi birtakım tedbirler almaya başlamıştır. Öncelikle geniş halk harekâtını engellemek için 24 Aralık 1988’de Bakü’de ve cumhuriyetin on yedi bölgesinde olağanüstü hal ilan etmiştir.⁷² Azerbaycan’da gösteriler sonucunda uygulanan olağanüstü hal, Azerbaycan milli hareketinin hız kazandığı bir sırada tekrar duraklamasına sebep olmuştur.

1.4.1.1. Azerbaycan Halk Cephesinin Kurulması

Azerbaycan halkı 70 yıldır yasak edilmiş tarihlerini, milli kimliklerini hafızalardan hafızalara aktarmıştır. Hafızalarda yaşatılan bu kültür mirasının 1980’li yılların sonuna gelindiğinde büyük bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadelenin başlamasında “Meydan Hareketi” adı verilen gösterilerin önemi büyüktür. Ancak Azerbaycan halkının “Meydan Hareketi” ile başlayan büyük uyanışı Elçibey ve arkadaşlarının merkezi yönetim tarafından gözaltına alınmasıyla bir süreliğine de olsa sekteye uğramıştır. Bu durgunluk dönemi SSCB Yüksek Sovyet’ in DKÖB’ ini Azerbaycan egemenlik alanından çıkararak doğrudan Moskova’ya bağlayan 12 Ocak 1989 tarihli “Azerbaycan SSC’nin DKÖB’ de özel yönetim biçiminin uygulanması” şekline aldığı kararı ve ulusal hareket liderlerinin 1 aylık gözaltı sürelerinin sona ermesi ile yeni bir hareketliliğe dönüşmüştür.⁷³

Azerbaycan halk hareketinin yeniden canlanmasıyla birlikte Ermeni işgallerine karşı yapılan gösteriler devam etmiş ancak halkın ortaya koymuş olduğu mücadele belli bir program dâhilinde yapılmadığından dolayı istenilen sonuç elde

⁷⁰ a.g.e., s.55.

⁷¹ Aydın Balayev, *Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1998, s.39.

⁷² N. Cafersoy, a.g.e., s.13.

⁷³ O. Sultanov, a.g.e., s.64.

edilememiştir. Bu durum milli mücadelede teşkilatlanmayı zorunlu hale getirmiş ve bu doğrultuda ilk teşkilatlanma 1989'un Şubat ayının sonlarında başlamıştır. AHC İnişiyatif Grubu ile Varlık arasında mart ayının başına kadar süren teşebbüsler sonucu imzalanan anlaşmaya göre: Öncelikle AHC, Geçici İnişiyatif Merkezi ve iki tarafın beşer kişiyle katılacağı koordinasyon kurulu oluşturulmuştur.⁷⁴ Ardından 13 Mart'ta AHC-GİM oluşturduğu gruba Çenlibel, Bakü Âlimler Kulübü gibi bazı örgütler de katılmıştır.⁷⁵ Daha sonra ortaya çıkan örgütler birliği Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin onayına sunulmuş, ayrıca binlerce kişi de AHC' yi destekleme isteği ile Azerbaycan Komünist Parti Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Ebdurrahim Vezirov' a yazılı başvuruda bulunmuştur.⁷⁶ Bunun yanı sıra ünlü Azerbaycan yazar ve şairleri İsmail Şihli, Yusif Samedoğlu, Mehmet Araz ve Sabir Rüstemhanlı Azerbaycan halkına çağrıda bulunarak demokratikleşme mücadelesi için Azerbaycan halkına birleşmeyi önermeleri Vezirov üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır.⁷⁷ Buna karşılık ülkede oluşan kamuoyu baskısı sonucunda AHC-GİM koordinasyon kurulu ile görüşmeyi kabul eden Azerbaycan Komünist Parti Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Ebdurrahim Vezirov, ilke olarak AHC' yi kurma fikrine karşı olmadığını belirttikten sonra, demokratik halk hareketi liderlerinin dikkatli olmaları ve CIA ile bağlantılı olduğu için Azadlık Radyosu'na çıkmamaları konusunda uyardı.⁷⁸ Yaşanan bu gelişmeler neticesinde AHC, milli mücadele yolunda halkı tek çatı altında toplamaya başlamış, Azerbaycan Komünist Parti Lideri Ebdurrahim Vezirov'un bu sürece engel olmayacağı beyanı milli mücadele süreci yeniden hız kazandırmıştır.

Merkezin Nisan 1989 sonlarında Bakü'de organize ettiği bölgesel etnik sorunların çözümüne ilişkin konferansına SSCB'in diğer bölgelerinden resmi kayıtlı olmayan örgütler ve yurtdışından muhabirler de katılmışlardır.⁷⁹ Ayrıca AHC-GİM faaliyetlerinin halka aktarılması amacıyla Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde "AHC Bülteni" çıkarılmıştır.⁸⁰ Ardından AHC temsilcileri mayıs başında Estonya'daki Birinci Ulusal Demokratik Hareketler toplantısına, 13-15 Mayıs'ta da Baltık

⁷⁴ A. Balayev, a.g.e., s.39.

⁷⁵ a.g.e.

⁷⁶ a.g.e.

⁷⁷ N. Cafersoy, a.g.e., s.15.

⁷⁸ O. Sultanov, a.g.e., s.65.

⁷⁹ A. Balayev, a.g.e., s.40.

⁸⁰ a.g.e.

Asamblesine ve ardından Taşkent'teki Birlik Halk Hareketi' nin ilan kurultayına katılmışlardır.⁸¹

Milli mücadelenin teşkilatlanma süreci devam ettiği sırada Azerbaycan'da iç karmaşa giderek artmaktaydı. Durumun gerginleşmesine neden olan etkenler arasında, SSCB Komünist Partisinin Nisan 1989 toplantısının ardından Azerbaycan resmi basınında AHC aleyhine propagandanın artmasının yanı sıra, Azerbaycanlıların Ermenistan'dan kovulması, hem merkez hem de Ermenistan tarafından Azerbaycan egemenliğini ihlal eden kararların alınması gibi gelişmeler vardı.⁸² Bu ortamda SSCB Bakanlar Kurulunun, DKÖB' deki kurum ve kuruluşların Azerbaycan SSB egemenliğinden çıkarılmasını öngören 6 Mayıs 1989 tarihli kararı durumu daha da gerginleştirmiştir.⁸³

Sovyet Merkez Yönetiminin Azerbaycan aleyhine aldığı kararlar ve yaşanan gelişmeler kapsamında 16 Temmuz 1989'da Bakü'de kuruluş kongresi gerçekleştirilmiş, ayrıca bu kongreye AHC' nin 30 bölge şubesinden oy verme hakkı olan 196 ve gözlemcilerle birlikte 240 temsilci katılmıştır.⁸⁴ Kongrede, AHC-GİM faaliyet raporunu, Azerbaycan'daki siyasi durumu, AHC-GİM' in basınla ilişkilerini, AHC programını ve nizamnamesi ile teşkilat konuları görüşülerek karara bağlanmıştır.⁸⁵ Diğer taraftan AHC Başkanlığına Ebülfez Elçibey'in seçildiği kongrede, ayrıca AHC Merkez İdare Kurulu, Denetim Kurulu ve Yayın Kurulu oluşturulmuştur.⁸⁶

Kongrede alınan en önemli kararlardan birisi de AHC Program ve Nizamnamesiydi. Programda kendini "Cumhuriyetin bütün alanlarında köklü demokratikleşmeyi ve yeniden yapılanmayı savunan toplumsal bir teşkilat" olarak tanımlayan AHC'nin nihai amacı, Azerbaycan'da hukuk devleti ve gelişmiş demokratik toplum kurmak olarak belirtilmişti.⁸⁷ Siyasi anlamda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' nin siyasi, ekonomik ve kültürel egemenliğini savunan AHC,

⁸¹ a.g.e.

⁸² O. Sultanov, a.g.e., s.66.

⁸³ a.g.e

⁸⁴ Nuri Eyüboğlu, "Azerbaycan Halk Cephesinin Kuruluşu", *Türk Tarihi Dergisi*, sayı 72, Şubat 1991, s.53.

⁸⁵ a.g.e.

⁸⁶ a.g.e.

⁸⁷ N. Cafersoy, a.g.e., s.17.

ilan ettiği “Azerbaycan SSC Devlet Egemenliği Kararnamesi” ile SSCB içinde egemenliği Perestroyka girişimlerinin başarısı ve birlik federe kurumlarının yeniden yapılanması durumunda mümkün gördüğünü, aksi takdirde Azerbaycan’ın tam bağımsızlığı için mücadele edeceğini bildiriyordu. (Genel İlkeler, madde 1.5 ve AHC’ nin Politik Hedefleri, madde 2.1) AHC’ nin kabul ettiği bu ilkeler milli mücadeleden asla taviz verilmeyeceğini açık bir Şekilde ortaya koymuştur.

Yönetim alanında, AHC ilke olarak Sovyet idare kurumları ile yönetilmeyi kabul etmekte, fakat bu kurumların gerçek anlamda halkın iradesine dayanmasını ve kendi yönetim bölgesinde tam egemen olmasını istiyordu. (madde 2.7)

Kongrede kabul edilen Azerbaycan Halk Cumhuriyetine ilişkin kararla, Azerbaycan Yüksek ve Bakanlar Kurulundan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğu 28 Mayıs’ı Azerbaycan bağımsızlık günü ilan etmeleri ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin devlet sembolleri olan üç renkli bayrak, arma ve marşın ulusal semboller olarak benimsemeleri talep edilmiştir.⁸⁸

AHC’ nin resmen kurulmasıyla milli mücadele teşkilatlı duruma gelmiştir. Bakü’de yapılan gösterilere Moskova kayıtsız kalamamış, DKB’ de yeniden Azerbaycan egemenliği sağlanmıştır. AHC Başkanı Ebulfez Elçibey yaptığı konuşmada: “Bu kez en büyük görevimiz Azerbaycan’ın ekonomik ve politik egemenliğini sağlamaktır. Eğer bizi yine dikkate almazlarsa, yine ezilirsek, SSCB’den ayrılmayı talep edeceğiz” diyordu.⁸⁹ AHC ‘in kurulmasından sonra yaptığı bu konuşmasıyla Elçibey, geçmişte yaşadıkları haksızlıkların artık tahammül edilemeyeceği aksi takdirde bağımsızlığa giden ilk adımın atılabileceğinin sinyallerini vermiştir.

lke, gücünü Moskova’dan alan komünist yönetimi ve desteğini halktan alan AHC olmak üzere iki kutuplu hale gelmişti. Komünist yerel yönetimin halk üzerindeki etkisi günden güne azalıyordu. Ancak komünist yerel yönetimi DKB zel yönetiminin kaldırılması konusunda Azerbaycan’ın taleplerine karşı çıkıyordu. AHC taleplerini yerine getirebilmek ve komünist yönetim üzerinde baskı kurabilmek amacıyla önce 21-22 Ağustos’ta iki günlük bir uyarı grevi gerçekleştirmiş, bu grevin

⁸⁸ a.g.e, s.19.

⁸⁹ A. Tahirzade, a.g.e., s.56.

yankı uyandırmaması sonucunda ise 4-11 Eylül'de bir haftalık ulusal grev gerçekleştirmiştir. Bu Baskılar sonucunda 13 Eylül'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Yönetimi ile AHC arasında anlaşma sağlanmıştır.⁹⁰ Anlaşma çerçevesinde 15 Eylül'de Azerbaycan Yüksek Sovyet'i olağanüstü toplanarak uzun tartışmalar sonunda DKÖB özel yönetimini ortadan kaldırdığını açıkladı. Ardından ise 23 Eylül'de hazırlanmasında AHC uzmanlarının da katıldığı "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Egemenliğine İlişkin Anayasal Kanun"⁹¹ Azerbaycan Komünist Merkez Partisi tarafından kabul edilmiştir.⁹² Bu gelişmeler neticesinde 5 Ekim 1989'da Azerbaycan Bakanlar Kurulu AHC'yi resmen tanımıştır.⁹³

1.1.4.2. "Kara Ocak" Katliamının Milli Mücadeleye Etkileri

Azerbaycan milli mücadelesinde AHC' in resmen kurulması bütün sorunları çözmeye yetmemiştir. AHC, çözülen her bir sorunun arkasından bir başkasıyla mücadele ediyordu. Özellikle Komünist Partisi yanlıların tutumları ve açıklamaları bölgede karışıklığa neden olmuştu. Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri

⁹⁰ a.g.e s.57.

⁹¹ Egemenlik Kanununun başlangıç kısmında Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan SSC'nin yasama sisteminin egemen cumhuriyet statüsüne uygunlaştırılması gereksiniminden doğduğu belirtilmektedir. Kanuna göre Azerbaycan SSC, SSCB terkinde egemen sosyalist devlettir. 16 Temmuz 1989'da kabul edilmiş Azerbaycan Halk Cephesi Programı da "SSCB içinde Azerbaycan'ın tam egemenliği uğruna" çarpışacağını, politik, ekonomik sorunların hukuk devleti çerçevesinde çözümlenebileceğini öne sürüyor, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması konularını içeriyordu.

Kanuna göre; Azerbaycan SSC'de egemenliğin tek hakimi halktır. Siyasi, ekonomik, sosyal-kültürel ve yerel kurumlarla bağlı bütün sorunlar Azerbaycan SSC tarafından çözülür ve Azerbaycan SSC'nin egemenliği yalnız onun kendi isteği ile SSCB'ye verdiği yetkilerle sınırlandırılabilir. Kanuna göre Azerbaycan SSC, SSCB'den engelsiz şekilde çıkmak hakkına sahiptir ve bu hak referandumla gerçekleştirilebilir.

Kanun, Azerbaycan SSC'ye aşağıdaki yetkileri tanımaktaydı: Azerbaycan SSC'nin Anayasasını kabul etme, Azerbaycan SSC sınırları içinde özerk cumhuriyetler ve özerk bölgeler oluşturma ve onların özerkliğine son verme, cumhuriyetin egemenliğini, kamu düzenini, vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruma, ekonomiyi tüm alanlarda yönetme, dış devletlerle doğrudan ilişkilere girme vs. Azerbaycan dili Azerbaycan SSC'nin resmi dilidir. Devlet Rusça'nın, ayrıca ülkede kullanılan diğer diğer dillerin serbest kullanımını ve gelişmesini güvence altına alır. Azerbaycan SSC'nin egemen hakları Azerbaycan SSC ve SSCB tarafından korunur. Devletin egemenliği ve vatandaşların güvenliğinin korunması için Azerbaycan SSC gerekli bildiği durumlarda ülke çapında veya ayrı ayrı bölgelerde olağanüstü hal ilan edebilir.

Azerbaycan parlamentosu aldığı bu kararla Azerbaycan toprakları ve doğal kaynakları üzerinde tek hakimiyetin Azerbaycan'a ait olduğunu ve dış ülkelerde diplomatik ilişkiler kurma hakkının sadece Azerbaycan parlamentosuna ait olduğunu ilan etti. Kararın Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından kabul edilmemesi üzerine yeniden ulusal grev yapılmasının gündeme gelmesi, Azerbaycan'da Egemenliğe ilişkin Anayasal Kanunun Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından kabul edilmesini sağlanmıştır. (Ali Asker, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Göre Devler Organlarının Yapısı ve İşleyişi", *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, Yıl:2015, s.560).

⁹² a.g.e.

⁹³ O. Sultanov, a.g.e., s.72.

Vezirov'un 15 Ocak'ta Bakü'de yaptığı konuşmada halkı Ermenilere Karşı oluşturulan gönüllü birliklere katılmaya ve silahlanmaya çağırması, diğer parti üyelerinde bunu sık sık yinlemeleri durumu daha da gerginleştirmişti.⁹⁴ Bu tür girişimlere tedbir olarak AHC' nin resmi yayın organı Azadlık⁹⁵ gazetesi 30 Aralık 1989'daki sayısında Bakü'de durumu gerginleştirmek için yerel Ermenilere karşı provokasyon yapılacağını, kışkırtmalara halkın uymaması uyarısında bulunmuştur. Tüm bu uyarılara rağmen, 13 Ocak'ta Bakü'de Ermenilere karşı başlatılan talan 16 Ocak'ta ancak durdurulabilmiştir.⁹⁶

Ermenilerin iki yılda Karabağ'da yaptıklarını görmezden gelen Batı medyası provokasyonlar sonucu meydana gelen bu olayların sorumlusunu Azerbaycan olarak göstermiştir. Olaylardan sonra Azerbaycan aleyhine haberleri dünya kamuoyuna servis eden bazı yabancı gazete temsilcileri bunların gerekçesi şöyle açıklamışlardır:

“Philippe Lemaitre (Le Monde-Fransa): Fransa'da Ermenileri karşı büyük bir destek ve dayanışma var. Bunun nedeni bizde Ermenilerin çokluğu ve tamamen toplumumuzun bir parçası olmalarıdır. Bizler tarihi nedenlerle Ermenilere sempati duyuyoruz. Bize ulaşan haberlerle Fransız toplumu, iki toplum arasında çatışma olduğunu ve bunun durdurulması gerektiğine karar verdi. Şunu da unutmayın Avrupa ne Azerbaycan'ı ne de Azerbaycanlıları tanır. Ermenilerin kıyama uğradıkları haberi herkesi çok etkiledi.

Marc Paolini (La Tribune De L'expansion-Fransa): Batının tepkisi olayları tek taraflı görmesinden kaynaklanmaktadır. Biz sadece bir tarafın diğer tarafa saldırdığının haberini aldık. Bu haberlerde Ermenilerin yıllardır vatan bildikleri yurtlarından gerici Müslümanlar tarafından atıldıklarıydı. O zaman tepki tek taraflı doğdu ve Ermenilerden yana olduk.

Francesco Mattioli (İtalyan Televizyonu): Uzaklığı nedeniyle Avrupa olaylar hakkında kesin bir bilgi sahibi olamadı. Bildiğiniz gibi Ermeniler Avrupa'da daha iyi biliniyorlar. Azerbaycanlılar ise pek tanınmazlar. Bizi en çok etkileyen Ermenilerin kıyama uğradığı haberi oldu. Avrupa'nın gözünde bir Müslüman-Hristiyan çatışması ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Gorbaçov'un yaptığı askeri müdahale hoşgörülle karşılandı.”⁹⁷

⁹⁴ A. Balayev, a.g.e., s.45.

⁹⁵ EK 1: Azadlık Gazetesinin 24 Aralık 1989'da çıkarılan ilk sayısı.

⁹⁶ A. Balayev, a.g.e., s. 48-49.

⁹⁷“Mehmet Ali Birand Bakü'de Elçibey ile Görüştü”
<https://www.youtube.com/watch?v=xcvBwYz4Zg>, (19.01.2017)

Yukarıda ifade edildiği gibi Batı medyası, Ermenilerle aralarında tarihsel bir bağ bulunduğunu ve iki toplum arasında yaşanan çatışmalara bu açıdan baktıklarına belirtmişlerdir. Ayrıca Batı medyasının görüşlerinin aksine tanık ifadeleri ve kanıtlar o dönemde görevli kolluk kuvvetlerinin yaşanan kargaşaya müdahale etmeme emri aldıklarını ortaya koymaktadır.

Yaşanılan olaylar Moskova'nın Azerbaycan'a müdahalesinin bahanesi olmuştur. Nitekim artan gerilim sonucunda SSCB Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı 15 Ocak 1990 tarihli "DKÖB ve Bazı Bölgelerde Olağanüstü Hâl İlân etme" kararı, özellikle de bu kararın 7. Maddesinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'ine uygulamanın kapsamını Bakü ve Gence illerine genişletme önerisinde bulunması halk arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁸ Yaşanılanlara kayıtsız kalmayan Azerbaycan halkı 16 Ocak'ta arabalarla Bakü şehrinin giriş yollarını ve şehirdeki askeri birlik yerleşim bölgelerini barikatlarla kuşatmıştır. Bunun üzerine o sırada Bakü'de bulunan SSCB Yüksek Sovyeti'ni oluşturan iki meclisten biri olan Birlik Kurulu'nun Başkanı Primakov, SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Girenko ve SSCB Komünist Partisi Şube Müdürü Mihayilov kamuoyuna Bakü'de olağanüstü hâl ilan edilmeyeceğini açıklamışlardır.⁹⁹ Ardından AHC yönetimi ise Moskova'nın 15 Ocak'ta aldığı kararı görüşmek üzere Azerbaycan Yüksek Sovyet'inden 20 Ocak tarihine kadar olağanüstü toplantı isteğinde bulunmuştur. Gerilimi düşürmek amacıyla 17 Ocak'ta halka duyurulan çağrıda, barikatların kaldırılması ve şehirde olağanüstü hâl uygulanmaya çalışılması durumunda direnilmemesi istendi.¹⁰⁰ Yaşanan gelişmeler neticesinde SSCB' in bölgede otoritesini kaybetme ihtimali belirince son çare olarak 19 Ocak'ta "Bakü Kentinde Olağanüstü Hâl İlân Etme" kararı aldı.¹⁰¹ Bu karar 20 Ocak saat 00.00 itibaren geçerli olacaktı. Ancak 19 Ocak saat 19.27'de Azerbaycan televizyonunun enerji ünitesinin, KGB tarafından bombalanmasından dolayı halk olağanüstü hâl kararından haberdar olamadı. AHC yöneticilerinin son anda haberdar oldukları olağanüstü hâl kararı gereği halkı evlerine gitmesi yönünde uyarılarda bulunsa da bu konuda pek etkili olunamamıştır. Sovyet ordusunun 19 Ocak'ı 20'sine bağlayan gece ateşli silah

⁹⁸ N. Cafersoy, a.g.e., s.23.

⁹⁹ O. Sultanov, a.g.e., s.81.

¹⁰⁰ A. Balayev, a.g.e., s.49.

¹⁰¹ O. Sultanov, a.g.e., s.84.

kullanarak Bakü'ye girişi sonucunda, resmi açıklamalara göre 131 kişi hayatını kaybetmiş, 744 kişi yaralanmış, 400 kişi gözaltına alınmış ve 4 kişi kaybolmuştur.¹⁰² Sovyet ordusunun Bakü'ye girmeden önceki süreçte yaşanan gelişmeler, komünist yöneticilerin halkı kışkırtıcı konuşmaları tarihe kara leke olarak düşen 20 Ocak Faciasının bir tesadüf olmadığını göstermektedir.

20 Ocak katliamı Azerbaycan halkının tahammüllerinin sınırını aşan bir olay olmuştur. Yaşanılan bu elim hadiseden sonra Azerbaycan'da Gorbaçov'a, Komünist Partisine karşı büyük tepkiler ortaya çıkmıştır. Ayrıca halkın kenetlendiği bu günlerde olağanüstü hâl kararı kaldırılmamış olmasına rağmen yaklaşık iki milyon kişi şehitlerini son yolculuğuna uğurlamak için şehitler hiyabanına toplanmıştır. 22-24 Ocak tarihinde ise Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde ulusal yas merasimleri yapılmıştır.¹⁰³ Azerbaycan'da Karabağ olayları ile başlayan milli uyanışın, 20 Ocak'ta gerçekleşen vahim hadiseyle daha ileri seviyeye ulaşmış Sovyet yönetimine olan öfke daha da artmıştır. Bununla da yetinmeyen halk, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi binasının duvarlarına, "Gorbaçov katildir", "Sovyetler Birliği Komünist Partisi defol", "İşgalciler defolup gidin" ve benzeri sloganlar yazmaya başlamıştır.¹⁰⁴ Bu olaylardan sonra tepkiler çığ gibi büyüyerek Bakü'de "Komünist" adıyla çıkarılan gazetenin basımının engellenmesi, sokaklarda "Komünist" yazılan levhalarla Lenin, Kirov ve diğer komünist liderlerinin ismi ile ilgili olan her tür levha ve heykelin tahrip edilmesine kadar varmıştır.¹⁰⁵

1.1.4.3. Ayaz Mutallibov Dönemi (25 Ocak 1990-6 Mart 1992)

20 Ocak hadiselerinin yankıları devam ederken AHC yönetimi mücadelenin şiddetini artırıcı kararlar almıştır. Bu kapsamda AHC yönetiminin aldığı kararlar şu şekildedir: "5 Şubat'ta Ağdaş bölgesinde yapılan olağanüstü AHC meclis toplantısında kurumun olağanüstü koşullarda varlığını sürdürmesi ve kenetlenmesi, Azerbaycan'da herkesi Komünist Parti üyeliğinden ayrılmaya ve Azerbaycan'dan olan SSCB milletvekillerinin mazbatalarını geri iade etmeye çağırmasıdır."¹⁰⁶ Bu

¹⁰² N. Cafersoy, a.g.e., s.24.

¹⁰³ a.g.e. s.25.

¹⁰⁴ a.g.e.

¹⁰⁵ a.g.e., 26.

¹⁰⁶ A. Tahirzade, a.g.e., s.62.

gelişmelerin ardından 24-25 Mart tarihlerinde Akstafa bölgesinde yapılan AHC meclis toplantısında da Azerbaycan Yüksek Sovyet'i seçimleri görüşülerek AHC'nin seçim programı kabul edilmiştir. Kabul edilen program kapsamında ise AHC'nin, Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı, özel mülkiyet hakkının verilmesi, çok partili sistem ve siyasi sansürün kaldırılması için mücadele edileceği ilan edilmiştir.¹⁰⁷

AHC Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını garanti altına alacak ve demokratik yapısının güçlenmesini sağlayacak siyasi hazırlık aşamalarına devam ederken, 20 Ocak katliamının ardından Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreterliği görevine Ayaz Mütallibov getirilmişti. Ayaz Mütallibov AHC ile çatışma içinde olan Sovyet yanlısı siyasi bir yol izliyordu. Ulusal bir anlaşmayı sağlayıp ülkede birliği oluşturmanın gerektiğine inanan aydınlar, AHC ve Komünist Parti yöneticilerine çağrıda bulunarak görüşmeler yapılmasını istemişlerdir. Bu çağrının ardından 10 Mayıs'ta Yüksek Sovyet binasında aydınların ve ilgili tarafların katılımıyla bir danışma heyeti oluşturulmuştur. Bu doğrultuda ilk toplantısını 17 Mayıs'ta yapılan toplantıda; gözaltına alınanların serbest bırakılması, iktidarın AHC'ye karşı tutumunun değişmesi, olağanüstü hâlin kaldırılması, Yüksek Sovyet seçimleri gibi konular görüşülmüştür. Bu toplantıların ardından 18 Mayıs'ta Mütallibov Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından cumhurbaşkanı seçilmiş ve 21 Mayıs'ta 1 sayılı karar ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilân edildiği 28 Mayıs'ın, Azerbaycan Devletçiliği günü olarak kabul edilmesi onaylanmıştır.¹⁰⁸

Ayaz Mütallibov'un Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından AHC ile ilişkileri iyileştirme bağlamında hiçbir girişim yapılmamıştır. AHC ile iktidar arasındaki kopukluk neticesinde AHC, muhalif gruplara tek bir çatı altında birleşme çağrısında bulunmuştur. Bu kapsamda AHC'nin çağrısıyla 8 Temmuz'da muhalif güçler tarafından gerçekleşen toplantıda "Demokratik Azerbaycan" seçim bloğu oluşturuldu.¹⁰⁹ Kurulan bloğun seçim bildirisinde; hukuk devleti kurulması, Azerbaycan devlet egemenliğinin parlamento kararı ile sağlanması, politik ve ekonomik anlamda çoğulculuğun gerçekleştirilmesi gibi ilkeler ön plana

¹⁰⁷ N. Cafersoy, a.g.e., s.26.

¹⁰⁸ a.g.e. s.27.

¹⁰⁹ Adalet Tahirzade, *Meydan 4 Yıl 4 Ay*, 2. Cilt, Ay-Ulduz Neşriyat, Bakü, 1997, s.152.

çıkıyordu.¹¹⁰ Bu arada Demokratik Azerbaycan Bloğunun seçim propagandaları neticesinde muhalefet üzerindeki baskılar artmaya başlamış, özellikle de iktidara karşı mücadelenin öncülüğünü yapan AHC bu baskılara en çok maruz kalan taraf olmuştur. Bu baskılar doğrultusunda 14 Temmuzda AHC' nin yayın organı olan "Azadlık" gazetesi kapatılmış ve aynı günlerde birçok AHC üyesi gözaltına alınmıştır.

Parlamento seçimleri öncesinde tırmanan gerginlik Azerbaycan Sovyeti'nde 30 Eylül'de gerçekleştirilen seçimlerde de etkisini göstermiştir. Baskılar altında yapılan ve yasadışı uygulamalara sahne olan seçimler sonucunda, "Demokratik Azerbaycan" seçim bloğunun 231 adayından 23'ü AHC'den olmak üzere sadece 31'i parlamentoya girebilmiştir.¹¹¹ Muhalefet üyelerinin parlamentoya girmesiyle iktidara karşı siyasi mücadele dönemi başlamıştır. Parlamentodaki siyasi çekişmelerinin ilki Yeni Birlik Anlaşmasının¹¹² halkoyuna sunulmasıyla olmuştur. Parlamentoda 7 Mart'ta yapılan görüşmelerde Yeni Birlik Anlaşmasının halk oylamasına sunulması kararı çıkmıştır.¹¹³ Karara karşı çıkan AHC Meclisi ise 10 Mart'ta yaptığı toplantıda, Azerbaycan halkının çıkarlarına aykırı olarak nitelendirdiği bu Anlaşmaya karşı çıkma ve halkı oylamayı boykot etmeye çağırma gibi kararlar almıştır.¹¹⁴ Muhalefeti, yaptığı imza kampanyaları ve açlık grevleriyle destekleyen halka rağmen tartışmalı referandumdan anlaşmanın kabulüne ilişkin sonuç çıkmıştır. İktidar referandum sonrası sonuçlara ilişkin yaptığı açıklamada Birlik Anlaşmasının %95 oranında desteklendiğini açıklamış ancak AHC' nin verilerine göre katılım yalnızca %20 civarında olduğunu göstermiştir.¹¹⁵ Referanduma katılım sonuçlarının iktidar-muhalef taraflarınca farklı açıklanması referandumun adil olup olmadığı konusunda akıllarda soru işareti bırakmıştır. Diğer taraftan Birlik Anlaşmasına katılmama kararı alan Ermenistan'a gözdağı vermek ve Mütallibov iktidarının yerini sağlamlaştırmak isteyen Moskova yönetimi bazı girişimlerde bulunmuştur.

¹¹⁰ A. Balayev, a.g.e., s.57.

¹¹¹ Adalet Tahirzade, *Prezident Elçibey*, s.64.

¹¹²Yeni Birlik Anlaşması: Sovyetler Birliğinin parçalanmaktan kurtarmak, yeni bir oluşum oluşturmak amaçlı bir anlaşmadır. Bu anlaşma Birliğin korunması konusunda eski birliğin üyesi olan ülkelerde referandum şeklinde geçirilmiştir.

¹¹³ A. Tahirzade, *Meydan 4 Yıl 4 Ay*, s.166.

¹¹⁴ a.g.e., s.168.

¹¹⁵ N. Cafersoy, a.g.e., s.28.

Moskova yönetiminin Mütallibov'a destek amaçlı yaptığı girişimler Azadlık gazetesine "özgürlük karşılığında toprak" biçiminde yansımış ve bunlar 25-27 Nisan 1991 tarihlerinde başlayan ve Azerbaycan'ın Çaykend ve bazı köylerinin Ermeni silahlı güçlerinden kurtarılması, AHC tarafından Azerbaycan'ın Birlik Anlaşmasını imzalaması karşılığında aldığı taviz olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁶ Moskova'nın planı doğrultusunda Çaykend operasyonu Mütallibov halk desteğini almayı başarmıştır. Ardından halk desteğini de sağlayan Mütallibov bu durumu fırsat bilerek halk tarafından seçilmiş bir cumhurbaşkanı olmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Mütallibov, 8 Eylül 1991'de devlet başkanlığı seçimini yapılması için 26 Haziran 1991'de Yüksek Sovyet'inden karar çıkartmıştır.¹¹⁷ Buna karşılık parlamentodaki muhalif "Bağımsız Azerbaycan" bloğu protesto amacıyla parlamentoyu terk etmiş ardından yaptığı yazılı açıklamada Bakü'de olağanüstü hâlin kaldırılması, muhalefetin eşit esaslarda temsil edildiği yeni seçim kurulunun oluşturulması ve seçimlere BM ile diğer uluslararası örgütlerden, SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinden gözlemcilerin katılımının sağlanması koşullarının gerçekleşmesi durumunda yeniden parlamentoya katılacaklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁸

Siyasi sahnede çekişmelerin devam ettiği bu dönemde AHC' nin birinci Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Kurultayın ilk görüşmelerinden SSCB'nin çöküşünün gerçekliğe dönüştüğü ve Azerbaycan iktidarının faaliyetlerinin olumsuz yönde olduğu sonucu çıkarılmıştır. Ayrıca kurultayda alınan kararlarda AHC 'nin gelecek programları belirlenmişti. Bu kapsamda politik alanda AHC' nin görevleri; komünist rejimin ve Azerbaycan iktidarının başarısızlığını ortaya koymak, olağanüstü hâl koşullarında yapılan devlet başkanlığı seçimlerini boykot ederek SSCB ve uluslararası kamuoyunun dikkatinin bu tür demokratik olmayan koşullarda yapılan seçimler üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak, bu koşullarda seçilen cumhurbaşkanının seçilmemesi için çaba göstermek ve özgürlük mücadelesinde halkın birliğini sağlamak biçiminde tayin edilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁶ a.g.e., s.29.

¹¹⁷ O. Sultanov, a.g.e., s.65.

¹¹⁸ a.g.e., s.66.

¹¹⁹ N. Cafersoy, a.g.e.,s.30.

19-21 Ağustos tarihlerinde Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilmiş olan darbe girişiminde AHC darbeye tepki gösteren örgütlerden biri olmuş ayrıca AHC temsilcileri Moskova'da darbe karşıtı gösterilere katılmışlardır.¹²⁰ O sırada İran'da resmi ziyarette bulunan Mütallibov'un darbecileri destekler açıklamada bulunması ve bu açıklamanın ardından darbenin kısa bir sürede bastırılması Azerbaycan'daki komünistleri zor durumda bırakmıştır. Bu gelişmelere karşın 23 Ağustos'ta Bakü'de AHC Genel Merkezi önündeki gösterilerde Moskova'daki darbe girişimi ve Azerbaycan'ın darbeyi destekleme politikası eleştirilmiştir.¹²¹ Artan tepkileri bastırmak için güç kullanan Mutallibov, gösterilerin önüne geçemeyeceğini anlayınca muhalefetin istekleri karşısında taviz vermeye başlamıştır. İktidarın verdiği tavizler karşılığında, Komünist gazetesinin ismi Halk gazetesi ve Lenin Meydanı Azadlık Meydanı olarak değiştirilerek meydandan Lenin'in heykeli kaldırılmış, 27 Ağustos'ta ise Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu olağanüstü toplanarak 30 Ağustos'ta Azerbaycan Bağımsızlığını Beyanname'si'ni kabul etmiştir.¹²² Ayrıca tüm bu gelişmelerin yanı sıra olağanüstü hâlin kaldırılması ve askeri gücün oluşturulması da karara bağlanmıştır.

Moskova yönetimi Azerbaycan'daki bu gelişmeleri endişeyle izliyordu. Bu gelişmelerin Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüreceğini düşünen Moskova yeniden Mutallibov'a destek vermeye başlamıştır. Diğer taraftan Moskova'dan destek alamaya başlayan Mütallibov muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, 8 Eylül'de devlet başkanlığı seçimlerine gitmeye karar vermiştir.¹²³ Seçimlere Mütallibov dışında katılan sosyal demokrat aday Zerdüşt Alizade aday olmanın kendine sağladığı avantajları kendini popüleştirmek için kullandıktan sonra adaylıktan çekilmiştir.¹²⁴ AHC ise bu süreci protesto ederek geçirmiştir. AHC verilerine göre, Bakü'de halkın %80'inin boykot ettiği seçimlere tek aday olarak giren Mütallibov resmi rakamlarına göre %98,5 oranında oy alarak cumhurbaşkanı olmuştur.¹²⁵

¹²⁰ O. Sultanov, a.g.e., s.114.

¹²¹ a.g.e., s.115.

¹²² A. Tahirzade, *Prezident Elçibey*, s.67.

¹²³ a.g.e.

¹²⁴ a.g.e.

¹²⁵ N. Cafersoy, a.g.e., s.32.

AHC' nin tüm girişimlerine rağmen seçimlerin ertelenmemesi ve Mütallibov' un devlet başkanlığına seçilmesi Azerbaycan'daki gerilimi daha da artırarak AHC öncülüğünde yapılan gösterilere ve baskılara neden olmuş ve sonuç olarak iktidar muhalefetle masaya oturmak zorunda kalmıştır. İktidar ile muhalefet arasında 3 Ekim'de yapılan görüşmede Yüksek Sovyet üyelerinden taraflar arasında eşitlik esasına dayanan geçici bir yasama kurumu oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹²⁶ Bunun yanı sıra Yüksek Sovyet toplantısında ulusal ordunun oluşturulması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilân kararlarını alması yönünde fikir birliğine varılmıştır. Ardından 8 Ekim'de toplanan Yüksek Sovyet, 9 Ekim'de ulusal ordunun kurulması, 18 Ekim'de "Azerbaycan Devletinin Bağımsızlığına ilişkin Anayasa Aktı"¹²⁷ ve 30 Ekim'de Yüksek Sovyet'in Milli Meclis'e dönüştürülmesine ilişkin

¹²⁶ A. Balayev, a.g.e., ,s.72.

¹²⁷ Kabul edilen Anayasa Aktı' nda "Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu'nun, Azerbaycan Milli Şurası'nın 28 Mayıs 1918 tarihli İstiklâl Beyannamesi ile Ağustos 1991 tarihli Beyannamesini esas alarak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi kurumlarını oluşturmaya karar verdiği belirtiliyordu. Akt, Başlangıç ve 36 madde içeren 6 bölümden (I. Genel Hükümler, II. Azerbaycan Halkı, III. Azerbaycan Devleti, IV. Ekonomik İlişkiler, V. Siyasal İlişkiler, VI. Son Hükümler) oluşuyordu.

Akt'ın Başlangıç bölümünde Rusya 27-28 Nisan 1920 tarihinde uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek, savaş ilan etmeden Azerbaycan topraklarını işgal ederek, yasal yolla seçilmiş devlet organlarını devirmiş ve Azerbaycan halkının çok büyük kayıplar vererek elde etmiş olduğu bağımsızlığına son vermiştir. Sonralar 70 yıllık bir dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı sömürge politikası uygulamış, Azerbaycan'ın doğal zenginlikleri, milli serveti sömürülmüştür.

Anayasa Aktı'na göre; bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamıdır (2. madde) ve SSCB'nin kurulmasına dair 30 Aralık 1922 yılında imzalanmış anlaşmanın Azerbaycan'la bağlı kısmı imzalandığı andan itibaren geçersizdir (3. madde). Anayasa Aktı'nın 12. maddesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bağımsız, dünyevi, demokratik, üniter bir devlet olarak nitelendirmektedir. Akt'ta, Azerbaycan devletinin "egemen hakimiyeti iç sorunlarda yalnız Azerbaycan halkının taraf olduğu uluslararası anlaşma ve sözleşmelerden ileri gelen hükümlerle sınırlanır" ifadesi kullanılmakla doğal hukuk doğal hukukun ve uluslararası hukukun normlarının üstünlüğü benimsenmiştir.

Anayasa Aktı'nın 4. maddesine göre 1978 Anayasasının bu Anayasa Aktı'na zıt olmayan hükümleri yürürlükte kalır, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eş değerli kanunları kabul edilene kadar Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde hukuki yürürlüğünü koruyacak SSCB kanunlarının listesi parlamento tarafından belirlenir (4. madde). Söz konusu Anayasa Aktı, atf yaptığı 1978 Anayasa maddelerini bağımsızlık çelişmemek şartı ile kendi hükmü gibi kabul ettiğinden diğer konularda olduğu gibi devlet sistemine ilişkin konularda da dar çerçeveli düzenleme yapmıştır. Kuvvetler ayrılığına ilişkin 13. maddeye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet gücü, kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır. Yasama yetkisini Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis'i kullanır. Yüksek yürütme yetkisi Azerbaycan Devletinin başı olan cumhurbaşkanına aittir. Yargı yetkisi, bağımsız mahkemelerce ve üst düzeyde her birinin kendi yetkileri sınırlarında Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Âli Mahkemesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arbitraj Mahkemesi tarafından kullanılır. Görüldüğü gibi Akt'ta, Cumhurbaşkanı "yüksek yürütme yetkisi" nin başı olarak nitelendirilmiştir.

Parlamentoda devlet bürokrasisini temsil eden büyük çoğunluk kanun ve kararların kabulü muhalefet milletvekillerinden oluşan "Demokratik Blok" adlandırılan grubu yasa koyma faaliyetlerinde etkisiz bir hale getirmiştir. Toplumdaki itirazlar ve büyük siyasi tepkiler ayrıca muhalefet milletvekillerinin keskin protestoları üzerine iktidar güçleri bir anlaşmaya varmak zorunda

kararları kabul etmişlerdir.¹²⁸ Böylelikle arkasındaki halk gücüyle AHC'nin iktidara karşı mücadelesi Azerbaycan'ın bağımsızlığının kazanılmasında büyük rol oynamış, ayrıca Azerbaycan'ın devlet olarak kurumsallaşma sürecine büyük katkısı olmuştur.

kaldı. 30 Ekim 1991 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Âli Sovyet'inin kabul ettiği bir anayasal kanunla Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Şurası kuruldu.

Kanunun 1. Maddesine göre “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti'nin kabulüyle, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tam devlet bağımsızlığı elde edilmesi için zemin oluşturmak amacıyla geçiş dönemi ilan edilirse Azerbaycan Milli Şurası oluşturulur.” Kanuna göre bu organ Azerbaycan Cumhuriyeti Âli Sovyet'inin 51 üyesinden oluşturulur ve işleyişi Âli Sovyet'te onaylanan iç tüzükle düzenlenir. Milli Şuraya Âli Sovyet'in Başkanı ve yardımcıları başkanlık yapmaktaydı.

Milli Şura, ilk iş olarak Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığı üzerine genel referandumun yapılmasını kararlaştırdı. Bunda amaç SSCB'in toprağı ve devletiyle bölünmezliğini kanıtlayan ve 17 Mart 1991'de yapılmış şaibeli referandum sonuçlarını çürütmektir. Nitekim yeni referandum halkın %95'i bağımsızlıktan yana olduğunu ortaya koydu. (Ali Asker, a.g.e., s.560.)

¹²⁸ A. Tahirzade, *Prezident Elçibey*, s.72.

İKİNCİ BÖLÜM

ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN İÇ POLİTİKASI

2.1. ELÇİBEY' İN DEVLET BAŞKANLIĞINA GELİŞ SÜRECİ

Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına kazanmasıyla siyasi mücadelede yeni bir sayfa açıldı. Bağımsızlık sonrası yaşanan gelişmeler AHC' nin iktidara gelme sürecini hızlandırdı. Ancak yaşanan gelişmelerin başlangıcı olarak AHC programının kabulü, büyük çekişmelere sahne olmuştur. Bunun nedeni 25-27 Ocak 1992'de gerçekleştiren kurultayda programın nasıl bir çizgiye sahip olunacağı konusunda AHC içerisinde anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıydı. AHC'de; Arif Rehimov, Aydın Kerimov, Ali Mesimov, Nesir Ağayev, Firudun Celilov ve Tahir Kerimli temelde milliyetçilik, ülkücülük, dayanışmacılık, halkçılık, demokrasi ile hürriyet ilkelerine dayanan muhafazakâr bir çizgiye sahipti.¹²⁹ Buna karşılık Hikmet Hacızade, Sabit Bağirov, İsa Gamber, Penah Hüseyinov, Tofiq Gasımov, Zaur Aliyev, Kamran Aliyev ve Ali Kerimov tarafından hazırlanan diğer tasarı sivil toplum ve hukuk devleti ilkeleriyle demokratikleşme, insan hakları, milli egemenlik ve yasaların üstünlüğüne daha fazla vurgu yapan liberal bir çizgiyi savunuyordu.¹³⁰ Bu iki farklı program halkın görüşünü de almak amacıyla Azadlık gazetesinde yayımlandı.

27 Ocak 1992' da sona eren kurultayda her iki programda ortak bir noktada anlaşmaya varıldı. Yeni programda AHC, “bağımsız, birleşik, demokratik, Azerbaycan için mücadele eden kişi ve kurumları birleştiren sosyo-politik örgüt” olarak tanımlanmıştı.¹³¹ Kabul edilen ilke doğrultusunda AHC; Azerbaycan

¹²⁹ Azadlık Gazetesi, 14.01.1992.

¹³⁰ Azadlık Gazetesi, 21.01.1992.

¹³¹ N. Cafersoy, a.g.e., s.36.

Cumhuriyeti'nin yeniden inşasını ve toplumu tek çatı altında birleştirilmesini görev bilmiş, Mehmet Emin Resulzade' den devraldığı mirasa sahip çıkmıştır.

Esas programın belirlenmesinin dışında, sosyal alanda vatandaşların geçiş döneminde refah düzeyinin kötüleşmesini engellenmesi, demokrasi ve hukuk alanında insan hakları dikkate alınarak herkese yasalar önünde eşit davranılması sağlamak, kültür ve eğitim alanında milli duyguları canlandırmak amacıyla Türk kültür tarihinin öğrenilmesi ve ortak alfabe oluşturulması gibi konularında kararlar alındı. 26 Ocak 1992' de kabul edilen bu program AHC' nin iktidarlığı dönemi faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur.

AHC yeni programın kabulüyle meşgul olurken Azerbaycan iktidarı SSCB' nin yeniden canlandırılması amacıyla kurduğu BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ile işbirliği girişimi içindeydi. Mütallibov iktidarı 21 Aralık 1991'de çöküşünün ilan edildiği SSCB' in yeniden canlandırılması anlamına gelen BDT'nin (Bağımsız Devletler Topluluğu) Almatı zirvesine katılması muhalefet tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü Almatı zirvesinde dış politikada Rusya'nın diğer üye devletlerinin çıkarlarını koruyacağına yönelik kararlar, Azerbaycan'ın bağımsızlığını sarsıcı nitelikteydi. Ayrıca AHC Başkanı Elçibey "BDT'yi altı ay içinde dağılacak bir kurum" olarak nitelendiriyordu.¹³²

Azerbaycan'da siyasi çekişmeler devam ettiği bu arada tansiyonu yükselten bir diğer gelişme ise bölgede Ermeni saldırıların artmasıydı. Ermeni saldırıların artmasında iktidar partisinin bağımsızlıktan sonraki süreçte milli ordunun kurulmasında aceleci davranmamasıydı. Diğer yandan AHC' nin iktidara yönelik baskısı sonucu Almatı zirvesinde alınan kararların Azerbaycan tarafından reddedilmesi, Rusya'nın Karabağ' da Azerbaycan aleyhine faaliyetlerini daha da artırmasında etkili oldu. Bağımsızlığın ilân edildiği 18 Ekim 1991 tarihinden 1992 Şubat'ına kadar bölgede Azerbaycanlıların yaşadığı yaklaşık on köy saldırılar sonucu işgal edildi.¹³³ 5 Şubat'ta Dağlık Karabağ'daki durumla ilgili AHC üyeleri çözüm önerisi sundu ve önerilerin kabul edilmemesi durumunda Milli Meclisin ülke yönetimini üstlenmesini talep etti. 6 Şubat'ta katılımcıların talebi üzerine toplantıya

¹³² O. Sultanov, a.g.e., s.144.

¹³³ a.g.e., s.153.

katılan Mütallibov'un çözüm paketinin tartışılmasını beklemeden toplantıdan ayrılması, AHC ile iktidar arasındaki işbirliği yolunu kapadı.¹³⁴ Bu gelişmelerin ardından AHC Yüksek Meclisi 15-16 Şubat 1992 tarihli toplantısında Mütallibov yönetiminin istifasını ve iktidarın Milli Meclis' e devrini talep eden bir karar kabul etti.¹³⁵

Bakü'de iktidar-muhalefet mücadelesinin sürerken, Dağlık Karabağ'da önemli bir konuma sahip olan Hocalı'nın durumu giderek kötüleşiyordu. Dağlık Karabağ'daki tek havaalanının bulunduğu yedi bin nüfuslu Hocalı, 1991 yaz ve sonbaharındaki Ermeni saldırıları sonucu kuşatma altına alınmıştı ve ulaşım sadece helikopterle sağlanıyordu.¹³⁶ Stratejik bakımdan bu kadar önemli olan Hocalı kentinin yöneticileri bölgedeki vaziyetin iyi olmadığını ve herhangi bir saldırıya maruz kalabileceklerini ön görerek Mütallibov iktidarını uyarılmışlardır. Ancak tüm bu uyarılara kayıtsız kalan Mütallibov, Hocalı'nın savunulmasında beklenen desteği göstermemiştir. Hocalı yöneticilerinin, sivilleri bölgeden tahliye talebi de Mutallibov tarafından dikkate alınmamıştır. Hocalı yöneticilerinin tahmin ettiği gibi, Ermeniler 26 Şubat gecesi Rusların 366. Alayıyla birlikte Hocalı' ya saldırdılar ve kentteki küçük askeri gücün savunması yeterli olmadı.¹³⁷

Saldırıda 600'den fazla sivil öldürüldü ki bunlardan 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlıydı. Ayrıca 487 kişi Ermenilerce rehin olarak götürüldü. 1275 kişi yaralandı, 150 kişiden ise hiç haber alınamadı. Rus tarafı saldırılarla alakasının olmadığını açıkladı. Fakat daha sonra Dağlık Karabağ'da 366. Motorize Piyade Alayı'nda görev yapan ve olaydan sonra firar eden dört Rus askeri düzenledikleri basın toplantısında "Beyinlerinin yıkandığını ve Hristiyan Ruslar olarak Hristiyan Ermenilerin safında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağıldıklarını" ifade ederek Azerbaycanlılara karşı savaşmaları için teşvik edildiklerini itiraf etmişlerdir.¹³⁸

¹³⁴ Adalet Tahirzade, *Elçibey*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, Bakü, 1999, s.72.

¹³⁵ a.g.e.

¹³⁶ O. Sultanov, a.g.e., s.155.

¹³⁷ a.g.e., s.157.

¹³⁸ "Yeşil Tepelerde Ölüm Kol Geziyor" *Milliyet Gazetesi*, 04.03.1992.

Hocalı hadisesinden sonra basın toplantısı düzenleyen Hocalı Muhtarı Mamedov: “Azeri liderler bize durmadan bugün, yarın gelip sizi kurtaracağız dediler. Beklememizi söylediler, fakat gelmediler.” diyerek konuşmasını “Azerbaycan hükümetinin arkamızda olduğunu sanıyorduk. Bizleri yalnız bırakmayacaklarını umuyorduk. Fakat hiç yardım gelmedi. Ne helikopter ne de hükümet tarafından gönderilen diğer yardımlar...” şeklinde sürdürdü.¹³⁹ Hocalı muhtarı konuşmasında Ayaz Mutallibov hükümetinin Azerbaycanlıları Ermeni saldırılarından koruyamadığı şeklinde suçlamıştır.

Nitekim Hocalı hadisesi, Rusya eksenli politikalar sürdüren ve Karabağ sorunun ancak Rusya’yla anlaşmayla çözülebileceğini savunan Mutallibov iktidarının sonu olmuştur. Hocalı hadisesinin yankıları ve muhalefetin baskıları sonucu Mütallibov istifa etmek zorunda kalmış, ardından olağanüstü toplanan Yüksek Sovyet’in başkanlığına Yakup Memmedov getirilmiştir. Meclis Başkanı olarak devlet başkanlığı yetkilerini elinde bulunduran Yakup Memmedov, AHC’in devlet başkanlığı rejiminin kaldırılması talebine karşılık süre istedi. Bu sürede, AHC’nin isteklerinin aksine devlet başkanlığı propagandası yaparak hükümette kadrolaşmaya giden Yakup Memmedov’un bu tutumu AHC’ nin tepkisini çekti. Çünkü AHC, Azerbaycan’ın içinde bulunduğu durum itibariyle başkanlık sistemine hazır olmadığına ve parlamenter demokrasi getirilmesi gerektiğine inanıyordu. AHC’nin tüm itirazlarına karşın, Yüksek Sovyet 25 Mart’ta verdiği kararla devlet başkanlığı seçimini 7 Haziran 1992’ de yapma kararı aldı.¹⁴⁰ Ardından AHC Meclisi 27 Mart’ta seçilme kararı, 9 Nisan’da da Elçibey’i aday gösterme kararı aldı.¹⁴¹

Seçim tarihi yaklaşırken Elçibey’in rakiplerine kıyasla daha önde olduğu görülüyordu. 2 Mayıs 1992’de Türkiye’den dönemin Başbakanı Demirel’le Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in Bakü’yü ziyaretleri ve Türkeş’in Elçibey’e destek mitingine katılması, Elçibey’in devlet başkanlığı şansını daha da artırdı.¹⁴² Ayrıca tüm bu gelişmelerin dışında Elçibey’e en büyük destek dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’dan gelmişti. Turgut Özal, Servet

¹³⁹ a.g.e.

¹⁴⁰ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.74.

¹⁴¹ a.g.e., s.75.

¹⁴² a.g.e., s.76.

Kabaklı' ya¹⁴³ "Elçibey'e bütün imkânlarıyla seferber ol! Zorlandığın yerde beni haberdar et!" demişti.¹⁴⁴ Turgut Özal'ın referanslarını iyi değerlendiren Servet Bey, Türkiye gazetesi sahibi Enver Ören'in desteği ile Elçibey'in 8x12 ebadındaki bir resmini 16 milyon adet bastırılmış resmin altına da "Bugün Bizi Kurtaracak Yegâne Kişi, Azerbaycan Türklerinin Tek Lideri Ebulfez Elçibey'dir. O'na Ses Verin"¹⁴⁵ yazdırmıştı. Buna ek olarak Servet Bey, 8 milyon nüfuslu bir ülkeye 16 milyon yaka fotoğrafı ve 50.000 tane yarım gazete boyutunda "Vahid Azerbaycan için Elçibey'e ses verek" yazan renkli ilanlar bastırmıştı.¹⁴⁶ Azerbaycan Halk Cephesi mensuplarına ulaştırılan bu propaganda materyalleri, Turgut Özal'ın talimatıyla bazı Türk iş adamlarının mali yardımları, seçim kampanyası döneminde Elçibey'e büyük üstünlük sağlamıştı.

Azerbaycan Halk Cephesinin seçim çalışmaları tüm hızıyla devam ettiği sırada Ermeniler' in Karabağ'daki Şuşa bölgesini işgal etmesiyle Bakü'deki siyasi tansiyon daha da arttı. Bu esnada Bakü'deki siyasi krizi fırsat bilen Mütallibov destekçileri Mütallibov'u tekrar iktidara getirmek için olağanüstü toplantıya zorladılar. 253 milletvekilinin katıldığı 14 Mayıs'taki Yüksek Sovyet olağanüstü toplantısında Hocalı soykırımını araştıran meclis komisyonunun, ilgili olayda Mütallibov'un hataları olduğu, fakat suç unsuru taşıyan sorumluluğu olmadığını belirten raporu okundu.¹⁴⁷ Ardından önerilen teklif üzerine Mutallibov'un istifasını kabul eden 6 Mart 1992 tarihli Yüksek Sovyet kararı iptal edildi.¹⁴⁸ Mutallibov yandaşlarının baskıyla Mutallibov'u iktidara getirmeye çalışmaları karşısında AHC, halkı demokrasi düzenini korumak için mücadeleye çağırdı. Yapılan çağrı sonucu Yüksek Sovyet binasına doğru yürüyüşe geçen halk, yol üzerinde önemli kurumların binalarını da ele geçirdi. Yaşanılan gelişmelerden sonra aynı gün saat 20.00'ye kadar devlet başkanlığı ikametgâhının boşaltılmaması durumunda uçaklardan bombardıman başlayacağı uyarısı yapılmasının ardından Mütallibov, Rus askeri

¹⁴³ Servet Kabaklı, Turgut Özal'ın yakınında bulunarak dönemin önemli olaylarına bizzat tanıklık etmiş gazetecidir. Özellikle Türk Dünyası üzerine araştırmalarıyla bilinmektedir.

¹⁴⁴ Yavuz Bülent Bakiler, *Elçibey Azerbaycan'ın Unutulmaz Lideri*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2009, s.98.

¹⁴⁵ EK 2: Elçibey'e destek amacıyla Turgut Özal'ın talimatıyla 1992'de Ankara'da bastırılan seçim afişi.

¹⁴⁶ Taner Bilgin, *Bir Türk Beyi Elçibey*, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.157.

¹⁴⁷ O. Sultanov, a.g.e., s.191.

¹⁴⁸ A.g.e., s.192.

uçağıyla ülkeyi gizlice terk etti.¹⁴⁹ Mütallibov' un ülkeyi terk etmesinin ardından iktidar mücadelesinde AHC' nin önünden bir engel daha kalktı ve neticede Yüksek Sovyet Başkanlık görevine Yakup Memmodov yerine AHC' den İsa Gamber seçildi. İsa Gamber'in Yüksek Sovyet Başkanlığına getirilmesiyle sorumluluğu açık bir şekilde üstlenmiş olan AHC seçim sürecinin devamını sağladı. Nihayetinde 7 Haziran 1992'de yapılan seçimlerde resmi rakamlara göre geçerli oyların %59,4'ünü alan Ebülfez Elçibey 16 Haziran'da yemin ederek devlet başkanlığı görevini devralmasıyla bir sene sürecek AHC iktidarı resmen başladı.¹⁵⁰

2.2. ELÇİBEY'İN SİYASİ PORTRESİ

Türk dünyasının mücadelecisi ruhu Elçibey, 1938 yılı Haziran ayının 24. gününde Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve İran sınırları arasında bulunan Nahçıvan'ın Ordubad iline bağlı Keleki köyünün Halil Yurdu yaylasında dünyaya gelmiştir. Mehrinisa hanım ve Kadirkulu beyin ikinci oğulları olan Elçibey'in asıl adı Ebulfez'dir.¹⁵¹ Elçibey'in babası Kadirkulu bey ikinci dünya savaşına gitmiş fakat bir daha geri dönmemiştir. Küçük yaşlarda yetim kalan Elçibey, annesinin ve çevresinin etkisiyle milli bilincinin şekillendiğini ilerleyen yıllarda şu şekilde anlatmıştır:

“Dede Korkut hikâyeleri bizim evde çok anlatılırdı. Anamdan çok menkabeler dinledim. Öyle bir köylü ailesinde ne olur ki? Akşam olunca çocuklara destanlar anlatılırdı. Mesela anamdan dinlediğim “Melik Mehmet Destanı” gibi. Köyümüzde bütün Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramı kutlanır, Ramazanda oruç tutulurdu. Böylece ben Müslüman-Türk kültürünü anamdan, Baba ocağımdan, köyümden aldım.”¹⁵²

Kendisinin de ifade ettiği gibi Türk-İslam geleneklerine bağlı olarak çocukluk geçiren Elçibey, ilk tahsilini komşu köydeki bir Azerbaycan-Sovyet mektebi olan Unus ilkokulunda yapmıştır.¹⁵³ İlkokul yıllarında Elçibey, Sovyet rejiminin getirdiği sert kurallara rağmen Azerbaycanlı hocaları tarafından Türk kimlikleri muhafaza edilecek şekilde yetiştirilmiştir. Elçibey Sovyet baskılarına rağmen hocalarının milli kimliklerini korumalarında katkıda bulunmalarını kendi ifadesiyle “Hocalarımız

¹⁴⁹ N. Cafersoy, a.g.e., s.45.

¹⁵⁰ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.82.

¹⁵¹ Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi Önderi Ebulfez daha sonraları “Halkın Elçisi” anlamına gelen “Elçibey” ismiyle anılacaktır.

¹⁵² T. Akyol, a.g.e., s.139.

¹⁵³ T. Bilgin, a.g.e., s.20.

Türk kelimesini kullanmadan Türklüğü öğretiyorlardı.” Sözüyle açıkça ortaya koymuştur.

Lise çağına gelene kadar doktor olmayı düşünen Elçibey, lisede Fuzuli ve Nizami’yi okuyunca fikrini değiştirmiş Türk medeniyetinin köklerini daha iyi tanıyabilmek amacıyla doğu bilimleri fakültesini tercih etmiştir. Elçibey’in üniversite yılları da zorluklarla mücadele içinde geçmiştir. 1992 yılında yaptığı bir röportajda “Beş yıl üniversite talebesi oldum. Bu beş yılda sırtım ne palto gördü ne plaş” diyerek üniversite yıllarındaki çektiği zorlukları vurgulamıştır. Üniversite yıllarında Elçibey ve öğrenci arkadaşları milli kimlikleri üzerine uzun tartışmalar yapmış ayrıca Elçibey ilerde kendisi için büyük bir idole dönüşen Mehmet Emin Resulzade’nin eserlerini bu dönemde okumuştur. Elçibey için tam anlamıyla aydınlanma dönemi olarak geçen üniversite yıllarından kendisi şu şekilde bahsetmektedir:

“En çok konuştuğumuz mevzu, biz kimiz, hangi milletiz meselesiydi. Azerbaycan şair ve yazarları hakkında çok konuşurduk. O yıllarda konuştuğumuz bir başka konu; biz Azerbaycanlılar Türk müyüz, değil mi? Ben 18-19 yaşlarındayken resmi ideolojinin etkisiyle “Türk değiliz, Azeri’yiz, onlar Osmanlı” diyordum. Bende okudukça gördüm ki, 1939’a kadar bize “Azeri Türkü” deniliyordu. Biz bilmiyorduk ki 1939’a kadar Türk’müşüz de 1939’dan sonra Stalin istediği için Türk değil olmuştuz!”¹⁵⁴

Elçibey’in ifade ettiği gibi üniversite yılları resmi ideolojiden sıyrılma yılları olmuş ve Elçibey arkadaşlarıyla birlikte ülkelerinin özgürlük mücadelesi için bir adım atmaya karar vermişlerdir. Bu doğrultuda 1962 yılında Elçibey ve arkadaşları kaldıkları öğrenci yurdunun odasında dernek kurmuşlardır. Ancak planlarını hayata geçirmeden üniversitelerini bitirmişler ve faaliyetlerinde duraklama yaşanmıştır. Bu dönemde Elçibey’in girişimleri ilerleyen yıllardaki büyük özgürlük mücadelesinin adeta bir habercisi olmuştur.

1962 yılında üniversiteyi bitiren Elçibey, Mısır’da yapılması planlanan Asvan barajı inşaatında tercüman olarak görev almak için başvurusunu yapmıştır. Başvurusunun kabul edilmesi üzerine Mısır’a gitmeden önce altı ay kadar eğitim¹⁵⁵

¹⁵⁴ T. Akyol, a.g.e., s.141.

¹⁵⁵ Sovyetler Birliği döneminde, yurt dışına çıkmak ancak Moskova’dan alınan izin ile gerçekleştiriliyordu. İzin alan kişiler yurt dışına çıkmadan önce Komünist rejimin adaletini,

görmek amacıyla Moskova'ya gitmiştir. Elçibey Moskova'ya gittiğinde anlatılanların ve okuduklarının aksine Sovyetler Birliği'nin adil olmadığını, halkların eşit olmadığını özellikle Bakü-Moskova arasındaki refah düzeyi farkının çok büyük olduğunu gözlemlemiştir. Eğitimin ardından Mısır'a giden Elçibey, burada da fikirlerinden ödün vermemiş ve SSCB'in Komünist rejim lehine propaganda yapma beklentisinin aksine rejim aleyhine çıkan tüm haberleri orada çalışan SSCB mensubu insanlara aktarmıştır. Kazandığı para ile Azerbaycan'ın Mısır'da tanıtılması için faaliyetlerde bulunan Elçibey bu yüzden Sovyet resmi dairelerinden uyarı almış ve Sovyet devlet başkanı hakkındaki sözleri ile de Bakü'ye çağırılmıştır.¹⁵⁶

Elçibey, Bakü'ye geldikten sonra 1 Ocak 1968'de Azerbaycan Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Kürsüsünde öğretim görevlisi olarak ders vermeye başlamıştır.¹⁵⁷ Bu arada Elçibey üniversite yıllarında faaliyet gösterdiği arkadaşlarıyla bir araya gelmiş ve yarım kalan çalışmalarına devam ettirmişlerdir. Öğrenciler ile okulun ilk günlerinde sağlam bir diyalog kurmayı başaran Elçibey öğrencilerde, milli bilincin yayılması ve onların kendi milletlerini sahiplenip sevmeleri için sürekli propaganda çalışmaları yapmaya başlamıştı.¹⁵⁸ Bu dönemin tanıklarından olan Fehmin Hacıyev Elçibey'in faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

“1960’lardan itibaren Sovyetler Birliğinde yaşayan halklar ve Sovyet ideolojisine karşı olan Rus aydınlar arasında bir hareketlilik vardı. Kapalı toplantılarda Sovyetler Birliği’nin halklar için bir hapishane olduğu, milli, dini değerlerin bastırılmasının toplumlara vurduğu yaralar hakkında konuşulmaya başlamıştı. Dissident¹⁵⁹ hareketi

faidalarını anlatan bir eğitimden geçiriliyorlardı. Bu eğitimle SSCB, yurtdışına gidenlerin Komünist rejim aleyhine propaganda yapmasını engellemeyi ve komünist rejimi iyi tanıtmayı hedeflemiştir.

¹⁵⁶ Uğur Güler, *Elçibey*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s.22.

¹⁵⁷ T. Bilgin, a.g.e., s.49.

¹⁵⁸ a.g.e.

¹⁵⁹ Dissident: 1960'lı yıllarda “Dissident” terimi genellikle SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet rejimi, markist ideolojilere karşı zoraki olmayan yollarla mücadele eden muhalif harekâtına katılanlara söylenirdi. Terim ilk olarak Batıda daha sonradan bu harekâtın olan insanların kendi tarafından kullanılmasına başlandı. Dissidentleri birleştiren asıl neden fikirlerini açık şekilde söyleyemedikleri ortamı. Dissidentlerin çoğunluğunu kendinde birleştirecek herhangi bir “Dissident örgütü”, “Dissident ideolojisi” hiçbir zaman mevcut olmadı.

1983 yılında Lyudmila Alexeyeva SSCB'deki dissidentleri birkaç “ideolojik tipler” e böldü bunlar.:

1. “Gerçek komünistler – Marksist Lenin eğitimine örnek alanlar ama bu eğitiminin SSCB’de yanlış olduğunu düşünenler.” (Mesela Roy Medvedev, devrimci komünizm grubu, “genç sosyalistler”)
2. “Batıcı liberaller” – Batı Avrupa ve Amerika kapitalizmini doğru bulanlar
3. “Eklektikler” SSCB’nin resmi ideolojisine karşı olan birçok farklı düşünceyi savunanlar
4. Rus Milliyetçiler- Rusya’nın “Özel yolu taraftarları” bunların bir kısmında Ortodoksun yükselişini, bir kısmı monarşinin yükselişini savunanlar. (İgor saferovic, Leonid boradin, Viladimir Osipov

esasen bugün Avrupa Birliği'nin üyeliğine kadar ilerleyen Baltık Cumhuriyetlerinde ve Ukrayna'da daha güçlüydü. Sovyetler Birliği'nde esen özgürlük rüzgarları Azerbaycan'a da yeni bir nefes vermiş, aydınlar çeşitli yollarla halka mesajlar vermeye başlamışlardı. Komünist lider Şihali Kurbanov, Şair Ali Kerim, Bahtiyar Vahapzade, Kimya Profesörü Hudu Mehmedov ve onlardan etkilenen halkın şuurunda bir devrim olmuştur. Sonradan Azerbaycan Milli Özgürlük Hareketinin liderliğini üstlenen Elçibey de Azerbaycan'ın bağımsızlık ilkesini çok genç yaşlardan itibaren benimsemişti. 1970'lerde devlet üniversitesinde tarih hocası olarak çalıştığında 3-5 kişiden oluşan dernekler kurarak düşüncelerini gençler arasında yaymaya başlamıştı. Tabii, bu mesajlar günümüzde yaşadığımız gibi açık metinler halinde değildi. KGB'nin üniversitelerde sayısız ajanları vardı ve onların derneklerle bağlı Kremlin'e istihbarat göndermesinden sonra Elçibey 1977'de hapsedilmişti. Ama artık onun Sovyetler Birliği'nin 28 Nisan 1920'de 23 aylık Azerbaycan Halk Cumhuriyetini işgal etmesi, bir milletin en değerli varlığının kendi devleti olması hakkındaki fikirleri gençlerin dünyaya yeni açıdan bakmasına neden olmuştu."¹⁶⁰

Fehmin Hacıyev'in de belirttiği gibi Elçibey, temkinli bir şekilde teşkilatlanmaya özen göstermiştir. Ancak Elçibey'in tüm bu çabalarına rağmen gizlilik içinde sürdürmeye çalıştığı faaliyetlerinden KGB' in haberi olmuştur. Hatta 5 Kasım 1972'de tarih fakültesinin bir öğrencisi Elçibey'in faaliyetlerini KGB'ye bildirmiş, yine aynı öğrenci değişik tarihlerde KGB'ye ihbarlarda bulunmuştur. Bu öğrencinin ihbarları yetmezmiş gibi Yakın Doğu Halkları Bölümü Doçentinin de "öğrencilerle Elçibey'in arasındaki bağlantıyı koparmazsak Sovyet halkları dostluğu büyük zarar görür." şeklinde KGB'ye mektup göndermesi bu konuya KGB ayrı bir ilgi göstermesine neden olmuştur. 1974 yılının başlarında KGB, Elçibey'i çağırarak uyarılmış ve kendisini düzeltmesi için altı ay süre vermiştir.¹⁶¹ Ancak Elçibey tüm uyarılara ve KGB'nin göz hapsine rağmen bağımsızlık için güçlü bir teşkilat kurma çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir.

5. Diğer Milliyetçiler (Baltık cumhuriyetlerinde, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan'da) – onlar milli kültürün gelişmesinden SSCB'den ayrılmaya kadar birçok talepleri vardır. Bu insanlar genelde kendilerini liberal olarak tanımlarlardı. Leonid Boradine göre (7) Ukrayna Baltık Cumhuriyetleri ve kafkasyada yeteri kadar milliyetçiler vardı. Moskovalı dissidentlerle bu muhalifler arasında ilişkiler olsada milliyetçiler bu mücadeleyi birleştirmek yerine Sovyetlerin batıyla ekonomik rekabette kaybedeceklerine bağlanmışlardır. Sonradan Gürcistan Cumhurbaşkanı olacak Zviad Gamsakhurdia ve Elçibey'de son dissident grubuna dahildir. (Sovyet Dissidentleri Tarihi-<http://old.memo.ru/history/DISS/>)

¹⁶⁰ Fehmin Hacıyev, *Mülakat*, Bakü, 23.04.2017.

¹⁶¹ U. Güler, a.g.e., s.25.

KGB'nin tüm uyarılarına rağmen Elçibey'in inandığı görüşlerden taviz vermemesi sonucunda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Başsavcılığı, 13 Kasım 1974'te tutuklama kararı çıkarttı. Ardından 20 Kasım'da ise Elçibey'i tutuklamak amacıyla evine gidildi fakat evde Elçibey'in bulunamaması üzerine evde kapsamlı bir arama yapıldı. Bu baskın sırasında evde bulunan Elçibey'in kardeşi Ali Murat beyin kızı Saadet hanım yaşananları şöyle anlatmıştır:

“Seyfettin yorgana bürünmüş bir vaziyette gidip kapıyı açtı ve hiçbir şey olmamış gibi dönüp geri yattı. Gelenler KGB'den geldiklerini arama yapacaklarını söylediler. Benim yatağım perdeyle bölünmüştü. Onların sesini duyduğum zaman hemen elimi bavula attım. Burada onun iki yazısı ve Türkiye bayrağı vardı, bayrağı koltuğumun altına gizledim. Perdenin arkasından hareketlerimi görüp ne yaptığımı sordular, bende sinirli bir şekilde “Giyinmeyeyim mi?” dedim. Sonra hiçbir şeye el değmememizi tembihleyerek bizi oturtular ve hareketsiz kalmamızı söylediler. Komşumuz Rahim'i şahit getirdiler. Kitaplıktaki kitapları sayfa sayfa aradılar, bu sırada bir kitabın içinden Atatürk'ün resmi yere düştü. O an heyecana kapılan komşumuz Rahim, Atatürk diye söylendi. Başka bir kitabın arasından da Hüseyin Cavid'in¹⁶² “Biz kimsenin yok kimsesi Ey kimsesizler kimsesi” şiiri çıktı. Başka yerden de 15 sayfalık el yazısı çıktı. Sayfanın birinde yazılanlar KGB elemanlarını hayrete düşürdü, sayfada şöyle yazılmıştı: ‘Oğlum Yağmur, bugün senin bir buçuk yaşın tamamlandı. Ben kendi vasiyetnamemi bitiriyorum. Benim öğütlerimi kulağına küpe et. İyi Türk ol! Komünizm bizim düşmanımızdır. Görüyor musun bizim ne çok düşmanımız var, savaşa hazır ol! Allah sana yar olsun.’ Daha sonra evden “Birliğin üyelerine ilk söz”, “Azerbaycan'ın birleştirilmesi üzerine düşünceler”, “Yurdun azatlığı ne demek” adlı birçok yazı ve şiiri KGB ajanları götürdüler.”¹⁶³

Saadet hanımın da anlattığı gibi Elçibey'in evinden Türkçülüğe, birlik ve beraberliğe ve Azerbaycan'ın birleştirilmesi üzerine yazılar çıkmıştı. Birçoğunun bu tür yazıları yazmaya cesaret etmek bir yana sözünü dahi edemediği SSCB'de, bu tür ideolojiler ağır suç unsuru sayılıyordu. Nitekim evde aramayı gerçekleştiren KGB yetkilileri kendilerine göre suç unsuru saydığı materyallerle evden ayrılırken evdekilere, Elçibey döndüğünde KGB merkezini aramalarını söylediler. Bu olayların yaşandığı sırada Tiflis'te bulunan Elçibey döndüğünde KGB merkezine çağrıldı. 24 Kasım 1974'de ilk sorgusu, 25'inde ise ikinci sorgusu yapıldı. Elçibey'in bu sorguda verdiği ifade şöyledir:

¹⁶² 20. asır Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden olan Hüseyin Cavid, milliyetçiliğinden dolayı 1937 yılında Sibiryaya sürgüne gönderildi ve orada vefat etti.

¹⁶³ U. Güler, a.g.e., s. 25-26.

“Ben Turancılığın ne olduğunu, nereden doğduğunu, pantürkistlerin siyasetini, bana soru soran öğrencilerime ders zamanı izah ederek, onların ideallerinin neden ibaret olduğunu tahlil edip göstermeye çalıştım. Ben Azerbaycan’ın müstakilliği meselesini izah ederken, Güney Azerbaycan’ın müstemleke esaretinden kurtulup, Sovyet Azerbaycan’ı ile birleşmesini arzu etmiş ve böyle bir arzunun da öğrencilerimde olmasını istemişimdir. Çünkü Güney Azerbaycanlılar, şah yönetiminin zulmü altındadırlar. Onun bağımsız olup ondan sonra Sovyet Azerbaycan’ı ile birleştirmesi benim için en büyük ideallerden biridir.”¹⁶⁴

Elçibey mahkeme karşısında sahip olduğu çizgiyi korumuştur. Bu sorgulamadan sonra KGB bir diğer sorgulamaya kadar Elçibey aleyhine ifade verebilecek şahitleri toplanmaya başlamıştır. 22 Ocak’taki ikinci sorgusunda Elçibey şu ifadeyi vermiştir:

“Ben öğrencilerime her zaman, öz halkımızın tarihini vatanperverlik hissi ile derinden öğrenmelerini ve öğretmelerini tavsiye ederdim. Her bir tarihçi, kendi halkının tarihi dönemlerini, onun dünya tarihindeki rolünü düzgün belirlemeli, değerlendirmelidir. Öğrencilerde vatanperverlik, kendi halkına güven hissini kuvvetlendirmek için onlara, 1000 yıla yakın bir zamanda İran’ı Azerbaycanlıların idare ettiğini, XIX. asra kadar Azerbaycanlıların Kafkasya, İran, Orta Asya, Afganistan vs. ülkelerin içtimai ve siyasi tarihinde bu veya diğer merhalelerde esas rol oynadığını söylüyordum.”¹⁶⁵

30 Ocak’taki duruşmasında ise üniversite yıllarında ikiye bölünen Azerbaycan’ın tekrar birlik olması konusunda düşünmeye başladığını söyleyerek diğer verdiği ifadelere benzer açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Elçibey böyle bir olayı öngörmüş ve teşkilat arkadaşlarına ifşa olmamaları için çekinmeden aleyhimde ifade verin, kendinizi kurtarın demiştir. Ancak Elçibey’in arkadaşlarından kimisi onu karalasa da bazıları tüm cesaretiyle savunmuştur. Elçibey’in mahkemesine katılan Cemil Hasanlı mahkeme izlenimlerini şöyle anlatmıştır:

“O, tam anlamıyla gerçek bir liderdi. Geçen asrın 60. yılların sonlarından milli mücadele içindeydi. Ocak 1975’te KGB onu hapsetti. Ben onun mahkemesine iştirak etmişim. İlk defa Sovyet mahkemesi birinin karşısında nasıl rahat hareket ettiğinin şahidi oldu. O, vatan ve millet, bağımsızlık hakkındaki kendi düşüncelerinden ödün vermedi. Sosyalizmin kusurlarını mahkemede açık bir şekilde ifade etti.”¹⁶⁶

19 Mart 1975 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Baş Savcılığı ceza hukukunun “Milli ve ırki beraberliği bozma” ve “Sovyet Devleti aleyhine

¹⁶⁴ a.g.e., s.29.

¹⁶⁵ a.g.e., s.30.

¹⁶⁶ Cemil Hasanlı, *Mülakat*, Bakü, 07.04.2017.

faaliyet gösterme” maddelerine dayanarak Elçibey’e dava açtı. 14 Nisan Elçibey mahkeme karşısında çıktı ve mahkemenin kendisine yönelik suçlamaların çoğunu kabul etti. Sorgulamada olduğu gibi hakim karşısında da çekinmeden düşüncelerini ifade eden Elçibey, ilk olarak Rus şovenizmin bir sonucu olarak Azerbaycan halkının kölelik içinde yaşadığını belirtti. Ardından Azerbaycan milli servetlerinin Ruslar tarafından talan edildiğini, Azerbaycan halkının Ruslaştırıldığını buna bağlı olarak milli benliklerinin kaybettiklerini, Azerbaycan Dilinin asimile olduğunu ve toplum hayatından çıkarılmak istendiğini, Azerbaycan Türklerinin bölündüğünü ve bunun kabul edilemez olduğunu anlattı. Aslında Elçibey için bu duruşma Sovyet yönetimine karşı bir gövde gösterisi niteliğinde olmuştur. Duruşma sonucunda Elçibey’e adı geçen maddelere aykırı davranmaktan dolayı bir yıl altı ay hapis cezası verilmiştir. Verilen cezanın ilk altı ayını KGB zindanlarında kalan bir yılını ise taş ocaklarında geçirecek Elçibey’in tutuklu olduğu dönemde yaşadıklarını bir gazeteciye şu şekilde anlatmıştır:

“Bana toplam bir yıl altı ay ceza verdiler, altı ayını KGB zindanlarında, bir yılını ise taş ocaklarında çalışarak geçirdim. Taş taşıma meselesine gelince, bir kanun maddesi vardı. “Siyasi tutuklular ıslah emek kamplarında en ağır işte çalıştırılmalıdır.” Beni siyasi tutuklularının fiziki işlerde çalıştırılmadıklarını zannedirdim. Beni önce taş kesilen yere götürdüler. Yaşadığımız kamptan bir iki km uzakta idi, oraya yürüyerek götürdüler. Etrafımızdaki askerler köpekleri üstümüze saldırtıyordu, yol kenarına çıkmak mümkün değildi. Küçük bir itiraz edilse başımızın üstünden kurşun atıyorlardı, yatın yere bilmem neler... Çok eziyet, vahşilik içerisinde idik. Bir defasında köpeği üstümüze saldırttılar, ben de onu tepikledim. O an askerler tüfekleri üstümüze çevirdiler, sonra oradakiler beni müdafaa ettiler. Orada böyle şeyler olurdu. Günde 900-950 taşı vagonlara yüklememiz gerektiğini söylüyorlardı. (her bir taş 35-40 kg arasında idi) ”¹⁶⁷

Kendisinin de ifade ettiği gibi hapishanede zor günler geçiren Elçibey bu süre içinde çok işkenceye maruz kalmış ayrıca kendisine suikast girişiminde de bulunulmuştur. Gördüğü tüm işkencelere rağmen davasından vazgeçmeyen Elçibey kendi fikirlerini de çevresindeki mahkûmlara anlatması KGB’nin onu öldürtmek istemesine sebep olmuştur. Elçibey başından geçen bu olayı şu şekilde anlatmıştır:

¹⁶⁷ Ebulföz Elçibey, *Bu Menim Taleyimdir*. Derleyen: Beycan İbrahimoglu, Adalet Tahirzade, Bakü 1992,s.183.

“Orada KGB’nin adamı vardı, bana ilişirdi ancak ben onun üstesinden gelirdim. İki defa öldürmek istediler, bir defasında gece kavga çıktı. Ben onları ayırmaya gittim. O an arkamdan birisi beni tam bıçaklayacak iken bunu gören bir başkası o adamın elinden bıçağı tutup aldı. Sonra bu adamı tanıdım, o, KGB’nin adamı idi, fakat beni karanlıkta tanımadığını söyledi.”¹⁶⁸

KGB hapishanede Elçibey’i olaylara karıştırıp hapis süresini uzatmaya çalışmış bunun üzerine Elçibey iki kez hapishane yetkililerinden, kendisini siyasi suçluların bulunduğu başka bir hapishaneye nakil edilmesini istemiş ancak bu istek reddedilmiştir.¹⁶⁹ Elçibey, 13 Aralık 1989 tarihli Türkiye gazetesinde yer alan röportajında “Hapishane hayatı ile dışardaki hayat arasındaki fark nedir?” sorusuna “Ben bunlar arasında fark görmüyorum. Ben dışarda da köleydim. Bu üstü açık zindanın üstü kapalı zindandan hiçbir farkı yok” diyerek bağımsız olmamanın, tutsaklıktan hiçbir farkı olmadığına dikkat çekmiştir.

1976 yılının Temmuz ayında bir buçuk yıllık cezasını dolduran Elçibey serbest bırakılmıştı. Ancak onu dışarda da zorlu bir mücadele bekliyordu. Çünkü tanıdıklarının çoğu hapishaneden çıkmış yeni çıkmış ve “Sovyet devletine isyan etmiş” bu insandan uzak durmaya çalışıyordu.¹⁷⁰ Ayrıca eski iş yeri olan üniversiteden de iş başvurusu geri çevrilmişti. Başını belaya sokmak istemediklerinden dolayı çoğu yer Elçibey’i işe almak istemiyordu. Hapisten çıktıktan sonraki birkaç ayı iş aramakla geçiren Elçibey, Selman Mümtaz adına Elyazmaları Enstitüsünün Müdürü Cehangir Gahramanov’un yanına uğradı ve siyasi çalışmalarda bulunmamak şartıyla işe alındı.¹⁷¹ 1981 yılında şube müdürlüğüne terfi eden Elçibey cumhurbaşkanı seçilene kadar bu görevini sürdürdü.

Elçibey, Elyazmaları Enstitüsünde görevine devam ederken bir taraftan yoğun ilmi çalışmalarda bulunmuş diğer taraftan eski siyasi ilişkilerini tekrar oluşturma çabası içine girmişti. KGB’nin göz hapsinde bulunan Elçibey bu sefer daha ihtiyatlı davranırsa da zaman zaman düşüncelerini açıkça ifade etmeden çekinmiyordu. 1979

¹⁶⁸ U. Güler, a.g.e., s.37.

¹⁶⁹ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.47.

¹⁷⁰ Fazıl Gazenferoğlu, *Ebulfez Elçibey ile Tarihten Geleceğe*, Prestij Matbaacılık, Ankara, 1995, s.109.

¹⁷¹ a.g.e., s.110.

yılıının Ekim ayında evlendi. 41 yaşına kadar evlenmeyen Elçibey, niçin evlenmekten imtina ettiği bir sohbetinde şöyle açıklamıştır:

“Mücadele arkadaşlarımla anlaşmıştık ki, aile kurmayalım. Çünkü tutuklanacaktık, öyle de oldu. Bazı adamlar meydandan kaçmak için “Ebülfez’e ne var? bekârdır, ailesi yok, çocuğu yok, bunun için ona kolaydır.” diyorlardı. Böyle söyleyen çok kimseler meydandan çekildiler. Onun için düşündüm ki, biz de aile kurmalıyız. Eğer bu yolda gidiyorsak aile de kurban olsun, Çocuklar da kurban olsun. Bizden öncekiler böyle yaptılar Mehmet E. Resulzade’nin yanında biz kimiz? yani bu yol milletimizin büyüklerinin şahsında geçildi.”¹⁷²

Kendisinin akrabası olan Halime hanım ile evlenen Elçibey’in bu evlilikten Çilenay ve Erturgut adında iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Evlendikten sonra Elçibey her ne kadar yeni bir hayat başlamış olsa da inandığı çizgi doğrultusunda mücadeleye devam etmiştir.

Elçibey 1980’li yıllarda çevresindekilere dil öğrenmenin asimilasyon aracı olmadığı sürece yararlı olduğunu, Türkçülüğü, milleti sevmenin gerektiğini, Rusların Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni kuran M. Emin Resulzade’yi düşman, cumhuriyeti ise kötü şekilde gösterdiklerini anlatıyordu. Daha da önemlisi SSCB’in elbet bir dağılacağı düşüncesini sohbetinde vurguluyordu. Bunlar gibi bağlı olduğu fikirlerini daha sistemli bir şekilde yaymaya çalışan Elçibey, üniversitedeki genç kendi çevresine toplayarak bağımsızlık mücadelesini daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde milli mücadeleyi daha da hızlandıran etkenlerden birisi de Gorbaçov’un “Perestroyka” ilkesiyle birlikte toplumda bir demokratikleşme havasının esmeye başlamasıdır. Ayrıca arşiv belgelerinin yavaş yavaş açılması, bu sayede 1918-1920 yılları arasında yaşamış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve onun kurucuları hakkındaki gerçeklerin su yüzüne çıkarılması milli hareketin canlanmasında başka bir faktör olmuştur.¹⁷³ Elçibey’in faaliyetleri sonucunda aydınlar ve halk arasında bağımsız devlet kurma düşüncesi açıkça konuşulmuş, Azerbaycan bayrağı ve milli marşı gibi manevi değerlerin öneminden bahsedilmeye başlanmıştı.

1986 yılından itibaren halk arasında oluşturulan küçük gruplar ilk siyasi amaçlı derneklere dönüşmeye başlamıştı. 1987 yılıının ortalarında Bakü’de Azereşr

¹⁷² U. Güler, a.g.e., s.40.

¹⁷³ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.115.

binasında ilk ilk toplantısını yapan “Çenlibel Birliği” bu derneklerden birisiydi. Asıl amacı milli kültürü korumak ve geliştirmek olan bu birlik, aynı zamanda siyasi faaliyetlere de yönelmiş ayrıca tanınmiş aydınlar, öğrenciler ve işçilerden oluşan teşkilat mensuplarınca destek görmüştür.¹⁷⁴ 1987-88 yıllarında kurulan bir diğer önemli dernek “Yurt Birliği” olmuştur. Bu dernek Bakü Devlet Üniversitesi öğrencilerinden oluşan gençlik ve öğrenci hareketiydi. Kurulan tüm derneklerin ortak amacı bağımsız Azerbaycan’ın kurulmasıydı. Elçibey bütün derneklerle irtibat halinde bulunarak bu dernekleri nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda bilgilendiriyordu.

Kafkasya ülkelerinde SSCB’ye karşı “Dissident Hareketi” yani muhalif hareketlerin artmasının yanı sıra Azerbaycan’da 1988 yılında Karabağ’da “Türksüz Ermenistan” gagesini gerçekleştirmek isteyen Ermeni saldırılarının yoğunlaşması Azerbaycan halk hareketine bu dönemde farklı bir boyut kazandıran başka bir etken olmuştur. Ermeni saldırıların artması ve Sovyet Merkez Yönetiminin buna seyirci kalması sonucunda Elçibey etrafında birleşen halk, meydan mitingleri adı verilen direniş gösterileri düzenlemeye başlamıştır. Elçibey önderliğinde gerçekteşen direniş gösterilerinin en büyüğü milyonluk bir kitlenin bir araya gelmesiyle 17 Kasım-5 Aralık tarihleri arasında gerçekteşmiştir. Elçibey ve Nimet Pehanov önderliğinde 18 gün boyunca mitingin gerçekteştiği Azadlık meydanını terk etmeyen kalabalık, 5 Aralık’ta Rus askerleri tarafından şiddet kullanılarak dağıtılmıştır.¹⁷⁵ Ancak bu direniş tüm engellere ve baskılara rağmen Azerbaycan’da milli mücadele duygusu daha da artırmış, Elçibey ve arkadaşlarının önderliğinde tek bayrak altında toplanan halk, mücadelesini yılmadan devam ettirmiştir.

2.3. İKTİSADİ POLİTİKALAR

Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde merkezi yönetime en büyük tepkiler ekonomik alanda haksızlıkların olması konusunda olmuştur. Özellikle Azerbaycan sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle merkeze bağlı cumhuriyetler içerisinde haksızlığa uğrayan ülkelerin başını çekiyordu. Sovyet yönetimi Azerbaycan halkına sadece kullanacağı kadar petrol ve doğalgaz vermiş ve Azerbaycan topraklarından

¹⁷⁴ a.g.e., s.116.

¹⁷⁵ Elçibey’in cumhurbaşkanlığı döneminde 18 günlük direnişin başladığı 17 Kasım tarihi “Milli Uyanış Günü” olarak kabul edilmiştir.

çıkarılan bu kaynaklardan elde edilen gelirden Azerbaycan halkına pay vermemiştir. Bu haksızlık o kadar belirgindi ki Azerbaycanlı edip ve şairlerin gözlerinden kaçmamış ve mısralarına da “Payımı isterim yoldaş” şeklinde yansımıştır. Ayrıca Azerbaycan AHC öncülerinden İtibar Memmedov Merkez yönetiminin Azerbaycan üzerindeki olumsuz etkisini ve AHC’ nin iktisadi görüşlerinden şöyle bahsetmiştir: “Bizim kaynaklarımız Azerbaycan’ın gelişmesi için harcanmıyor, Ancak bize Moskova’nın gelişmesi için daha çok üretim dayatılıyor. Biz demokratik seçimlerle iktidara geldiğimizde ilk olarak Azerbaycan’ın tam iktisadi istiklâlini ilan edeceğiz.”¹⁷⁶

Nitekim İtibar Mehmedov’un sözünü ettiği gibi AHC’nin iktidara gelmesiyle milli ekonomi oluşturma girişimleri başlamıştır. Milli ekonominin ilk adımı olarak AHC hükümeti 15 Ağustos’ta milli para birimini (Manat) devreye sokmuştur. Azerbaycan’ın milli para birimi Manat’a geçmesi Elçibey’in yıllardan beri arzuladığı bir konuydu. Elçibey dönemi stratejik programlar üzerine devlet müşaviri olan Sabit Bağirov bu konu ile ilgili olarak şöyle bahsetmiştir: “Ağustos ayında milli para birimimizin devreye girmesi süreci hayli tartışmalı olmuştu. Hatta Elçibey’in kendi ekibinde olan birçok iktisatçı manatın devreye girmesine karşıydı ve bunun Rusya tarafından ülkemizi mali krize sokacağından çekiniyorlardı.”¹⁷⁷ Ancak Elçibey milli para birimi konusuna iktisadi bir mesele olarak yaklaşmamış, tarihi-sosyal bir mesele olarak yaklaşmıştır. Ülkede tamamen Sovyet prangalarından kurtulmada milli para biriminin büyük rol oynayacağı düşüncesinde olan Elçibey tüm tartışmalara rağmen bu konudaki kararlılığını sürdürmüştür.

Eylül ayında AHC iktidarı ekonomik alanda daha hızlı adımlar atmaya başlamıştır. 23 Eylül’de AHC’ nin ekonomik alanda yapacağı ıslahatlarının planlı bir şekilde yapılması amacıyla dört devlet komitesi oluşturulmuştur. Bu komiteler: Devlet Emlak Komitesi, Devlet Antitekel Politikası ve İşverenlere Yardım Komitesi, Toprak Komitesi ve Yabancı Yatırımcılar Komitesidir. Devlet Emlak Komitesi; özelleştirme faaliyetlerini götürmek, Devlet Antitekel Politikası ve İşverenlere Yardım Komitesi; tekelci kurumların fiyatlandırma siyasetine etki etmek, Toprak Komitesi; toprak reformlarını hayata geçirmek, Yabancı Yatırımcılar Komitesi;

¹⁷⁶ T. Akyol, a.g.e., s.135.

¹⁷⁷ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.157.

yabancı şirketlerin tekliflerini incelemek ve genel yatırım programlarının hazırlanmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. AHC yine bu dönemde ekonomide devlet mülkiyeti üzerinde denetimi güçlendirmek, stratejik değeri olan doğal kaynakların satışını devlet eliyle yapmak, gümrük faaliyetlerini düzenlemek, ticareti serbest hale getirmek amacıyla kanunlar çıkarmıştır.

Mali açıdan iflas durumunda olan ülkenin güçlendirilmesi için çeşitli önlemler alınarak Haziran 1992’de Devlet Değerli Taşlar Fonu oluşturulmuş, bir yıllık sürenin sonunda bu fonda 1,5 ton altın ve değerli taş toplanmıştır.¹⁷⁸ İktidara gelirken teslim alınan 1,5 milyon dolar döviz rezervi 1 Haziran 1993 tarihi itibarıyla 156 milyon dolara çıkarılmıştır.¹⁷⁹ Alınan önlemler sonucu yasadışı yollarla yurtdışına çıkarılan 70 milyon dolar değerindeki döviz tekrar ülkeye kazandırılmıştır.¹⁸⁰

Banka sisteminde reformların yasal temellerini oluşturmak için Ağustos 1992’de “Azerbaycan Milli Bankası”, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Bankalar ve Banka Faaliyetleri”, “Döviz Düzenlemeleri”, “Ulusal Para”, “İpotek Alınması” ve “İflas Yasası” kanunları kabul edilmiştir.¹⁸¹ Ocak 1993’den itibaren Merkez Bankası yapılandırılmış ve diğer bağımsız devletlerle mali ilişkilerde bulunmak için bankalar arası anlaşmalar imzalanmıştır. İMF’ nin desteği ile yaklaşık kırk banka uzmanı eğitim için yurtdışına gönderilmiştir. Türkiye’den 250 milyon dolar kredi alınması ve bu paranın % 80’ nin yatırım için, %20’sinin temel gıda maddeleri alımı için harcanması konusunda mutabakata varılmıştır. Ülkede yabancı ortaklı Türkiye-Azerbaycan Bankası ve Milli İran Bankası’nın şubeleri faaliyete geçirilmiştir.

Ticaretin serbestleştirilmesi ve devlet ticari kurumların özelleştirilmesi, yarım kalmış inşaatların tamamlanıp kullanılması için kiraya verilmesi, işverenlere yardım ve benzeri konulardaki cumhurbaşkanlığı kararnameleri özel girişimlerin önünü açmıştır. Bu uygulamalar sonucu ülkede 10 biden fazla küçük işletme, 120’ den fazla özel ticaret bankası ve girişime mali yardım amacıyla “İşverenlere Destek Fonu”

¹⁷⁸ N. Cafersoy, a.g.e., s..55.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 55.

¹⁸⁰ “İktisadi ve Sosyal Politika”, Yazı Dizisi 1, *Azadlık*, 18.10.1994.

¹⁸¹ a.g.e.

oluşturulmuş ve işverenlere kredi vermek için devlet bütçesinden bu fona 4,5 milyar ruble para aktarılmıştır.¹⁸²

AHC iktidarı Rusya ile ekonomik ilişkilerini denge siyaseti izleyerek gerçekleştirmeye özen göstermiştir. Bu dönemde dış ticarete Rusya önemini korumakla birlikte, Türkiye, İran ve Batılı devletlerin ağırlığı giderek artmıştır. Bir yıllık dönemde dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiş ve 1993'ün birinci dönemi sonunda bu fazla 122,2 milyon dolara ulaşmıştır.¹⁸³ Aynı dönemde sanayi mallarının üretimindeki düşme Rusya'da %17 iken Azerbaycan'da %10 olmuştur.¹⁸⁴ Yine aynı dönemde, diğer eski SSCB ülkelerinden Rusya'da yıllık enflasyon oranı %2600, Ukrayna'da %3500, Gürcistan ve Ermenistan'da %4000 civarından olmasına karşılık Azerbaycan'da %1200 oranında gerçekleşmiştir.¹⁸⁵ AHC iktidarı dönemindeki iktisadi veriler diğer eski SSCB ülkelerinininkine kıyasla AHC iktidarının diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine nazaran daha iyi bir istikrar sağladığı sonucuna varılabilir

Bir yıllık iktidarı döneminde AHC özellikle petrol alanında yatırım yapılması amacıyla yabancı şirketleri teşvik etmeye çalışmıştır. Bundan dolayı Batılı büyük petrol şirketleri BP, Amaco, ve Statoil ile Hazar'daki Güneşli, Çıracık ve Azeri petrol alanlarının ortak işletilmesine ilişkin beyanname kabul edilmiş, ayrıca Haziran 1993'te ülkeye yaklaşık on milyar dolar girmesini sağlayacak petrol anlaşması imzalanması için gerekli hazırlıklar yapılmıştır.¹⁸⁶

Genel olarak Elçibey döneminde Azerbaycan'da hayata geçirilen iktisadi kalkınma politikaları uluslararası kurumlar tarafından başarılı bulunmuştur. Avrupa Kalkınma Bankası AHC iktidarının ekonomi politikasını "Azerbaycan piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçmek için diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine oranla daha hazırlıklıdır ve Azerbaycan hükümeti piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik reformların yapılmasında gereken çabayı göstermektedir." Şeklinde değerlendirmiştir.¹⁸⁷

¹⁸² a.g.e.

¹⁸³ a.g.e.

¹⁸⁴ a.g.e.

¹⁸⁵ N. Cafersoy, a.g.e., s.56.

¹⁸⁶ Azadlık Gazetesi, 18.10.1994.

¹⁸⁷ N. Cafersoy, a.g.e., s.57.

2.4. KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI

SSCB’de Merkez yönetimin kendisine bağlı olan Türk toplumları üzerinde etkisini daim kılmak için özellikle dil, din, kültür ve tarih konularında ayrı çaba göstermiştir. Dil alanında önceleri Kiril harfleriyle karışık bir Latin alfabe sistemi uygulanırken bu daha sonraları her Türk lehçesi için birbirinden farklı Kiril alfabesi uygulamayı zorunlu hale getirmiştir. Bu duruma kayıtsız kalamayan Türk aydınları Türkçe kelimeler kullanmak, yeni Türkçe terimler yaratmak gibi Türkçeyi ayakta tutmak amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak aydınların bu girişimleri Sovyetlerce tepkiyle karşılanmış, gerici, pantürkist, panturanist, damgalarıyla tasfiye edilmişlerdir.¹⁸⁸ Bununla da yetinmeyen Sovyetler, okullarda Rusça öğrenimi zorunlu tutmuşlardır. Tarih alanında ise Sovyet propagandası Azerbaycan ve Türkistan Türklerine, Rusların ülkelerini ilhakının işgal ve emperyalistçe değil gönüllü bir şekilde olduğunu ispata gayret etmişlerdir. AHC liderlerinden İtibar Memmedov: “Azerbaycan ülkesinde Rus dilini bilmeyenler yüksek görevlere gelemiyor, kendilerini geliştiremiyor” diyerek işin dil cephesini, “Tarihe meraklıydım. Gördüm ki tarih bizi sahteleştirilmiş, yalan yazmış. Mesela Sovyet dönemindeki kitaplar Azerbaycan’ın hiçbir zaman bağımsız olmadığını ve ancak Rusya Azerbaycan’ı işgal ettikten sonra huzurlu olduğumuzu yazıyor. Bu nasıl bir iştir ki, bir imparatorluk kendinden olmayan bir milleti bağrına bassın” diyerek işin tarih cephesindeki durumu gözler önüne sermiştir.

Sovyet Birliği’nin her türlü yasaklamalara rağmen önleyemediği Mehmet Emin Resulzade ideolojisi AHC’nin iktidara gelmesiyle hayat bulmaya başlamıştır. Elçibey başkanlık görevine gelir gelmez, devlet hayatında yalnız ana dil kullanılması, diğer dillere yabancı dil statüsünde yaklaşılması hususunda talimat vermiştir. Stalin’inin 1937’de adını “ Azerbaycan Dili” olarak değiştirdiği “Türk Dili”, 22 Aralık 1992’de Milli Meclis’in kararıyla devletin resmi dili olarak kabul edilmiş, daha sonra Stalin’in zorla kabul ettiği Kiril alfabesinin yerine Latin alfabesine dönülmesini onaylanmıştır.¹⁸⁹ Bu dönemde eğitim kültür politikalarının temel amacı komünist rejim tarafından unutturulmaya çalışan Türklük bilincinin geri kazandırmaya yönelik çalışmalar olmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan Milli Meclisi 2 Şubat 1993’te

¹⁸⁸ M. Saray, a.g.e., s.59.

¹⁸⁹ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.254.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşlarının Soyadlarının Devlet Diline Uygun Hale Getirilmesi” kararını kabul etmiştir. Soyadı millileştirme kanununu kendi soyadı ilk uygulayanlardan birisi Azerbaycan Milli Meclis Başkanı İsa Gamberov olmuştur. İsa Gamberov’un kabul ettiği kanunların altında İsa Gamber imzası görülmeye başlanmıştır. Soyadı millileştirme kanunun öncelikle yönetim kadrosunda uygulanmaya başlanması halkın kanunları benimsetilmeye çalışılmasının kanunların programlı bir şekilde yapıldığının açık bir göstergesidir.

Türklük bilincinin güçlendirilmesi üzerine politikalara devam edilirken diğer yandan ülkedeki etnik azınlıklar için 16 Eylül 1992 tarihli “Etnik Azınlıkların Kültürel Varlığını Korunması ve Geliştirilmesi” adlı cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılmıştır.¹⁹⁰ Eski SSCB coğrafyasında türünün tek örneği olan bu kararname kapsamında ülkede etnik azınlıkların kültürel varlıklarını koruma ve geliştirme çabaları devlet tarafından desteklenmiştir. AHC iktidarı döneminde Bakü’de otuz kadar kültür merkezinin kurulmasına yardım edilmiş, ayrıca etnik azınlıkların dört gazetesine devlet tarafından mali yardım yapılmış, devlet televizyon ve radyosunu kullanma olanakları sağlanmıştır.¹⁹¹

Ülke savaş içinde olsa da devletin kültür faaliyetlerinden geri kalınmamaya çalışılarak bu kapsamda kültürel faaliyetlere devlet başkanlığı fonundan 54.6 milyon Ruble destek sağlanmıştır. Öte yandan 25 Aralık 1992’de yayınlanan kararname ile yurtdışındaki Azerbaycanlı soydaşlarla bağlantı kurulması ve “Dünya Azerbaycanlılar Kurultayı” düzenlenmesi için organizasyon oluşturulmuştur.¹⁹² 4 Şubat 1993’te ise Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bir grup sanatçı “Azerbaycan Devlet Sanatçısı” ismiyle ödüllendirilmiştir.¹⁹³

Eğitimin önemini “Tahsille uğraşmak en yararlı işlerdendir” sözüyle vurgulayan Elçibey, Türkiye’de yaptığı bir konuşmasında: “Cumhurbaşkanı olmasaydım milli eğitim bakanı olurum” diyerek eğitimin önemini her fırsatta yinelemiştir. Elçibey döneminde eğitimde fırsat eşitliği sağlamak, rüşvet ve adam kayırmanın önünü kesmek için üniversiteye girişte test sınavı sistemi uygulaması

¹⁹⁰ “Humanitar-Kültürel Politika”, *Azadlık Gazetesi*, 17.11.1994.

¹⁹¹ N. Cafersoy, a.g.e., s.60.

¹⁹² a.g.e.

¹⁹³ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.199.

getirilmiştir. Bu doğrultuda test sınavı sistemi uygulaması ilk kez 19 Haziran 1992’de Türkiye’ye yüksek eğitim için gönderilen 1125 öğrencinin seçimi sınavında yapılmıştır. Ardından 21 Haziran’da Öğrenci Giriş Devlet Komisyonu oluşturularak yerli üniversitelere giriş sınavının da test sistemi ile yapılması için hazırlıklara başlanmıştır.¹⁹⁴ Elçibey test sistemine geçiş konusundaki görüşlerini şöyle bildirmiştir: “Mesele sadece test imtihanını ortaya çıkarmak değildi. Bu sistemin önemli bir sosyal-toplumsal görevi vardı; kabul imtihanlarında rüşvetin önünü kesmek ve üniversitelere yalnızca bilgi gücüyle kabul olunmanın psikolojisini Azerbaycan vatandaşına aşılaktır.” Ardından konuşmasını “Kimin tanıdığı ve parası varsa öğrenci olacak, kimin yoksa dışarda kalacak, bu fikir yavrularımızın okuma hevesini öldürür, telafisi olmayan darbe vurur.” şeklinde sürdürmüştür.

Eğitimin alanında bir diğer gelişme; Azerbaycan Eğitim Uzmanları Heyeti’nin on bir yıllık öğretim kurumlarında verilecek yedi yeni sosyal dersin eğitim programını belirlemeleri ve bu program esnasında altmış kadar yeni okul kitabının yazılmasıdır. Bu çerçevede, ilkokul öğrencilerine yeni Latin alfabesi öğretilmeye başlanmasının yanı sıra, yeni eğitim programlarının ve okul kitaplarının hazırlanmasını stratejik öncelik olarak gören iktidar, yüz on milyon manat ödenek ayırarak eğitim kitapları basacak “Öğretmen Basımevini” hizmete açmıştır¹⁹⁵

2.5. ASKERİ POLİTİKALAR

Elçibey’ in karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi de ülke savunması olmuştur. Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik saldırıları ve Karabağ bölgesindeki askeri başarısızlıklar bu dönemde milli ordunun kurulmasını zorunlu hale getirmekteydi. Elçibey’e öncesi Azerbaycan iktidarları milli ordunun kurulması meselesine fazla önem vermemiştir. Ancak AHC’nin iktidara baskısıyla 1991 senesinin Eylül’ünde Savunma Bakanlığı, 9 Ekim’de ise Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin kurulması kararı alındı.¹⁹⁶ AHC’nin iktidara gelmesi ile milli ordunun güçlenmesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda askerlik çağına gelmiş gençlerin düzenli orduya alınması hızlandırılmış ve daha önce savaşan gönüllü birliklerin savunma bakanlığı kapsamında milli orduya katılmaları sağlanmıştır. AHC’ nin çalışmaları

¹⁹⁴ a.g.e., s.113.

¹⁹⁵ a.g.e., s.108.

¹⁹⁶ N. Cafersoy, a.g.e., s.61.

sonucunda 1992 Ağustos ayı sonuna kadar Azerbaycan, 15 bin asker ve bundan biraz fazla sayıda gönüllülerden oluşan bir askeri güce sahip olmuştur.¹⁹⁷ Diğer taraftan AHC yönetimi ordunun subay ihtiyacını karşılayabilmek için Türkiye'ye yetiştirilmek üzere askeri öğrenciler göndermiştir.

26 Temmuz 1992'de SSCB Hazar Askeri Filosundaki beş geminin Azerbaycan'a verilmesiyle Azerbaycan Askeri Deniz Filosunun oluşturulmasında önemli bir adım atılmış oldu. Aynı tarihte başlayan ve 15 Kasım'a kadar süren Azerbaycan-Rusya görüşmeleri sonucu Hazar Askeri Deniz Filosunun gemileri ve taşınmazlarının %25 'inin Azerbaycan Savunma Bakanlığına verilmesi karara bağlandı.¹⁹⁸ Rusya ile yapılan bu anlaşma sonucu Azerbaycan'a on yedi askeri gemi verildi. Ardından Azerbaycan, Rus askeri gemilerinin Bakü Boğazını terk etmelerini istedi ve gemiler kırk üç gün sonra bölgeyi terk ederek Mahaçkale'ye (Dağıstan) çekildiler.¹⁹⁹

AHC iktidara geldikten sonraki ilk dört ayda Karabağ savaşında başarılar kazanılmış; Ağdere, Goranboy, Gedebeş arazilerinin büyük bir bölümü düşmadan temizlenmiştir. Ayrıca on binden fazla Ermeni'nin yaşadığı Başkent kasabası, Laçın bölgesinde otuz üç köy, Cebrayıl'ın ondan fazla köyü kurtarıldı.²⁰⁰ Laçın koridoruna ve Hankendi'ye yönelik birkaç taarruz girişimi yapıldı.²⁰¹

Azerbaycan askeri bakımdan kendi ayakları üzerinde durma isteğini faaliyete geçiren ilk eski Sovyet Cumhuriyeti olmuştur. Bu kapsamda 7 Ağustos 1992'de Moskova'da iki ülke adına görüşmeler yapan Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi Hikmet Hacızade ve Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Valter Şoniya arasında "Azerbaycan Cumhuriyeti Topraklarında Bulunan Rusya Sınır Kuvvetlerinin Geçici Statüsü ve Faaliyetleri" isimli anlaşma imzalandı.²⁰² Anlaşmaya göre; Rusya sınır kuvvetleri aşamalı olarak 1994 Ağustosuna kadar Azerbaycan'dan çıkarılacak ve Azerbaycan ulusal sınırlarının korunması yetkisi Azerbaycan'a devredilecekti.²⁰³

¹⁹⁷ Halk Gazetesi, 26.08.1992.

¹⁹⁸ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.100.

¹⁹⁹ Adalet Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 2001 s.43.

²⁰⁰ N. Cafersoy, a.g.e., s.63.

²⁰¹ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.182.

²⁰² A. Tahirzade, *Elçibey*, s.106.

²⁰³ a.g.e.

Sınırların korunması için 27 Ağustos 1992'de cumhurbaşkanı tarafından "Azerbaycan Devlet Sınırlarının Korunmasının Güçlendirilmesi için Alınacak Önlemler" kararnamesi imzalandı.²⁰⁴ Rus sınır kuvvetlerinin Azerbaycan'ı terk ederek ülke sınırlarının savunulmasını Azerbaycan'a devretmesi anlaşmada belirlenmiş zamandan önce, 13 Mart 1993'de gerçekleşti.²⁰⁵ Seksen binlik Rus ordusunun çıkarılması süreci Gence'de yerleşen son Rus askeri birliğin 26 Mayıs 1993 yılında ülkeyi terk etmesiyle sona erdi.²⁰⁶ Böylelikle Azerbaycan iki yüz yıldır Azerbaycan topraklarında konuşlandırılmış Rus askeri ülkeden çıkartmış oldu.

2.6. SOSYAL POLİTİKALAR

Elçibey döneminde sosyal alanda atılan adımlar, geçiş döneminin halk üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve halkın refah düzeyini artırmak üzerine olmuştur. Bu kapsamda sosyal alanda yapılan ekonomik tedbirler üç temele dayandırılmıştır: Üretimdeki düşüşü ve enflasyon artışını önleyerek toplumun refah düzeyinin kötüye gidişini durdurmak; vatandaşların özgürce iş yaparak kendi refah düzeylerini artırmak için gerekli ortamı oluşturmak ve gelirlerin yeniden dağıtımı aracılığı ile toplumun düşük gelirli bölümünün geçiş döneminden zarar görmemesi sağlamak.²⁰⁷

Elçibey'in göreve başlamasının ilk günlerinde imzaladığı 17 Haziran 1992 tarihli ilk kararnamenin "Azerbaycan Vatandaşlarının Parasal Gelirlerinin ve Bankalardaki Hesaplarının Enflasyona Endekslenmesi" olması devletin artan fiyatlar nedeniyle zor durumda kalan halka destek çabası olarak düşünülebilir.²⁰⁸ Ayrıca Halkın maddi durumunu iyileştirmeye çalışan Elçibey, 28 Ekim'de verdiği talimatla 700 ruble olan asgari ücretin 1500 rubleye kadar artırılmasının önünü açmıştır.²⁰⁹

AHC iktidara gelmeden önceki 4 ay boyunca memur ve işçiler maaşlarını alamamıştı. Bunun sebebi Azerbaycan ekonomisinin Rusya Merkez Bankasından gelecek Rubleye bağımlı olması ve merkezden gelen paranın sık sık kesintiye

²⁰⁴ a.g.e., s.115.

²⁰⁵ a.g.e., s.218.

²⁰⁶ F. Gazenferoğlu, a.g.e, s.185.

²⁰⁷ N. Cafersoy, a.g.e., s.57.

²⁰⁸ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.88.

²⁰⁹ a.g.e., 181.

uğramasıydı. Elçibey, Rusya ekonomisinden bağımsız olabilmek amacıyla 15 Ağustos 1992'de Rubleyi tedavülden kaldırarak yerine Azerbaycan para birimi Manatı getirmiş ve böylece maaşların zamanında ödenmesi sağlanmıştır.

Yapılan fiyat artışları toplumun düşük gelirli kısmı göze alınarak yapılmış, halkın mağdur olmamasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda Kasım 1992'de yapılan düzenlemelerle enerji fiyatlarına %240, ekme  ürünlerine %180 oranında zam yapılırken, asgari ücret %360 oranında artırılmıştır.²¹⁰ Bu dönemde ülkedeki asgari ücretin Rusya'dakine oranla 1,4 kez, ortalama ücretin ise 1,6 kez düşük olmasına rağmen, temel tüketim mallarının fiyatı 2,5 kez daha düşüktür.²¹¹

Fiyatların artması nedeniyle zor durumda kalan kooperatifler aracılığıyla ev yaptıran vatandaşların fiyat farkından doğan zararları devlet tarafından ödenmiş, işsizlere iş sağlanması için iş bulma kurumları oluşturulmuştur.²¹²

²¹⁰ Azadlık Gazetesi, 18.10.1994.

²¹¹ a.g.e.

²¹² N. Cafersoy, a.g.e., s.58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

3.1. AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarıyla Kaçarların Çarlık Rusya'sına Azerbaycan'ı bırakması ve anlaşmalar sonucunda Kafkasya'da Rusya'nın egemen olmasıyla tarihsel bir sürece girilmiş 28 Nisan'da Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgal etmesiyle bu tarihsel süreç Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 18 Ekim'e kadar devam etmiştir.

Azerbaycan enerji kaynaklarına sahip olması ve Hazar'a kıyısı bulunması nedeniyle diğer Kafkas ülkelerine nazaran Rusya açısından daha önemlidir. Bu sebeple Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı andan itibaren Rusya, tarihsel süreçten gelen Azerbaycan üzerindeki etkisini kaybetmemek için mücadele etmiştir. Özellikle Mutallibov döneminde bunu başaran Rusya, Azerbaycan politikalarını Mutallibov üzerinden yönlendirmeye başlamış, Mutallibov dönemi SSCB öncesi dönemin bir uzantısı olmaktan öte gidememiştir. Bu bağlamda Mutallibov döneminde Rusya Azerbaycan'ı resmen tanımamış, Mutallibov'un dostluk ve işbirliği anlaşmaları her defasında Rusya'dan tarafından reddedilmiştir.²¹³ Rusya'nın Azerbaycan'la karşılıklı iki devlet ilişkileri kurmak istememesine rağmen Rusya eksenli politikalardan çıkmayan Mutallibov'un bu politikası, 366. alayın Hocalı katliamında aktif rol oynamasıyla çökmüştür. Diğer taraftan eski SSCB ülkeleri üzerindeki denetimi BDT ile sağlamak isteyen Rusya, Mutallibov yönetimi üzerindeki etkisini kullanarak Azerbaycan parlamentosunda BDT'ye katılma anlaşmasının onaylanmaya sunulmasını sağlamıştır. Ancak işler Rusya'nın umduğu gibi gelişmemiş, BDT'ye katılma anlaşması parlamento tarafından reddedilmiştir.

²¹³ N. Cafersoy, a.g.e., s.72.

Rusya'nın Azerbaycan'a karşı taviz vermez bir politika sürdürdüğü dönemde yaşanan gelişmeler neticesinde, Rusya'nın bu politikasında değişimler olmuştur. Bunda İran'ın aktifleşme girişimleri ve buna bağlı olarak ABD Dışişleri Bakanı Baker' in 12 Şubat'taki Azerbaycan ziyaretinin yanı sıra, Azerbaycan BDT'nin Kiev toplantısındaki olumsuz tutumunun ve AGİK'in Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi faktörlerin etkili olmuştur. Sonuç olarak Rusya Azerbaycan'ı 4 Nisan'da tanıyan 108. ülke olmuştur.²¹⁴

Rusya'nın Azerbaycan'ı tanımasıyla ilişkilerde daha ılımlı bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in 4 Nisan 1992'de Bakü'ye ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaretin gündemini ise diplomatik ilişkiler kurmak, Bakü'de Rusya Büyükelçiliğini açmak, çeşitli anlaşmaları imzalamak, BDT askerlerinin statüsünü belirlemek ve Karabağ sorununun çözümü oluşturmuştur.²¹⁵ Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile görüşmenin ardından yaptığı basın toplantısında Karabağ sorununa değinen Kozirev, sorunun çözümünün Yeltsin için bir kaç günlük iş olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶ Bu arada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge sağlamak amacıyla, Rusya parlamentosu da Aralık 1991'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını onaylama kararını Azerbaycan'la benzeri bir anlaşma imzalanana kadar ertelemiştir.²¹⁷ Rusya'nın Ermenistan'la Azerbaycan'ı eşit statüde yaklaştırmada hassas davranması bu dönemde Batılı ülkelerin Karabağ sorununa odaklanmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak iki ülke arasındaki bu ılımlı tutum uzun sürmemiştir Karabağ'da bulunan Rus ordusuna mensup birlikler Ermenistan'a yerleşme gerekçesi ile kışlarından ayrılmış ve 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın, 17 Mayıs'ta da Laçın'ın işgal edilmesinde Ermenilere büyük askeri destek vermişlerdir. Diğer taraftan Şuşa'nın işgalinin, İran'ın taraflar arasında arabuluculuk yaparak Tahran'da uzlaşma sağladığı 9 Mayıs gününde gerçekleştirilmesi, Rusya'nın bölgede tek otorite kendisinin olduğunu ortaya koyması şeklinde yorumlanabilir.²¹⁸ Sonuç olarak Rus ordusunun, BDT ordusu kimliği altında olsa bile ülkede, özellikle

²¹⁴ a.g.e., s.94.

²¹⁵ Nazim Cafersoy, "Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri" *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, Yıl:2001, s.288.

²¹⁶ "Andrey Kozirev: Yeltsin Karabağ Anlaşmazlığını Birkaç Günde Çözer", *Azadlık Gazetesi*, 07.04.1992.

²¹⁷ a.g.e

²¹⁸ N. Cafersoy, *Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan...*, s.289.

Karabağ'da kalmasına itiraz eden Azerbaycan, bunun faturasını Karabağ savaşında ağır yenilgilerle ödemiştir.

Elçibey döneminde Yeltsin'in Azerbaycan ile olan ilişkilerinde iki farklı politika sergilediği görülmektedir. Bu politikaların sergilendiği ilk dönem 12 Haziran 1992- Aralık 1992 tarihleri arasındadır. Bu dönemde Elçibey 12-13 Ekim 1992'de Rusya'ya resmi ziyarette bulunmuş ve Elçibey-Yeltsin arasında "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Dostluk ve İşbirliği" anlaşması imzalanmıştır. Elçibey, Rusya ile eşit ilişkiler kurma açısından büyük bir adım olarak görülen bu anlaşmadan sonra yaptığı açıklamada "Artık ne büyük kardeş vardır ne de küçük kardeş" diyerek Azerbaycan- Rusya ilişkilerinde ağabey-kardeş ilişkisinin resmen sonlandığını açıklamıştır. Bu görüşmede ise Rusya yönetimi AHC'nin Azerbaycan'dan Rus ordusunun çıkarılması, BDT'ye girmeye direnmesine ve iki ülke ilişkilerinin siyasi ve ekonomi alanlarında eşitlik gibi taleplerine anlayışla yaklaşmıştır. AHC'nin 19- 21 Ağustos 1991'de Moskova'daki darbe girişimine karşı mücadelede Yeltsin'i destekleyen ilk hareket olması da bu dönemde Yeltsin Rusya'sı ile olumlu ilişkiler geliştirmede önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ikinci dönem olarak nitelendirdiğimiz Yeltsin'in "Yakın Çevre" kapsamında uyguladığı politikalar Azerbaycan'a olumsuz yansımaları olmuştur. Ocak 1993- Haziran 1993 Azerbaycan Rusya'nın katı tutumuna maruz kalmış, özellikle bu dönemde Ermenileri saldırılar için teşvik eden Rusya Elçibey'e yapılan darbeye de büyük rol oynamıştır.

Belirttiğimiz gibi Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Rusya Azerbaycan'a karşı iki farklı yaklaşım sergilerken AHC iktidarı ilişkilerde ise şu politikalara yoğunlaşmıştır: AHC iktidarı Rusya ile ilişkilerde iki eşit statüde devlet olarak kurmaya özen gösterilmiş, Rusya'nın yayılma alanı olarak ortaya çıkan BDT üyeliğini reddetmesi, Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemesi ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamağa çalışmasıdır.²¹⁹

AHC iktidarı bağımsız bir devlet olarak Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması gerektiğine inanıyordu. Bu kapsamda ilk önce 7 Ağustos'ta Moskova'da

²¹⁹ a.g.e.

Azerbaycan Büyükelçisi Hikmet Hacızade ile Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Valter Şoniya arasında "Sınır Kuvvetlerinin Geçici Statüsü ve Faaliyeti" isimli anlaşmayı imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan'da bulunan Rus birliklerinin durumu görüşülerek birliklerin iki yıl içerisinde ellerindeki teçhizatları da teslim ederek Azerbaycan topraklarından çıkmasını zorunlu kılıyordu. Ayrıca bu anlaşma ve sınır güçlerinin çıkarılmasına ilişkin üç protokol 6 Ekim 1992'de Moskova'da Azerbaycan Devlet Sekreteri P. Hüseyinov ve Rusya Güvenlik Bakanı V. Barannikov arasında Rus Sınır Kuvvetlerinin 1 Haziran 1993'de çıkarılmasını öngörecek biçimde imzalandı.²²⁰ Rusya IV. ordusunun bütünüyle ülkede çıkarılması mevzusu 12-13 Ekim 1992'de Moskova'da gerçekleşen Yeltsin-Elçibey zirvesinde gündeme gelmiştir. Zirvedeki konuşmasını aktarırken Elçibey, Rus ordusunun bütünüyle Azerbaycan'dan çıkarılmasını Yeltsin'den istediğini, fakat Yeltsin'in ilk önce buna karşı çıktığını belirtmiştir. Buna karşılık Rus ordusunun Azerbaycan'dan halk tarafından mutlaka çıkarılacağını ifade eden Elçibey, kendisinin bu tutumunun Yeltsin'i yumuşattığını fakat Yeltsin'in yine de bunun bir iki seneye yayarak gerçekleştirilmesini istediğini ifade etmiştir. Elçibey ayrıca kendi iktidarları döneminde Rus ordusunun içten aşındırılarak Azerbaycan'dan gitmesinin üç-dört ayda sağlandığını belirtmiştir.

Nitekim yapılan anlaşmalar gereği 1994 yılında Azerbaycan'dan çıkarılması ön görülen Rus ordusunun daha önce ülkeyi terk etmelerinin farklı sebepleri vardır. Bunlardan birincisi Elçibey'in ifade ettiği gibi, "Azerbaycan'da bulunan Rus ordusu subaylarının ülkeden ayrılması için çeşitli hizmet tazminatı, hayat boyu emeklilik hakları verilerek ülkeyi terk etmeleri sağlanmış, komutansız kalan Ukraynalı, Özbek, Kazak ve benzeri etnik kökene sahip erlerin ülkeyi terk etmesi içinse o cumhuriyetlerin muhalefet örgütlerinden yardım istenmiştir.²²¹ İkinci bir neden olarak Rusya'nın Rus ordusunu daha iyi şartlarda Azerbaycan'a geri getirebileceği hesaplarını belirtmek doğrudur. Bu açıdan General Şerbak'ın komuta ettiği Rusya ordusunun on bin kişilik 104. Tümeni 28 Mayıs 1993'de Gence'den ayrılırken Azerbaycan ordusuna bırakması gereken silahları, daha sonra darbeyi başlatan ve Azerbaycan ordusuyla hiçbir resmi ilişkisi kalmayan ve Rus yanlısı olduğunu

²²⁰ a.g.e

²²¹ A. Tahirzade, *Elçibey'le 13 Saat*, s.221.

saklamayan Suret Hüseyinov'a bırakmasını olağan karşılamak gerekir.²²² Böylece Rusya yeniden Azerbaycan'da asker bulundurma olanağı sağlayabilecekti.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde AHC' nin bir diğer girişimi Karabağ sorunun Rusya'nın tekelinden çıkarılması olmuştur. Elçibey bu politikasını gerçekleştirebilmek için Batılı ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan destek sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Rusya'nın Karabağ sorunundaki faaliyetlerini AGİK Minsk grubu üyesi kapsamına gerçekleştirmiştir. Ancak bu görüşmelerde de Rusya'nın Karabağ politikasındaki çözümsüzlüğe yönelik çabaları Kelbecer'in işgaliyle bir kez daha görülmüştür. Bu dönemde Rusya'nın Kelbecer'in işgalinde Ermenistan'a destek vermesi öte yandan BM Güvenlik Konseyinin Kelbecer'in boşaltmasına ilişkin 822 sayılı kararı veto etmemesi Karabağ'ın sorunun çözümsüzlüğüne yönelik en açık kanıtı olarak gösterilmektedir.

Elçibey'e karşı Rusya'nın sert bir politika izlemesinin sebeplerinden birisi de Elçibey'in BDT üyeliğini reddetmesiydi. AHC kendi döneminde karşı çıktığı BDT üyeliğine kendinden önceki iktidar olan Mutallibov döneminde de BDT'den uzak durabilmek Azerbaycan yönetimine bu konuda muhalefet olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan parlamentosu 7 Ekim 1992'de Mutallibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT anlaşmasını onaylamayı reddetti.²²³ Moskova'da Yeltsin'le yapılan görüşme sırasında da BDT konusuna değinen Elçibey, bu kurumun geleceğinden umutlu olmadığını, ülkesinin Batı ve Doğu ülkeleri ile karşılıklı yarar ve güvenliğe dayanan ilişki kurmak düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir.²²⁴ BDT'ye üyelik sorunu Rusya-Azerbaycan arasında AHC iktidarının sonlandığı döneme kadar devam etmiştir.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Elçibey'in Rusya'dan bağımsız bir ülke olarak siyasi varlığını sürdürme girişimleri Rusya destekli 4 Haziran darbesi ile Elçibey iktidarının sonlanmasına sebep olmuştur. Elçibey iktidarı sonlandıktan sonra yargılanan Rehim Gaziye²²⁵ mahkemede yaptığı açıklamada KGB mensupları ile

²²² a.g.e.

²²³ Azerbaycan Gazetesi, 09.10.1992.

²²⁴ Azerbaycan Gazetesi, 17.10.1992.

²²⁵ Rahim Gaziye²²⁵, 1992-1993 yılları arasında Azerbaycan'ın Savunma Bakanı. Karabağ Savaşı Sırasında Şuşa'yı Ermeni güçlerine teslim ettiği iddiasıyla vatana ihanet ile suçlandı ve idam cezasına çarptırıldı. Daha sonra cezası ömür boyu hapse çevrildi ve Mart 2005 tarihinde aflu serbest kaldı.

Moskova'da Elçibey'i düşürmek için toplantılar yaptıklarını, Bu toplantıların en sonuncusuna da Aliyev'in bizzat katıldığını iddia ederek Elçibey'in yerine Mutallibov'u getirmeyi kararlaştırdıklarını ifade etmiş ve duruşmaların halka açık yapılması durumunda ilgili resim ve bantları sunacağını belirtmiştir.²²⁶

Bölgenin baş aktörü olan Rusya'nın Elçibey döneminde Azerbaycan'a karşı katı bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu Azerbaycan'ın Rusya ile manevi bağlarının kopararak tam bağımsızlığını kazanmak istemesiyle açıklanabilir.

3.2. AZERBAJYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Elçibey döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin özel bir yeri olmuştur. Koyu bir Türk milliyetçisi ve Atatürk hayranı olan Elçibey "Türkiye, Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır" şeklindeki sözleri Türkiye'ye verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur.²²⁷

Rusya'ya yakın bir politika izleyen Mutallibov'un aksine Türkiye'yi Azerbaycan dış politikasının merkezine yerleştirmeye çalışan Elçibey'in bu politikasının birçok nedeni vardı. Elçibey, ilk olarak tarihi ve dil mirasları ortak olması bakımından bu iki ülkeyi siyasi partner olarak görmekteydi. İkincisi ise yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'a devlet yapılanması konusunda Türkiye'nin model olabileceğiydi. Bir diğer neden ise Karabağ konusunda Türkiye ve Batı'yı Rusya'ya karşı denge unsuru olarak görmesiydi. Belirttiğimiz tüm bu nedenler ve Elçibey'in dayandığı ideolojik esaslar nedeniyle Elçibey göreve gelmesinin hemen ardından 24-27 Haziran 1992'de ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye yapmıştır. Daha Havaalanına iner inmez yaptığı şu açıklamayla Elçibey, Türkiye'ye hayranlığını açıkça ortaya koymuştur:

"Bu Anadolu toprağı çok mukaddes bir topraktır. Altı yüz yıl Avrupa karşısında dayanıp durarak Türk milletini saklamıştır. Bu topraklar üzerinde çok mücahitler yetişmiştir. Bu toprak, şehitlerin kanıyla sulanmış topraktır. Anadolu'nun uzun yıllar büyük Türk milletinin yanan meşalesi olmuştur. Burada Mustafa Kemal Atatürk'ün

²²⁶ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.218.

²²⁷ T. Bilgin, a.g.e., s.148.

ve bütün Türk şehitlerinin yarattığı, yaktığı özgürlük meşalesini biz Azerbaycan'a götürmeye çalışacağız.”²²⁸

Ayrıca 26 Haziran'da TBMM'de yaptığı konuşmaya “Bizim yolumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in yoludur.” diye başlayarak ülkesinin Mustafa Kemal çizgisinde olduğunu belirtmiş, Türkiye'yi model olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir.²²⁹ Elçibey'in ziyaretinde Türkiye'nin girişimi ile başlatılan, ekonomik ve ticari alanlarda önemli bir potansiyeli içeren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu Elçibey'in de aralarında bulunduğu 11 ülkenin liderleri tarafından imzalanmıştır.²³⁰

Elçibey'in Haziran ayında gerçekleştirdiği Türkiye temaslarının ardından ilişkilerin güçlendirilmesi adına bir başka ziyaret Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov tarafından Ağustos ayında gerçekleştirilmiştir. Ziyaret sırasında Gasimov, her iki ülkenin dışişleri bakanları arasında işbirliği ve danışma toplantıları yapılmasına ilişkin anlaşma ve konsolosluk protokolü imzalanmış, (11 Ağustos 1992) Türkiye Dışişleri Bakanlığının diplomatik görevlilerin yetiştirilmesinde Azerbaycan'a yardımcı olması karara bağlanmıştır.²³¹ AHC iktidarının Türkiye ile ilişkileri geliştirme çabası siyasi ve ekonomik alanlar dışında, eğitim alanına da taşınmış ve 19 Temmuz 1992'de YÖK'ün yardımı ile Azerbaycan'da Türkiye üniversitelerine giriş sınavları gerçekleştirilerek ilk etapta 929 öğrenci burslu olarak Türkiye'ye gönderilmiştir.²³² İlişkilerin gelişmesinde önemli adımlardan birisi Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretidir. Bu ziyaret sırasında önce Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Elçibey, 31 Ekim'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır.²³³ Ayrıca, 2 Kasım'da Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki

²²⁸ Tuncer Kırhan, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Ali Elçibey Türkiye'ye Geldi” *Azerbaycan Dergisi*, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1992, s.8.

²²⁹ “Anadolu Toprağında Görüşmeler” *Halk Gazetesi*, 30.06.1992.

²³⁰ T. Kırhan, a.g.e., s.9.

²³¹ “Azerbaycan Dışişleri Bakanının Türkiye Ziyareti Sona Ermıştır.”, *Halk Gazetesi*, 15.08. 1992.

²³² N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.124.

²³³ a.g.e., s.125.

ülke arasında İşbirliği ve Dayanışma anlaşması dâhil ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır.²³⁴

Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkilerin geliştirilmesi için atılan adımların en önemlisi Türkiye öncülüğünde gerçekleştirilen Türk Devletleri Zirvesi olmuştur. Böylelikle BDT üyeliğini reddeden Elçibey, bu zirveye katılarak Rusya'ya tam olarak sırtını çevirmiş oluyordu. Ayrıca toplantıya BDT grubundan ülkelerin de katılması, Rusya'nın Ermenistan'ın Karabağ'a yönelik saldırılarını daha çok teşvik etmesine sebep olmuştur.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ekonomik alanda geliştirilmesi amacıyla Türk işadamlarının Azerbaycan'a yatırımlarında vergi indirimi kolaylığı sağlanmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'den 1992'de ithalâtı 94 milyon dolar ve Türkiye'ye ihracatı 25,4 milyon dolar iken, bu rakamlar sırasıyla 1993'de ithalâtı 68,2 milyon dolar ve ihracatı 33,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.²³⁵ Ekim 1992'de Türkiye, Bakü'de eski SSCB mekânında ilk dijital telefon santralını kurarak 2500 telefonluk bir hat hibe etmiştir.²³⁶

Elçibey iki ülkenin ilişkilerini biraz daha genişletmek amacıyla Batılı ülkelerle yapacağı petrol anlaşmalarında Türkiye'nin de yer almasını istemiştir. Türkiye'nin Azerbaycan petrolü işine girmesi, Elçibey'in 1992 yılı 5 Aralık gecesi İzmir'de bir otel odasında Turgut Özal'a "Türkiye'yi petrol işine sokacağım bana iki adamını Bakü'ye gönder" demesiyle başlamıştır.²³⁷ Bu görüşmelerin ardından TPAO ve BOTAŞ'tan iki yetkili Bakü'ye giderek Azerbaycan petrolünün Ceyhan'a aktarılmasını sağlamak için gizli bir anlaşma yapmıştır.²³⁸

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde bir diğer önemli konu Karabağ sorunu olmuştur. Türkiye, Karabağ sorunun ortaya çıktığı 1988 yılından SSCB' in yıkılışına(18 Aralık 1991) kadar olan dönemde bu konuyu SSCB iç işleri olarak

²³⁴ a.g.e.

²³⁵ TİKA, *Azerbaycan Ülke Raporu*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.106.

²³⁶ Baskın Oran, "Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ocak-Haziran 1995, s.276.

²³⁷ Lale Sariibrahimoğlu, *Kurt Kapanında Kısır Siyaset*, İmge Yayınevi, Ankara, 1997 s.24.

²³⁸ a.g.e., 25.

nitelendirmiş ve konuya müdahale etmemiştir.²³⁹ Dönemin Türkiye Başbakanı Yıldırım Akbulut bu konu hakkında “Sovyetler Birliğinin iç işlerine karışmayacaklarını ancak insancıl açıdan katliamları onaylamadığını” beyan ederek konuya yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur.²⁴⁰ Yıldırım Akbulut’un yaptığı açıklamanın ardından dışişleri bakanlığından gelen açıklamalar Akbulut’un Karabağ konusundaki yaklaşımı destekler nitelikte olmuştur. Türkiye Karabağ konusunda soğukkanlılığını koruyarak olaylara müdahil olmadığından dolayı çok geçmeden Sovyetler Birliği Ankara’ya teşekkür etmiştir.²⁴¹ Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Türkiye bölgede daha etkin rol oynamaya başlamıştır. Özellikle Şubat sonunda gerçekleşen Hocalı katliamı, Türkiye’de Mart ayında gösterilere neden olmuş, Türkiye Hükümeti de Ermeni saldırılarının devam etmesi durumunda olaylara daha fazla kayıtsız kalamayacağını bildirmiştir. 13 Mart’ta Demirel’in girişimiyle ateşkes sağlanırken, ay sonunda da Türkiye’nin çabasıyla AGİK Helsinki zirvesinde Dağlık Karabağ’da barışın sağlanması için uluslararası Minsk Konferansı’nın yapılması ve Minsk grubunun oluşturulması kararı alınmıştır. AGİT sürecine dâhil olan Türkiye, Ermeni saldırılarının Şuşa’da yoğunlaşması üzerine ABD Başkanı Bush’un da yardımını alarak bölgede ateşkesin olmasını sağlarken, Türkiye Şuşa için BM Güvenlik Konseyi’ne başvurmuştur.²⁴²

17 Mayıs’ta Laçın’ın düşmesinin ardından Nahçıvan’a saldırılarının artması üzerine NÖC Meclis Başkanı Haydar Aliyev Türkiye’den asker gönderilmesini istemiş, fakat Türkiye bir yandan askeri müdahaleden kaçınırken diğer yandan uluslararası örgütlerle birlikte çalışma yolunu tercih etmiştir.²⁴³ Bölgede tansiyonun yükselmesi sonucu, başta dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere Türk yetkililer tarafından Ermenileri uyaran ve savaşa Azerbaycan’ın yanında yer alabileceğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Ancak tüm bu açıklamalar dönemin Rus Genel Kurmay Başkanı Yevgeni

²³⁹ Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.178.

²⁴⁰ a.g.e.

²⁴¹ “Önlem Düşünülmüyor”, *Milliyet Gazetesi*, 19.01.1990.

²⁴² C. Taşkiran, a.g.e., s.171.

²⁴³ a.g.e., s.171.

Şapaşnikov'un Türkiye'nin olası bir müdahalesi halinde "III. Dünya Savaşı'nın çıkabileceğine ilişkin tehdidiyle son bulmuştur."²⁴⁴

Türkiye Minsk gurubu kapsamında olaylara dâhil olmaya çalışırken, Haziran 1992'de Ermenistan'la ilişkileri geliştirmek, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan Özerk Bölgesi olarak tanınmasının taraflar açısından olumlu yönlerini ortaya koymak amacıyla Ermenistan'a bir heyet göndermiştir. Türkiye'nin Ermenistan'la yaptığı temasların sonucunda Türkiye Ermenistan'a yüz bin ton buğday satarak, o sırada Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ambargoyu etkisizleştirmiştir.²⁴⁵ Ankara'nın Ermenistan'la yakınlaşma girişimleri bununla kalmamış, Kasım 1992'de buğday satışına başlamış ve Türkiye'nin Ermenistan'a 1992-1993 kışı boyunca üç yüz milyon kilowatt/saat elektrik enerjisi satışını içeren bir enerji anlaşması imzalanmıştır.²⁴⁶

Türkiye'nin attığı adımlarla Ermenistan'a yakınlaşmaya başlaması, Türkiye'nin Karabağ sorununda Rusya ve Batı'dan çekindiği için tarafsız bir yol izlemeye başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu girişimleri Azerbaycan için hayal kırıklığı olmuş, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı merkezinden yapılan açıklamada Türkiye'nin bu hareketi "saldırganca açıkça destek vermek" biçiminde ifade edilmiştir.²⁴⁷ Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov ise özellikle iki ülke arasında imzalanan enerji protokolünü "Azerbaycan'ın arkadan hançerlenmesi" olarak nitelenmiştir.²⁴⁸ Diğer taraftan Azerbaycan Meclis Başkanı İsa Gamber de Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile 7 Aralık 1992'de Bakü'de yaptığı görüşmede "Türkiye'ye büyük sevgilerinin olduğunu, bu bakımdan Türkiye'nin Ermenistan'a buğday vermesini ülke kamuoyuna zorlukla da olsa anlattıklarını, fakat elektrik vermesini" anlatamadıklarını belirtmiştir.²⁴⁹ Demirel hükümetinin bu politikası, ana muhalefet partisi olan Anavatan Partisi tarafından da Bakü karşıtlığı olarak

²⁴⁴ Merve İrem Yapıcı, "1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt:10, Sayı:40, s.127.

²⁴⁵ Mustafa Gökçe, "İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:60, Yıl: 2014, s.8.

²⁴⁶ a.g.e.

²⁴⁷ Mustafa Budak, "Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Yıl:1996, s.135.

²⁴⁸ a.g.e.

²⁴⁹ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.129.

nitelendirilmiş, tepkiler karşısında geri adım atan Demirel hükümeti bu anlaşmayı yürürlüğe koymamayı tercih etmiştir.²⁵⁰

1993 yılının ilk aylarında Ermeni saldırılarının artmasıyla birlikte yeniden gözler Türkiye'ye çevrilmiş ancak Demirel hükümetinin Karabağ konusundaki tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Mart ayının sonlarında Kelbecer'in kuşatılması ve bölgedeki sivillerin tahliyesi konusunda Demirel hükümetinden yardım istenmiş ancak Demirel, Rusya ile karşı karşıya gelmeyi göze alamadığı için bu talebi geri çevirmiştir. Demirel²⁵¹ bu konu hakkında "Buradan oraya helikopter göndermek o kadar kolay iş değil. Önceden yapılmış bir iş değildir yani, araştırıyoruz. Mesafeler çok uzak. Gitmek-gelmek o kadar kolay değil. Biz başka yerlere yardım için başvurduk. Oraya yardımcı olabilmek için iki gündür bu iş üzerinde çalışıyoruz."²⁵² şeklinde açıklamada bulunmuştur. Elçibey İse 1993 Nisan ayında TRT'ye yaptığı bir konuşmada gazetecinin "Türkiye'den ne bekliyorsunuz?" sorusuna karşılık konuyla ilgili daha fazla konuşmak istemediğini belirterek şunları söylemiştir:

"Kardeşim, ben hiçbir şey anlatmıyorum. Benden soruyorlar. Turgut Özal da, Demirel de soruyor: Ne istiyorsun? 4 tane helikopter istedim, vermediler Bundan sonra ne sorayım? İnsanları kurtarmak için 4 helikopter vermediler. Komşularımızdı, vermeliydiler. Vermediler. Daha ne isteyebilirim? Benden soruyorlar ne istiyorsun diye. Ne isteyeceğim? Benim istediğim helikopterdi onu vermedilerse bundan sonra ne isteyeceğim? İstemeye bir lüzum var mı?"²⁵³

Şeklindeki sözleriyle Ankara'ya olan sitemlerini ortaya koymuştur. Kelbecer'in işgali Cumhurbaşkanı Özal ile Başbakan Demirel arasındaki fikir ayrılıklarını gün yüzüne çıkarmıştır. Dışişleri Bakanlığı Kelbecer'in hemen boşaltılmasını talep eden ve sorunun barışçıl yollardan çözümünden yana olduğunu belirten açıklamalar yayınlarken, Özal "Dişimizi göstermezsek bu iş halledilmez." yaklaşımını sergileyerek Türkiye'nin askeri müdahale ihtimalini gündeme getirmiştir.²⁵⁴ Özal bu dönemde yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına

²⁵⁰ a.g.e., s.130.

²⁵¹ Kelbecer'in işgali sırasında uzak mesafe ve şartları gerekçe göstererek sivillerin tahliyesi için helikopter göndermeyen Demirel, 1999 yılında Haydar Aliyev'in hastalanması üzerine iki helikopter göndermiştir.

²⁵² "Elçibey Türkiye'den Helikopter İstedii" *Türkiye Gazetesi*, 04.04.1993.

²⁵³ "Azerbaycan'da İktidar Savaşı"; <https://www.youtube.com/watch?v=OdrBxCjRKxA>. (23.01.2017)

²⁵⁴ M. Budak, a.g.e., s.135.

müdahalesinin cesaret işi olduğunu ve Türkiye'nin bu cesaret örneğini Kıbrıs müdahalesinde gösterdiğini belirtmiştir.²⁵⁵

Türkiye'de Başbakan Demirel ile Cumhurbaşkanı Özal arasındaki anlaşmazlık devam ederken Türkiye'nin Karabağ sorununa yönelik BM çerçevesindeki girişimleri artmış, BM görüşmelerinde Karabağ'ın işgali üzerine en sert açıklama Türkiye'den gelmiştir. Ancak Türkiye'nin, Ermenistan'ın şiddetle kınanması ve ciddi uyarılarda bulunulması önerisi Rusya ve Fransa'nın karşı çıkmasıyla yumuşatılmıştır.²⁵⁶ Buna rağmen Türkiye Kelbecer'in boşaltılması kararının alınmasında önemli rol oynamıştır.

Genel olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Elçibey dönemini değerlendirecek olursak; Elçibey, Dönemin Türkiye Başbakanı Demirel'den fazla destek görmemiş, Demirel'in özellikle Karabağ sorununda Rusya ve Batı'yı dikkate alarak attığı adımlar Bakü üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Özal ise Elçibey'i destekleyerek Türkiye'nin Elçibey'e yaklaşımında dengeleyici rol üstlenmiştir. Nitekim 18 Nisan 1993'te Özal'ın ölmesiyle Elçibey en büyük destekçini kaybetmiş oldu. Fazıl Gazenferoğlu Turgut Özal'ın ölmesiyle ilgili şunları ifade etmiştir: "Böylece, Turgut Özal'dan sonra Türkiye'nin resmi dairelerindeki desteği azalan Elçibey çok yönlü ve çok kapsamlı hücumlar karşısında yalnız kalmış oldu. Bu selin onu önüne katıp sürüklemesi kederliydi"²⁵⁷ şeklindeki açıklamasıyla tarihi gerçekleri açık bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim Gazenferoğlu'nun ön gördüğü gibi siyasi sahnede yalnızlaşan Elçibey 4 Haziran darbesinde Türkiye'nin Elçibey'i destekleme açıklamasına rağmen Türkiye'den somut bir adım görmemiştir.

3.3. AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Hazar Coğrafyasının önemli aktörlerden birisi olan İran'ın bölgede etkinliğini artırma çabası içinde olduğu bir dönemde iktidara gelen AHC, İran'a yönelik iki temel esasa dayanan politika izlemeye başlamıştır. Bu politikalardan birincisi,

²⁵⁵ "Turgut Özal: Türkiye'nin müdahalesi Cesaret Örneği Olabilir", *Azerbaycan*, 09.04.1993.

²⁵⁶ "Türkiye Ermeni-Azerbaycan Çatışmasına Katılabilir", *Azerbaycan*, 10.04.1993.

²⁵⁷ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.208.

ilişkilerde önceki dönemde bozulmuş olan karşılıklılık ve eşitlik esasından kurulması ve ikincisi de İran'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanıtılmasıydı.²⁵⁸

Eşit ilkeleri geliştirme çerçevesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov'un İran'a ilk resmi ziyaretini 18-20 Ağustos 1992'de gerçekleştirdi.²⁵⁹ Bu ziyaretin ardından iki ülke arasında iktisadi, ticari ve kültürel ilişkileri geliştirmek için ortak bir komisyon kurulmuş, komisyonun 20 Kasım 1992'de Bakü'de yaptığı toplantıda ilişkileri geliştirmek için bir memorandum ve dokuz protokol imzalanmıştır.²⁶⁰

AHC döneminde ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1993 Ocak ve Nisan Aylarında Azerbaycan Devlet Sekreteri Penah Hüseyinov İran'ı iki kez ziyaret ederek ekonomik ve kültürel alanlarda çeşitli anlaşmalar yaptı. Bu dönemde iki ülke arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi sonucu İran bu alanda ikinci sıraya yükselmiştir.²⁶¹

İran'la ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli adımlar atan AHC, iktidarı döneminde İran ilişkilerde en önemli sorun Güney Azerbaycan meselesi olmuştur. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın bölünmesi sonucu yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türk'ünün İran'da ulusal hakları olmadan yaşamak durumunda kalmaları ilişkilerde bazen kapalı, bazen de açık olarak gündeme gelmiştir.²⁶²

Güney Azerbaycan meselesi Elçibey'in meydanlara çıkmasıyla daha çok gündeme gelmiş, bu gelişmeler Güney Azerbaycanlıları heyecanlandırmıştır. Bakü'de Elçibey'in iktidara gelmeden yaptığı meydan konuşmaları sırasında "Gelecekte olsa da ben eminim ki, halkımız bu meydanda Güney Azerbaycan'la birleşmek için toplanacaktır" şeklindeki sözlerine halk "Tebriz, Tebriz" ve "Birleşik Azerbaycan" sloganlarıyla karşılık veriyordu. Bakü'de Elçibey önderliğinde yaşanan bu gelişmelere karşılık 1992 yılının Şubat ayında Tebriz Üniversitesinin öğrencileri

²⁵⁸ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.115.

²⁵⁹ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.106.

²⁶⁰ Necef Necefov, "İran'la Azerbaycan Arasında Ortak Anlaşma İmzalanmıştır.", *Azerbaycan Gazetesi*, 21.11.1992.

²⁶¹ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.116.

²⁶² a.g.e.

sokağa çıkarak bir protesto yürüyüşü düzenlediler.²⁶³ Gösteriler sonucunda birçok kişi tutuklansa da Güney Azerbaycan'da milli mücadele ruhu yeniden canlanmış oldu.

“Karabağ'ın anahtarı Tebriz'dedir” diyerek Birleşik Azerbaycan yolunda Tebriz'in hayati öneme sahip olduğunu vurgulayan Elçibey'in, Haziran 1992'de iktidara gelmesiyle İran'ın Azerbaycan politikasında değişimler olmuştur. Elçibey'in izlediği politikaların Rusya karşıtı olduğu gibi İran karşıtı olarak da algılanması özellikle Güney Azerbaycan söylemi İran'ın Azerbaycan politikasını değiştirmesinin nedenlerinin başında gelmiştir. İran bu dönemde Azerbaycan'ın gelişmesine ve bağımsızlığını pekiştirmesine yönelik attığı adımlardan hoşnut değildi. Çünkü Azerbaycan ne kadar güçlü olursa Birleşik Azerbaycan meselesi de o kadar gündemde olacaktı.

Güney Azerbaycan meselesi İran'ın Azerbaycan'a karşı sert bir politika yürütmesine sebep olmuştur. İran'ın Resalet gazetesinde çıkan bir haberde Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçme çabaları kültürel komplo olarak nitelendirilmiş ve ABD ve Türkiye yanlısı Azerbaycan yöneticilerini suçlamıştır.²⁶⁴ 1990 yılında çıkan bu habere de anlaşıldığı gibi AHC'nin daha iktidara gelmeden yaptığı faaliyetler, İran'ı tedirgin etmeye yetmişti. İran Azerbaycan'ın sadece kültürel alanda yaptığı yeniliklere karşı çıkmamış aynı zamanda “Düşmanımın düşmanı dostumdur.” diyerek Ermenistan-Azerbaycan savaşında Ermenistan tarafını desteklemiştir. İran'ın, Azerbaycan'a karşı etnik savaş sürdüren Ermenistan'a yardım etmesi Güney Azerbaycan milli hareketini daha da güçlenmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur.²⁶⁵

Elçibey Güney Azerbaycan konusunda çoğu zaman ihtiyatlı davranmak zorunda kalsa da bazen bu konudaki düşüncelerini açıkça dile getirmekten de çekinmemiştir. Bunlardan biri de Türkiye ziyareti esnasında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı sırasında üç defa Türkiye'ye ziyarette bulunan Elçibey, bu

²⁶³ Tural M. “Güney Azerbaycan'da Milli Bağımsızlık Mücadelesi Dünü Bugünü” *Güney Azerbaycan Azadlık Sesi*, 08.09.2009.

²⁶⁴ “İran'dan Latin Alfabesine Tepki”, *Milliyet Gazetesi*, 09.11.1990.

²⁶⁵ Emre Bayır, “Güney Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi Yol Ayrımında”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 34, Yıl:2003, s.55.

ziyaretlerinden birinde TBMM’de yaptığı bir konuşmasını Güney Azerbaycan’ı ima ederek şu sözlerle tamamladı: “Rus imparatorluğu çöktü. Bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler öz benliklerine kavuştular. İnşallah ortaçağ zihniyeti taşıyan devletler çöker de yeni bayraklar ve sancaklar doğar. Tarihi şerefli kardeşlerimiz, ortaçağ zihniyeti taşıyan bu devletlerden özgürlüklerini alacaklardır.”²⁶⁶ Elçibey’in TBMM’de yaptığı Güney Azerbaycan ile ilgili sözleri İran’ın kendi ülkesindeki yaklaşık 30 milyon Azerbaycanlıyı etkileyeceği endişesine kapılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda İran Rusya’yla beraber Azerbaycan’a ambargo uygulamaya başlamıştır. Ardından Azerbaycan içerisindeki komünistleri ve Ermenileri Elçibey aleyhine kışkırtarak, Karabağlı, Nahçıvanlı, Bakülü, Güney Azerbaycanlı, Ermeni ve Azeri gibi bir takım farklılıklar körüklenmeye çalışıldı.²⁶⁷

AHC iktidarı Rusya ve İran’ın tutumlarına karşın geri adım atmamaya politikalarını devam ettirmiş, Güney Azerbaycan Türklerinin her türlü vatandaşlıktan yararlanma olanağının sağlanacağını açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Elçibey, 2 Şubat 1993’de yaptığı bir konuşmada kendisi için güney-kuzey ayrımının olmadığını ifade ederek, Güney Azerbaycanlılara devlet kurumlarında görev hakkının sağlanacağını belirtti.²⁶⁸ Ayrıca Elçibey İran’daki Azerbaycanlıların demokratik özgürlükler ve insan haklarından yoksun olduğunu savunarak şu sözleri söylemiştir: “Güney Azerbaycan’da yaşayan 23 milyon Türk’ün insan haklarının sağlanmasını istiyorum. Okul olsun, kültürel hakları olsun istiyoruz. Canım, 140 bin Ermeni’ye Karabağ’da bir devlet istiyorlarsa ve dünya da bunu savunuyorsa, İran’da yaşayan 23 milyon Türk için kültürel özerklik istemek kabahat mı?”²⁶⁹

Elçibey’in açıklamalarına karşılık İran ülke içi olayları tırmandırmamak için basında Türk karşıtlığı yayınlara son vererek bu konuda temkinli olunma çağrısında bulunmuştur. Hatta ülkedeki gergin ortamı yatıştırmak için Kelbecer’in işgali sonrası İran Dışişleri Bakanlığı Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkmasını istemiştir.²⁷⁰

²⁶⁶ “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey Türkiye’ye Geldi” *Azerbaycan*, Sayı:285, Mayıs-Haziran 1992.

²⁶⁷ T. Bilgin, a.g.e., s.179.

²⁶⁸ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.199.

²⁶⁹ Türkiye Gazetesi, 26.06.1992.

²⁷⁰ Azerbaycan Gazetesi, 08.04.1993.

İran AHC'nin oluşturduğu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla Azerbaycan'daki muhalefete destek olmuş, özellikle Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev'le sıkı bir işbirliği geliştirerek Ağustos 1992 ve Mart 1993'de İran'a ziyaret edip görüşmelerde bulunulması sağlanmıştır.²⁷¹ Elçibey'e düzenlenen darbe sırasında İran'ın Bakü Büyükelçisi'nin Gence'ye giderek darbeci Suret Hüseyinov'la görüşmesi, İran'ın Elçibey iktidarına üstü kapalı bir düşmanlık beslediğini açıkça ortaya koymuştur.

3.4. BATI ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLER (ABD-AB)

Azerbaycan'ın Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin gözünü Azerbaycan'a çevirmesine neden olmuştur. Özellikle ABD'nin doğu-batı enerji koridoru stratejisinde Azerbaycan hayati öneme sahipti.²⁷² Azerbaycan'ın bu cazibelerinden dolayı Batı tarafından ilgi odağı olması AHC'in iktidara gelmesiyle bir kat daha artmış, bu dönemde Batı ile olan ilişkiler geliştirilmiştir.

Elçibey Batı ile olan ilişkilerin diğer dönemlere nazaran daha ileri boyuta taşınmasında Rusya eksenli politikalarından çıkarak Batıyı Rusya'ya karşı dengeleyici bir unsur olarak görme düşüncesidir. Bu kapsamda Elçibey 8-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK toplantısına katılarak Batıyla olan ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir adım atmıştır. Helsinki zirvesinin ardından gündem her ne kadar Karabağ sorunu da olsa ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bazı görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Eylül 1992'de iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalanmıştır.²⁷³ İlişkilerin geliştirilmesinde, Clinton'un Devlet Başkanlığı görevini kabulü toplantısına katılma daveti alan İçişleri Bakanı İskender Hamidov ile beraberindeki heyetin 20 Ocak 1993'de ABD'ye resmi ziyaretleri sırasında resmi yetkililer ve basın kuruluşları ile yaptığı görüşmelerin, ayrıca 11 Şubat 1993'de Senatör Laflin başkanlığındaki ABD

²⁷¹ Nesib Nesibli, *Azerbaycan Geopolitikası ve Neft*, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2000 s.146.

²⁷² Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s.169.

²⁷³ Elman Nesirov, *Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri (1991-1997)*, Qanun Neşriyatı, Bakü, 1998, s.92.

heyetinin Azerbaycan'ı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Elçibey ve diğer resmi yetkililerle de görüşmesinin önemi büyüktür.²⁷⁴

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde bir diğer ziyaret Azerbaycan Meclis Başkanı İsa Gamber'in Mayıs 1993'te gerçekleştirdiği ziyarettir. Bu ziyaret sırasında Washington'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, yetkililerle ve basın mensuplarıyla yapılan görüşmelerde ilişkilerin geliştirilmesi ve Azerbaycan'la ilgili gerçeğin ABD'de anlatılması yönünde önemli adımlar atılmıştır.²⁷⁵

Bu dönemde ABD Karabağ sorunda üç farklı yol izlemiştir; öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan yöneticilerine sorunun çözümü için çağrıda bulunulmuş, Türkiye aracılığıyla sorunun çözümüne katkıda bulunulmak istenmiş ve son olarak da kendisinin de temsil edildiği uluslararası kurumlar aracılığı ile soruna müdahale edilmiştir.²⁷⁶

Azerbaycan-ABD ilişkilerinin bir başka ayağını da Azerbaycan'ın zengin petrol kaynakları oluşturmuştur. Zengin petrol kaynaklarına rağmen, bu petrolün üretimi için gerekli mali gücü ve teknolojisi bulunmayan Azerbaycan, tercihini Batılı şirketlerden yana kullanmıştır. AHC döneminde batılı petrol şirketlerinin Azerbaycan petrolüne yatırımı artmış ve bu kapsamda çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. 7 Eylül 1992'de Çırac ve Şahdeniz yakaları için ABD şirketi Statoil ve İngiliz BP, 1 Ekim'de Güneşli yatağı için yine ABD şirketi Penzoil ve İngiliz Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır.²⁷⁷ Ekim'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının aynı niteliği ve işlenmesinde yatırım ve ek harcamalarından tasarruf etmek için bu üç yatağın tek bir konsorsiyum tarafından işletilmesine karar verilmiştir.²⁷⁸ Ancak ABD kongresinin 907 sayılı kararı Azerbaycan'daki ABD'li petrol şirketlerinin konumunu da etkilemiş ve Ekim'de oluşturulan konsorsiyumda, daha önceki konsorsiyumda liderliği elinde bulunduran Amoco, yerini BP'ye bırakma durumunda kalmıştır.²⁷⁹ Yeni konsorsiyumla Kasım'da başlayan teknik

²⁷⁴ Azerbaycan Gazetesi, 12.02.1993.

²⁷⁵ Musa Gasimov, *Beynelxalq Münasibetlerde Azerbaycan Meselesi (1991-1995)*, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1996, s.62.

²⁷⁶ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.143.

²⁷⁷ a.g.e 147.

²⁷⁸ N. Nesibli, a.g.e., s.15.

²⁷⁹ E. Nesirov, a.g.e., s.93.

görüşmeler sonucunda Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının ortak işletilmesi için beyanname imzalanmış, aynı ay içinde Londra'da petrol görüşmelerinin sürdürülmesi planlanmıştır.²⁸⁰ Ancak 4 Haziran darbesi nedeniyle bu gerçekleşmemiştir.

AHC iktidarı, ABD'nin dışında Avrupa ülkeleriyle de karşılıklı ilişkiler kurmuştur. Bu kapsamda AHC, Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Haziran 1992'de Almanya'da büyükelçilik açmıştır. Ayrıca Eylül ve Kasım 1992'de önce Azerbaycan Ticaret Bakanlığı yetkilileri, daha sonrada başbakan yardımcısı başkanlığındaki heyetler Almanya'yı ziyaret ederek temaslarda bulunmuşlardır. Ocak 1993'de ise Devlet Sekreteri Penah Hüseyinov Batılı ülkeler arasında ilk ziyaretini Almanya'ya yaparak iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi için gayret göstermiştir. Şubat ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey Almanya Meclisi Dış ilişkiler Komisyon başkanını kabulü sırasında Almanya ile ilişkileri geliştirmek istediklerini ve Karabağ sorunun çözümünde yardım beklediklerini belirtmiş, ardından Almanya Minsk grubu görüşmeler sürecine katılmıştır.²⁸¹

Almanya ile siyasi ilişkilerin dışında ekonomik ilişkiler de geliştirilmiştir. Ocak 1993'de Almanya'yı ziyaret eden Penah Hüseyinov, Alman işadamları ile görüşerek BMW ve Mercedes Benz şirketlerinin Bakü'de temsilcilik açmaları, Almanya'nın Azerbaycan'da tekstil fabrikaları kurması, Frankfurt-Bakü uçak seferlerinin başlanması, Bavyera'da etkin olan Toprak Bank'ın Azerbaycan'da şube Açması, Bakü'de Almanca eğitim veren okulların açılması ve Azerbaycanlı uzmanların Almanya'da eğitim görmesi konularında uzlaşma sağlanmıştır.²⁸²

Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerde diğer bir temas İngiltere ile olmuştur. 11 Mart 1992'de İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hogg Bakü'yü ziyareti sonucunda ülkesinin Karabağ sorununun çözümü için taraflar arasında ateşkesin sağlanması, görüşmelere başlanması ve Azerbaycan'ın egemenliği çerçevesinde çözümü savduğunu ifade etmiştir.²⁸³ AHC'nin iktidara gelmesiyle İngiltere ile olan ilişkilerde hareketlenme görülmüş bu doğrultuda İngiltere büyükelçisi 15 Haziran

²⁸⁰ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.147.

²⁸¹ "Bundestag Barış İçin Yardım Edebilir", *Azerbaycan Gazetesi*, 23.02.1993.

²⁸² a.g.e.

²⁸³ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.150.

1992’de Bakü’de göreve başlamıştır.²⁸⁴ Ayrıca bu dönem iki ülke ilişkilerinin ekonomik boyutunda petrol ön plana çıkmıştır. Azerbaycan’a İngiliz petrol şirketlerinin girişi Temmuz 1991’de Azerbaycan yönetiminin Azeri yatağının işlenmesi için oluşturduğu konsorsiyuma Amoco ve Unikoil (ABD) şirketlerinin yanı sıra, İngiliz şirketleri BP/Statoil ortaklığı Mcdermott ve Ramco’yu da katması ile başlamıştır.²⁸⁵ Eski İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher Elçibey’in davetlisi olarak Eylül 1992’de Bakü’yü ziyaret etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov bu ziyaretin önemini “Thatcher’in ziyareti Azerbaycan’ın uluslararası ekonomik ilişkilerde başarılı adımlar atması için şarttır.” Sözüyle vurgulamıştır.²⁸⁶ Nitekim ziyaretin ardından İngiliz petrol şirketlerinin Azerbaycan’daki faaliyetleri artmış ve ABD’nin aldığı 907 sayılı kanun gereğince bölgeden çekilmesi, İngiltere’yi bölgede petrol üzerine lider konuma getirmiştir.

Azerbaycan-İngiltere ilişkilerinde bir diğer önemli unsur Karabağ sorunu olmuştur. İngiltere, Karabağ sorununda Azerbaycan’ın görüşlerine benzer bir tutum sergilemiş bu kapsamda sorunun çözümüne yönelik AGİK Minsk gurubu çalışmalarına katılmıştır. İngiltere, özellikle Kelbecer’in işgali sırasında Ermenilere karşı tepki göstererek, 822 sayılı BM kararının çıkarılmasında önemli rol oynamıştır.

Avrupa’nın önemli devletlerinden olan Fransa’nın Azerbaycan ile olan ilişkileri diğer Avrupa ülkelere nazaran sorunlu olmuştur. Özellikle Fransa’daki güçlü Ermeni lobisi, Karabağ konusunda Fransa’nın serbest hareket etmesini engellemiştir. Fransa’nın, Kelbecer’in işgalinin ardından BM Güvenlik Konseyi’nin Ermenilere karşı sert açıklama yapmasını Rusya ile birlikte engellemesi Ermeni lobisinin bu ülkedeki etkisini açıkça ortaya koymuştur.

Genel olarak Elçibey döneminde Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında önemli adımlar atılmış; Almanya ile olan ticari ilişkiler canlandırılmış, İngiltere ile petrol üzerine temaslarda bulunulmuş, Fransa ile Karabağ sorunundan dolayı pek bir aşama kaydedilememiştir. Ayrıca Bağımsızlığın ilanından Ağustos 1993’e kadar

²⁸⁴ E. Nesirov, a.g.e., s.93.

²⁸⁵ a.g.e.

²⁸⁶ Rehber Beşiroğlu, “Demir Leydi’nin Gözü Bakü Petrolünde”, *Milliyet Gazetesi*, 07.09.1992.

Azerbaycan'ı 17 Avrupa ülkesi tanımış²⁸⁷ ve bunların büyük bir kısmı ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur.²⁸⁸

3.5. AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN SAVAŞI VE İŞGAL SORUNU

3.5.1. Karabağ'ın Jeopolitiği ve Sorunun Ortaya Çıkışı

Günümüzde Ermenistan işgali altında bulunan Karabağ²⁸⁹, Azerbaycan, İran ve Ermenistan toprakları arasında bulunan önemli bir geçit konumundadır. Bölgenin doğal sınırlarını Kura ve Aras nehirleri ile Gökçe gölü oluşturmaktadır.²⁹⁰ Toplam yüz ölçümü 4.392 km² ve kuzeyden güneye 120, doğudan batıya 35 ile 60 km arasında değişen ölçüleri ile Dağlık Karabağ, Azerbaycan topraklarının %5'ni teşkil etmektedir.²⁹¹

Dağlık Karabağ'ın doğusunda Ağdam, Fuzuli; güneyinde Cebrail ve Gubadlı; batısında Laçın ve Kelbecer; kuzeyinde Göränboy ve Çaykend ilçesi bulunmaktadır. Dağlık Karabağ'ın önemli yerleşim yerleri Askeran, Agdere, Hocalı, Hankendi, Hadrut, Hocavent, Şuşa'dır. Eski merkezi Şuşa olan Karabağ'ın yeni merkezi ise Stepanakert'tir (Hankendi).²⁹² Bölgede ortalama sıcaklık 0-10 ° C, ortalama yıllık yağış oranı ise 600-1200 mm'dir. Coğrafi güzelliği ile dikkat çeken bölgenin Turşusu ve Şırlan gibi dünyaca ünlü soğuk mineral su kaynakları bulunmaktadır. Bölge ayrıca maden yatakları, orman ürünleri ve tatlı su balıkçılığı açısından önemli bir merkezdir. Ancak 210000 hektar tarıma elverişli arazi bulunan Karabağ'ın günümüzde durumunun pekte iyi olduğu söylenemez. Karasal iklimin hâkim olduğu

²⁸⁷ Azerbaycan'ı bağımsızlığından Ağustos 1993'e Kadar tanıyan ülkeler; Almanya, İngiltere, Fransa, İsviçre, Finlandiya, Belçika, Hollanda, Danimarka, Yunanistan, İtalya, Norveç, Portekiz, Avusturya, İsveç, İzlanda, İspanya, Lüksemburg ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'dir.

²⁸⁸ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.152.

²⁸⁹ Dağlık Karabağ Bölgesi Karabağ Vilayetine bağlı bir bölge olup Karabağ'ın yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Genel olarak konu ele alınırken "Dağlık Karabağ" bölgesinden "Karabağ" olarak bahsedilmektedir. Anlam Karmaşası yaşanmaması sebebiyle bilmekte fayda vardır.

²⁹⁰ Araz Aslanlı "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, Cilt, Yıl:7, Sayı: 1, s.393.

²⁹¹ Beşir Mustafayev, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Soruna İlişkin Azerbaycan'ın Politikasına Yönelik Akademik Öneriler": *Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar*, (Derleyenler: Cavid Kasımlı- Ertan Efegil) Gündoğan Yayınları, İst. 2014. s.198.

²⁹² Hukuki olarak Azerbaycan'a ait olan ancak Karabağ Savaş sonrası işgal edilerek, Ermenilerin bağımsızlığını ilan ettiği, uluslararası arenada Ermenistan dahil hiçbir devlet tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ yönetimine ve devlete başkentlik eden şehirdir.

bölgenin ekonomisi sınırlı sayıda meyve, tahıl ve hayvancılığa dayanmakta olup bölgede küçük çapta sanayi tesisleri de bulunmaktadır.²⁹³

Şekil 1. Günümüzde Ermenistan İşgali Altında Olan Bölgeleri ve Dağlık Karabağ'ı Gösteren Harita

■ Dağlık Karabağ Bölgesi ■ Ermenistan İşgali altındaki Diğer Bölgeler

Kaynak: <https://akademikperspektif.com/daglik-karabag-azerbaycan-haritasi/>

Jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan Karabağ'ın Türkmençay anlaşmasından bu yana tarihsel sürecini analiz etmek, Karabağ'ın nasıl çözümlenemeyen bir problem olarak ortaya çıktığını anlayabilmek açısından önemlidir. 1800'lü yılların başında Rusların Azerbaycan'ı işgaliyle 1806'da Karabağ, Çarlık Rusya'sının idaresi altına girmiştir. Ardından Ruslar Karabağ Han'ını ve ailesini katlederek hanlığa son vermiştir. 1828'de Çarlık Rusya'sıyla Kaçarlar arasında yapılan Türkmençay anlaşması Rusya'nın Kafkasya'daki konumunu güçlendirmiş diğer taraftan uzun yıllar bölgede hüküm süren İran'ın bölgeyle ilişkisini kesmiştir. Türkmençay anlaşması, gerek İran, gerekse Rusya

²⁹³ Alâeddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, 2006, Ankara, s.129.

topraklarında yaşayan halkların bir yıl içinde istedikleri yere göç etmesine imkân tanıyan bir hüküm içermekteydi. Azerbaycan'da nüfus üstünlüğünü sağlamaya çalışan Rusya, Türkmençay anlaşmasının hükümlerine dayanarak İran ve Osmanlı devletlerinin tebaası olan Ermenileri, Kafkasya'ya göçe teşvik etti. Vergi muafiyeti ve göç ettirilen yerlerde toprak edinme gibi teşviklerin sonucunda, 1928-1930 yılları arasında İran'dan 40.000, Türkiye'den 84.000 Ermeni'nin, Kafkasya'ya göç ettirildiği, toplam bu süreç içerisinde ise bölgeye, yaklaşık 1.300.000 Ermeni'nin göç ettiği belirtilmektedir.²⁹⁴ Bu tarihlerde göç edenler, ağırlıklı olarak Ermeni nüfusunun az olduğu Yelizavetpol (günümüzde Azerbaycan'ın Gence şehri) ve Erivan'ın verimli topraklarına iskân ettirildi.²⁹⁵ Gerçekleşen iskân politikalarının etkileri o yıllara ait demografik verilere bakıldığında görülmektedir. 1823'te bölgedeki nüfusun %78.3'ü Azerbaycanlı, %21'i Ermeni iken; 1897 yılının verilerine göre nüfusun %53'ü Azerbaycanlı, %45'i Ermenidir.²⁹⁶

1917 Bolşevik İhtilâlinde sonra Karabağ, hukuki açıdan Azerbaycan'a bağlı olmakla birlikte, fiilen bağımsız bir konuma geldi ve bu durum 1920 yılına²⁹⁷ kadar devam etti.²⁹⁸ Bolşevik İhtilâli sonrasında bölgedeki otorite boşluğunu fırsat bilen ve ayrılıkçı Ermenilerden bunalan bölge halkı, Osmanlı Devleti'nden yardım istediğinde bulundu. Osmanlı Devleti bölge halkının çağrısıyla, 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girdi. Böylece Karabağ'ın da dâhil olduğu dört idari bölüme ayrılan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, resmi olarak kuruldu. Ancak Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması gereği bu topraklardan çekilmek zorunda kalınca, bölge İngilizlerin eline geçti.²⁹⁹

Kafkasya'nın İngilizlerin eline geçmesiyle İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı 28.01.1919 tarihinde yayınladığı bir tebliğ ile Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etti.³⁰⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler bölgeden çekildi. İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan siyasi boşluk, Rusların bölgede tekrar egemen

²⁹⁴ Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 49.

²⁹⁵ a.g.e

²⁹⁶ Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 178.

²⁹⁷ 1918-1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Azerbaycan topraklarının yüz ölçümü 114.000 m² iken Günümüzde bu sayı 86.600 m² ye düşmüştür.

²⁹⁸ a.g.e., s.308.

²⁹⁹ a.g.e., s.334.

³⁰⁰ A. Yalçınkaya, a.g.e., s.130.

olma fırsatını doğurmuştur. Azerbaycan ordusunun önemli bir kısmı, Karabağ'daki Ermenilerin çıkardıkları isyanı önlemeye çalıştığı bir sırada Ruslar, 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etti.³⁰¹ Ancak TBMM ve Rusya arasında 1921 yılında yapılan Moskova Anlaşması ile bölge, yeniden Azerbaycan'a iade edildi.³⁰² 1922 yılında ise Azerbaycan arazisi olan Zengezur, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin arazisi olarak ilan edilerek 1923'te Ermenilerin yoğunlukta olduğu yerleşim birimlerini içine alan özerk bir bölge oluşturuldu.³⁰³ Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'ne bağlı olduğu, 1936 Sovyet Anayasası'nın 24. maddesinde de teyit edildi.³⁰⁴

SSCB'nin sürdürdüğü politikalar nedeniyle Ermeniler bölgedeki nüfusunu artırmış, 1988-1989 yıllarına gelindiğinde bölgede Ermeni nüfusu %77'e yükselmiştir. Ermenilerin bölgede nüfusunun yükselmesiyle birlikte 1988'de Gorbaçov'un "Perestroyka" ve "Glasnost" reformlarının getirdiği serbestlik, Ermeni saldırıların tekrar başlamasına neden oldu.

3.5.2. Ermenistan'ın Karabağ'ı İlhak Siyaseti (1988-1994)

Dağlık Karabağ sorunu SSCB dağılmadan önce 1988 yılında başlamış, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte uluslararası ve bölgesel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın toprak taleplerinin ilk adımı olarak "Türksüz Ermenistan" kurma amacı yer alıyordu. Bunu gerçekleştirmek için Ermeniler Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıları zorla, doğup büyüdüleri topraklarından ayırma çabası içine girmişlerdir. Bu dönemde tırmanan gerginlik 20 Şubat 1988'de Ermenilerin Hankendi'nde üç bin kişilik gösteri düzenlemesi, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti (DKÖV)'nin Yüksek Sovyet'inin oturumunda DKÖV'nin Azerbaycan'dan ayrılması ve Ermenistan'a ilhakı hakkında kararların kabul edilmesiyle zirveye ulaşmıştır.³⁰⁵ Buna tepki olarak Azerbaycan'ın

³⁰¹ A. Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, s.396

³⁰² A. Yalçınkaya, a.g.e., s.130.

³⁰³ Emine Vildan Özyılmaz, "Geçmişten Günümüze Karabağ" *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.15, Sayı.2,15.02.2013, s.199.

³⁰⁴ A. Yalçınkaya, a.g.e., s.131.

³⁰⁵ B. Mustafayev, a.g.e., s.121.

Sumgayıt şehrinde Ermenilere yönelik şiddet hareketleri görülmüş, yaşanan olaylar neticesinde her iki taraftan toplan 32 kişi ölmüştür.³⁰⁶

Sumgayıt olayları sonrasında Ermeni tarafı dünyaya Azerbaycanlılar tarafından katliama uğramış gibi göstermeye çalışmışlardır. Ancak Sumgayıt olaylarında Ermeni Eduard Grigoryan'ın katliama liderlik yapması Ermeni iddialarının yersiz olduğunu göstermektedir. Bu arada bölgede yükselen gerilimi düşürmek isteyen Moskova yönetimi her iki halka seslenerek sakin olmalarını, tahriklere kapılmamalarını istedi, onları kardeşlik ve dostluğa çağırdı.³⁰⁷ Ardından 12 Ocak 1989 tarihinde bir komite oluşturarak Dağlık Karabağ'ı doğrudan Moskova'ya bağlama kararı almış, ancak komitenin görevde olduğu süre içinde başarısız olması, ve bölgede durumu kontrol altına almamasıyla Kasım 1989'da Dağlık Karabağ yeniden Azerbaycan'ın sorumluluğuna bırakılmıştır. Ermeniler Moskova'nın aldığı bu karara tepki göstererek Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları köylere saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Bakü'de halk Ermenilerin Azerbaycanlılara yönelik başlatmış olduğu fiili saldırılar karşısında tepkisiz kalan Moskova yönetimini protesto amacıyla sokaklara dökülmüştür. Bakü'de giderek büyüyen insan seli Moskova'nın Bakü'de kontrolü kaybedeceği endişesine kapılmasına neden olmuştur. Moskova yeniden kontrolü ele almak amacıyla Bakü'de olağanüstü hâl ilân ederek, olayları bastırmak için bölgeye askeri kuvvet göndermiştir. Rus askerlerinin sivillerin üzerine ateş açması sonucu çok sayıda insan ölmüş ve yaralanmıştır. 20 Ocak'ta gerçekleşen bu hadise "Kara Ocak" diye tarihe düşmüştür.

20 Ocak hadiseleri yaşanmadan önce Azerbaycan Halk Cephesi'nin tutumunu vurgulamak gerekirse; bilinenin aksine, Ermenilere sahip çıkan, koruyan Azerbaycan Halk Cephesi oldu, birçok Ermeni, Halk Cephesi'nin sağladığı para ve biletlerle Bakü'den ayrıldı. Bakü Olayları tam üç gün sürdü. 16 Ocakta, Halk Cephesi'nin çağrıları sonucu saldırılar son buldu. Bu tarih önemlidir; çünkü saldırıların son bulmasıyla, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesi arasındaki süre 72 saat, yani üç gündür. Bu da başlarda söylenen "Ermenileri kurtarma operasyonu" gerekçesinin doğru olmadığını göstermektedir.

³⁰⁶ K. Kasım, a.g.e., s.30.

³⁰⁷ B. Mustafayev, a.g.e., s. 121.

Gorbaçov Temmuz 1990'da Sovyetlerdeki tüm silahlı grupların silahlarını Sovyet otoritelerine teslim etmeleri hususunda bir beyanname yayınladı. Bu hükme herkes uymaya mecbur kalırken, Karabağ Ermenilerinin lideri Ter-Petrosyan, Moskova'nın da anlayış göstermesini sağlayarak, ellerindeki silahları teslim etmedi. Bunun da ötesinde, Ter Petrosyan, Ermeni birliklerini düzenleyerek Ermeni Milli Ordusunu kurdu.³⁰⁸ Diğer taraftan Moskova Ermenistan'a sağladığı hoşgörüler devam ederken Azerbaycan henüz milli ordusunu kuramamıştı. 1991 başlarında uluslararası kamuoyunun Körfez Savaşına odaklanmasını fırsat bilen SSCB bölgeyi silahlandırma konusuna daha çok yoğunlaşmıştır.

18 Ekim 1991' e kadar küçük çaplı Ermeni saldırılarına maruz kalan Karabağ'daki Azerbaycanlılar bu tarihten sonra daha yoğun saldırılara göğüs germek zorunda kalmıştır. Ermenistan ulusal ordusunun esasını teşkil eden Ermeni Ulusal Askeri Birliği'nin başlattığı bu geniş çaplı saldırılar sonucu Ocak 1992 tarihine kadar Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların yaşadığı elli köyden ellisi de Ermenilerin eline geçti.³⁰⁹ Azerbaycan yönetiminin ulusal ordu kurulmasında aceleci davranmamaları yaşanan kayıpların en büyük nedeniydi. Ocak 1992'de Ermenilerin Hankendi yakınlarındaki Kerkicahan köyüne saldırıları sürerken, Azerbaycan'daki Mütallibov iktidarı hiçbir gerekçe göstermeden gönüllülerinin katılımı ile oluşturulmaya başlanan ulusal ordunun ikinci alayını dağıttı ve bunun ardından 18 Ocak'ta Nebiler köyü, ertesi gün ise Kerkicahan köyü Ermenilerin eline geçti.³¹⁰

Gerçek bir savaş niteliği taşıyan Karabağ sorununda önemli hadiselerden biri de, 26 Şubat'ta Ermenilerin 366. Rus Alayı'nın doğrudan katılımı ile Hocalı'yı işgal ederek katliam yapmasıydı.³¹¹ Hocalı'nın işgal edilmesiyle Hankendi'ne giden yol Ermenilerin eline geçmiş, ayrıca bölgede büyük uçakların inebileceği tek havaalanının Hocalı'da bulunması Azerbaycan için büyük kayıp olmuştur. Mart ayının ortalarında Dağlık Karabağ'da işgal edilmemiş yalnız Şuşa kenti ve etrafındaki beş Azerbaycan köyü kalmıştır.³¹² Ermenilerin Hocalı'dan sonraki

³⁰⁸ Mehmet Vedat Gündüz, "Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını*, Sayı:31, 2008, s. 121.

³⁰⁹ Arif Yunusov, "Karabağ Savaşı" yazı dizisi I, *Azerbaycan*, 23.01.1993.

³¹⁰ a.g.e

³¹¹ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan... s.72.*

³¹² A. Yunusov, a.g.e.

hedefleri Şuşa kenti olmuştur. İlginçtir ki 7-8 Mayıs'ta Şuşa'ya saldırılar devam ederken Ermenistan Cumhurbaşkanı Petrosyan ve Azerbaycan'ın Devlet Başkanlığı görevini yürüten Yakup Memmedov' un İran'ın arabuluculuğu ile Tahranda barış görüşmeleri yapmakta olmalarıdır.³¹³ Taraflar barış görüşmesini onaylayarak çözüme ilişkin bir adım atmalarına rağmen 9 Mayıs'ta Şuşa³¹⁴ Ermenilerin eline geçmiştir. Henüz Azerbaycan barış görüşmelerindeki Ermenistan'nın samimiyetsizliği ile kaybedilen Şuşa'nın şokunu yaşarken 17 Mayıs'ta Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın işgal edildi.

Karabağ sorunu AHC liderlerinden İsa Gamber'in meclis başkanlığına gelmesiyle yeni bir döneme girdi. AHC liderlerinden İsa Gamber'in askeri alanda ilk faaliyeti ordunun güçlendirilmesi üzerine olmuştur. Bu bağlamda eski SSCB askeri mirasının paylaşımına ilişkin 15 Mayıs 1992'de yapılan Taşkent anlaşmasıyla, Rusya 4. Ordusu tarafından Azerbaycan'a verilmesi gereken 220 tank, 220 askeri araç, 285 top, 100 askeri uçak ve 50 helikopterin alınması için girişimler başlatılarak uçak ve helikopter dışındakiler Azerbaycan'a kazandırıldı.³¹⁵ Milli ordunun güçlendirilmesi üzerine atılan bu olumlu adım, Karabağ savaşında diğer olumlu gelişmelerin habercisi oldu. Azerbaycan ordusunun takviye edildikten sonraki ilk başarısı; Ermenilerin Mayıs ayında kazandıkları başarıları devam ettirmek amacıyla yeni bir saldırı hazırlığında olduğu haberinin alınması üzerine, Azerbaycan ordusunun 12 Haziran 1992'de karşı saldırıya geçerek bir ay içinde Ermeni nüfusun çoğunlukta bulunduğu ve Karabağ dışında bulunan Şaumyan rayonunu tümüyle, Dağlık Karabağ idari sınırları içinde bulunan ikincisi Ağdere'nin ise %80 oranında geri alınması olmuştur.³¹⁶

Azerbaycan ordusunun 1992 yazında gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda birçok köy kurtarıldı ve mücadelede uzun süredir beklenen başarılar kazanılmaya

³¹³ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.73.

³¹⁴ Karabağ'ın önceki başkenti "Şuşa" Azeri Türkçesinde "dağın zirvesi" anlamına gelir. 1988'de olaylar başlayınca Ermeniler Şuşa'dan ayrılıp, Stapanekent'e, Azeriler de Stapanekent'ten ayrılıp Şuşa'ya yerleşti. Şuşa'nın stratejik bir önemi vardı. Çünkü Şuşa Ermeniler'in elindeki Stapanekent'e hâkim bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Bu da Şuşa'yı elinde bulduran Azerilere üstünlük sağlıyordu. Buradan toplarla Stapanekent'i vurmak mümkün oluyordu. Onun için Ermeniler, var güçleriyle Şuşa'yı ellerine geçirmek istiyorlardı. Şuşa ve Ağdam kentleri düştüğü takdirde, bütün Dağlık Karabağ Ermenilerin eline geçmiş olacaktı. (Hürriyet Gazetesi, 24.01.1989).

³¹⁵ A. Yunusov, a.g.e.

³¹⁶ N. Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan...*, s.74.

başlandı. Azerbaycan ordusunun kazandığı başarılar Ermenistan'ı barış görüşmesi yapmaya yöneltti. Kazakistan'ın arabuluculuğu ile imzalanan Almatı anlaşması ile savaş 1 Eylül 1992'de durdu.³¹⁷ Ancak Almatı anlaşmasının hemen ardından 4 Eylül'de Ermenistan tarafı Ateşkesi bozarak karşı hücumla geçti ve 11 köyü işgal etti, Azerbaycan bu 11 köyün 4'ünü geri alabildi. Karşılıklı saldırılar devam ederken Azerbaycan ordusu Kasım'da Hankendi'ne 10 km yaklaştı ve stratejik öneme sahip olan Laçın koridorunu³¹⁸ ele geçirmeye başladığı sırada Suret Hüseyinov'un aniden birlikleri geri çekmesi operasyonların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Hüseyinov'un orduyu çekmesini fırsat bilen Ermeniler tekrar karşı saldırıya geçerek on üç köyü işgal ettiler. Ordunun başında bulunan Suret Hüseyinov'un disiplinsiz davranışları sebebiyle durum tehlikeli bir hal almaya başladı. Cephede gelişmeler devam ederken Azerbaycan iktidarı 20 Şubat 1993'te Rusya'nın desteği bilinen ve bu ülkenin baskısı nedeniyle o güne kadar görevden alınmayan savunma bakanı Rehim Gazıyev'i ve iki kez birliklerini Bakü'den talimat almadan çekerek orduyu zor durumda bırakan Kolordu Komutanı Suret Hüseyinov'u görevlerinden aldı.³¹⁹

Elçibey döneminde Karabağ savaşında alınan en büyük yenilgilerden birisi de Kelbecer'in kaybedilmesi olmuştur. 31 Mart 1993'de Ermeniler harekete geçerek Kelbecer bölgesinin on iki köyünü işgal ettiler ve bu bölgeyi Azerbaycan'la birleştiren yolu da ele geçirerek bölgede yaşayan altmış bin ve Laçın bölgesinde yaşayan otuz iki bin kişiyi kuşatma altına aldılar.³²⁰ Bu kuşatma dönemin gazetelerine on binlerce kişinin Hocalı'dan daha büyük katliamın eşiğinde olduğu şeklinde yansımıştır.³²¹ Ayrıca Kelbecer bölgesinin işgali AHC iktidarını zor durumda bırakmış ve Elçibey işgal ile ilgili "Biz Kelbecer'i korumak için bütün tedbirleri almıştık. Burada üç bin kişilik askeri birlik toplanmıştı. Ancak Ermenistan'daki Rus birliklerinin de Ermenilerle birlikte hücumla geçmesi ve Suret

³¹⁷ Reha Yılmaz , "Kafkasya'da Çözülmeyen Kördüğüm Karabağ Sorunu" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 2013, s.71.

³¹⁸ Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın bağlantı yolunun Laçın Koridoru olması ve bu koridor şeklindeki geçitten Ermenistan'ın bölgeye her türlü takviyeyi yapması Laçın koridorunu stratejik bakımından önemli kılmaktadır.

³¹⁹ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.211.

³²⁰ a.g.e., s.216.

³²¹ Cem Başlangıç "Azerbaycan'da Olağanüstü Hâl", *Milliyet Gazetesi*, 03.04.1993.

Hüseynov, Evez Şukurov³²² gibi adamlarla elbirliği yaparak ihanet etmeleri Kelbecer'in kaybedilmesine sebep oldu." şeklinde açıklamada bulunmuştur.³²³

Kelbecer'in kaybedilmesiyle AHC'ye muhalifler ülkede kaos ortamı oluşturarak darbeye zemin hazırlamak istemişlerdir. Kelbecer'in işgalinden sonra Haydar Aliyev'e yakın bir gazeteci Nahçıvan'da bulunan Aliyev'i arayarak "Kelbecer'in işgal olduğunu, iktidara karşı yürüyüşlerin başlamanın tam zamanı olduğunu müjdelemişti. Aliyev ise işbirlikçilerin biraz daha sabretmelerini istemişti."³²⁴ Bir dizi ihanet zincirinin sonunda Kelbecer işgaliyle muhalifler, Kelbecer'den gelecek göçmenlerin ülkede siyasi tansiyonu artırarak AHC'nin görevine son verilmesini hedeflemişlerdir.

Nitekim tansiyonun yükselmesi ve diğer yandan da Ermeni saldırılarının artmasıyla birlikte Cumhurbaşkanı Elçibey 2 Nisan'da ülkede altmış günlük olağanüstü hâl ilân etti.³²⁵ 31 Mart'ta işgaline başlanan Kelbecer 3 Nisan'da tamamen Ermenilerin eline geçmiş bu bağlamda, 6 Nisan'da Devlet Başkanlığı Basın Hizmetinin resmi yayın organı olan Azerbaycan gazetesi "Kelbecer'in düşmana verilmesinin başlıca sebebi kumandanlığın şehri müdafaa etmek hakkında emrini askerlerin yerine getirmemesi ve destek birliklerinin gelmesini beklemeden mevzilerini terk etmesidir." Şeklinde açıklamada bulunmuştur. Azerbaycan gazetesinin yapmış olduğu bu açıklama Kelbecer'in işgalinde, Elçibey'in muhaliflerinin faaliyetleri dışında Azerbaycan birliklerinin manevi ve askeri motivasyon yoksunluğu etkili olduğunu göstermiştir.

Elçibey döneminde askeri alanda Karabağ gelişmelerine genel olarak değerlendirme yapacak olursak; Elçibey'in göreve geldiği ilk birkaç ayda Ermenistan'a karşı üstünlük sağlanmış fakat Rusya'nın Ermenilere desteği ve

³²² Evez Şukurov 1993-1995 yılları arasında Kelbecer Vali yardımcısı ve Valilik görevini yürütmüştür. 1995 ci yılından sonra Haydar Aliyev hükümeti Tarım Bakanlığında Baş Uzman olarak görev yapmıştır.

³²³ Elçibey ve Adalet Tahirzade sohbetlerinden, "Ben İstiklâlimizi Hakimiyetten Üstün Tuttum" *Azadlık Gazetesi*, 20.06.1998.

³²⁴ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.212.

³²⁵ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.228.

Azerbaycan ordusundaki askeri disiplin sorunları nedeniyle 1993 Ocak ayından itibaren önemli toprak kayıpları yaşanmıştır.

3.5.3.Karabağ Probleminin Çözüksüzlüğü ve AGİT-Minsk Grubu

1992 yılına gelindiğinde Azerbaycan-Ermenistan savaşındaki ölenlerin sayısı bini geçmişti. Buna rağmen çatışmalar daha da şiddetli devam ediyor kayıplar artıyordu. Cephede çatışmaların devam ettiği bu dönemde çözüm adına önemli gelişmeler olmuştur. 30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK³²⁶ toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu teşkilata üye olmasıyla birlikte Karabağ sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır.³²⁷ 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimiyle Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Dışişleri Bakanları bir araya gelmiş ve yaptıkları görüşme sonucunda çatışmaların sonlandırılması ve yerleşim yerleri üzerindeki ablukanın kaldırılması konusunda mutabakata varılmıştır. Ancak Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseynağa Sadıkov'a Karabağ sorunu ile ilgili görüşmelerin, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi temsilcisinin katılımı olmadan başarısız kalacağını ifade ettiğini de açıklamıştır.³²⁸ Hovannisyan yaptığı açıklamayla Ermenistan'ın Karabağ sorununa üçüncü taraf olarak yaklaşmayı hedeflemiş, Dağlık Karabağ Bölgesinin özerk bir bölge olarak meşruluk kazandırmaya çalışmıştır. Hovannisyan'ın bu tutumuna karşın AGİK kapsamında barış görüşmelerine başlanması bu dönemde gerçekleşen olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

24 Şubat 1992'de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar, ateşkes için temel konularda anlaşmaya çalışırken Hocalı Soykırımını yaşanmıştır. Mart 1992 boyunca saldırılar devam ederken, 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ'daki durumu değerlendirmiş ve sonuç bildirisinin 3. ve 11. maddelerinde sorunun çözümü için Belarus' un Minsk kentinde konferans yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir.³²⁹ Ayrıca Minsk konferansı

³²⁶ Aralık 1994'te Budapeşte zirvesinden sonra AGİK'in adı AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) olarak değiştirilmiştir.

³²⁷ Şükrü Elekdağ, "Çetin-Kozirev İşbirliği Yürür mü?", *Milliyet Gazetesi*, 14.03.1993.

³²⁸ C. Taşkiran, a.g.e., s.165.

³²⁹ Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2015, s.63.

için koordinatörlük görevi İtalya'ya verilmiş ve konferansa başkanlık etmek üzere İtalyan temsilci Mario Rafaelli atanmıştır. 1 Nisan 1992'de Roma'da gerçekleştirilen Minsk Konferansında yer alacak ülkelerin katılımıyla Rafaelli başkanlığında toplantı yapılmış, aynı günlerde AGİK gözlemci heyeti de Bakü'yü ziyaret etmiştir.³³⁰

Karabağ sorununda Nisan 1992'de İran'ın arabuluculuk faaliyetleri artmış, yapılan görüşmeler sonucu taraflar arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşma imzalandıktan iki gün sonra Ermeniler Karabağ bölgesinde stratejik öneme sahip olan Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de ise bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir. Ermenistan'ın hem barış görüşmeleri yapması hem de işgallerine devam etmesi Karabağ konusundaki samimiyetsizliğini ortaya koymuştur.

Çatışmaların şiddetlenerek devam etmesi sonucu bir başka arabuluculuk girişimi Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'den gelmiştir. Ayrıca Minsk Grubu Başkanı Rafaelli tarafları ziyaret ederek ateşkes çağrısında bulunmuştur. Yapılan arabuluculuk çabalarının sonucunda Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992'de Alma-Ata Beyannamesi imzalanmıştır.³³¹ Alma-Ata zirvesinden çıkan karar gereğince 1 Eylül 1992'den itibaren ateşkes sağlanmış olsa da Ermenistan'ın beyannameyi reddetmesiyle Kazakistan'ın çabaları sonuçsuz kalmıştır. Kazakistan girişiminin başarısızlığı üzerine Rusya devreye girerek tarafları 19 Eylül 1992'de Soçi'de bir araya getirmiştir. Geçici süreli bir ateşkesin sağlanmasına, bölgeye gözlemcilerin gönderilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Ardından anlaşmanın hayata geçirilmesi için Azerbaycan heyeti Moskova'ya gitmiş, ancak Erivan'ın Karabağ'a tekrar saldırması görüşmelerin tekrar askıya alınmasına ve görüşmelerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur.³³² Böylelikle Elçibey yönetiminin Rusya girişimiyle de olsa Karabağ sorununu çözme beklentisi bir kez daha sonuçsuz kalmıştır.

3 Ocak 1993'te Kremlin'de bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in açıkladıkları ortak bildiri de bölgede giderek

³³⁰ Araz Aslanlı, "Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ", *Yeni Türkiye*, Türkler Özel Sayısı, 19.cilt, s.200.

³³¹ "Karabağ İçin Ateşkes", *Milliyet Gazetesi*, 29.08.1992.

³³² R. Yılmaz, a.g.e., s. 71.

şiddetlenen çatışmaların bölgenin istikrarına zarar verdiği vurgusu yapılarak sivil halka yönelik saldırı, abluka ve rehin alma gibi insanlık dışı uygulamaların tüm ülkelerce kınanması çağrısında bulunulmuştur.³³³ Ayrıca Bush ve Yeltsin görüşmeden sonra sorunun çözülmemesinin nedeni tarafların uzlaşmaz tutumu olduğunu öne sürerek sorunun bir an önce AGİK çatısı altında toplanacak Minsk Barış Zirvesinde ele alınması gerektiğini bildirmişlerdir.

Bir süreliğine ara verilen barış görüşmeleri 20 Şubat 1993'de Roma'da Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve ABD'nin temsilcilerinin katılımıyla yeniden başlamıştır. Görüşmeler neticesinde taraflar arasında ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansının resmen başlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.³³⁴ Ancak uzlaşmak için yol almaya çalışıldığı dönemde Ermenistan tarafından Kelbecer'in işgal edilmesi tansiyonu tekrar yükseltmiştir. Bu nedenle Azerbaycan tarafı, AGİT barış görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.³³⁵ Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan'ın olayla ilgili yaptığı açıklamada Kelbecer'in işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını olaylar Bölge Ermenileri tarafından gerçekleştirildiğini öne sürmüştür. Ancak 14 Nisan 1993'te BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda, bölgedeki çatışmalara ve özellikle de Kelbecer'in işgaline Ermenistan'ın katılıp katılmadığının tam olarak belirlenemediği, saldırılarda tank, ağır çaplı silahlar ve uçakların kullanılmasının olayda yerel Ermeniler dışındaki bir gücün bulunduğunu gösterdiği belirtilmiştir.³³⁶ Böylelikle Ermenistan Savunma Bakanı Manukyan'ın Kelbecer işgalini gerçekleştirenlerin yerel Ermeniler olduğu iddiası asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.

Kelbecer'in işgalinin ardından 26-29 Nisan 1993 tarihlerinde Prag'da AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi'nin toplantısı gerçekleşmiştir. Toplantı sonucunda bölgedeki savaşı kınayan ve işgal edilmiş Azerbaycan topraklarındaki yabancı kuvvetlerin derhal o topraklardan çıkarılmasını öngören beyannamesinin kabul

³³³ Cenk Başlamış, "Karabağ Korkutuyor", *Milliyet Gazetesi*, 05.01.1993.

³³⁴ Azerbaycan Gazetesi, 08.01.1993.

³³⁵ A. Aslanlı, *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, s.407.

³³⁶ A. Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, s.70.

edilmesini, Ermenistan'ın veto hakkını kullanmak suretiyle engellenmiştir.³³⁷ Ayrıca görüşmelerde Fransa'nın tasarıda yer alan "etnik Ermeni kuvvetler" sözünü "yerel Ermeni kuvvetleri" şeklinde değiştirmeye çalışarak Ermenistan tarafını günahsız çıkarmaya çalışması görüşmelerin önünü tıkayan bir diğer engel olmuştur.³³⁸

Bu arada Azerbaycan'ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda 30 Nisan 1993'te Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer'in işgaline yönelik 822 sayılı karar BM'de kabul edilerek Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşın endişe verici boyutu ve bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri vurgulanmıştır. Ayrıca Kararda şu beş madde sıralanmıştır:

"BM Güvenlik Konseyi,

- 1. Ateşkesin kesin biçimde yapılması, ayrıca tüm işgalci güçlerin Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın dönemlerde işgal edilmiş diğer bölgelerinden çıkarılması amacıyla tüm askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını talep eder;*
- 2. İlgili tarafların çatışmanın AGİT Minsk Grubu barış süreci ile çözümünü için görüşmelere hemen ve tekrar başlamalarını ve sorunun barışçıl araçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınmalarını ısrarla vurgular;*
- 3. Sivil nüfusun zorluklarını azaltmak amacıyla bölgede, özellikle çatışmanın etkili olduğu tüm yerlerde insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir;*
- 4. Genel Sekreterden AGİT Başkanı, ayrıca AGİT Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesindeki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyi'ne rapor sunmasını rica eder;*
- 5. Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır."³³⁹*

Azerbaycan- Ermenistan çatışmasına ilişkin alınan bu kararın Azerbaycan tarafı açısından olumlu yanları olsa da genel olarak bakıldığında Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge korunmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'ın mağdur devlet statüsünde olduğu düşünüldüğünde anlaşma maddelerinde Ermenistan'ın işgalci devlet olarak kararda adı geçmemiştir.

³³⁷ Elçin Ahmedov, *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelxalq Teşkilatlar*, Tuna Neşriyat, Bakü, 1998, s.64.

³³⁸ Rehber Beşiroğlu-Sema Emiroğlu, "Karabağ Barışına Yeni Engel", *Milliyet Gazetesi*, 29.04.1993.

³³⁹ "BM resmi internet sayfası, Kelbecer'in işgaline yönelik 822 sayılı karar": <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement> (24.03.2017)

3-4 Haziran 1993 tarihlerinde AGİT üyesi 9 ülkenin (ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Belarus) temsilcilerinin Roma’da gerçekleştirilen görüşmesinde Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözülmesine yönelik yeni bir belge hazırlamıştır.³⁴⁰ Ardından BM Güvenlik Konseyi’nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİT çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik “Acil Eylem Planı” kabul edilerek taraflara sunulmuştur. Bu plana göre 15 Haziran 1993’den itibaren Ermeni tarafı Kelbecer’i tamamen boşaltmaya başlamalı, 20 Haziran boşaltma işlemi tamamlanmalı ve 1 Temmuz 1993’ten itibaren ise AGİT’in 50 gözlemcisi bölgeye yerleştirilmeliydi. Bu aşamaların ardından Minsk Konferansı görüşmelerine yeniden başlanması gerekiyordu. Ermenistan bu kabul etmesine rağmen işgal altındaki bölgedeki bazı güçlerin kendi yönetimi altında olmadığını öne sürerek Kelbecer’in boşaltılması için bir ay ek süre daha istemiştir.

23-24 Temmuz 1993 tarihleri arasında Ağdam bölgesinin işgal edilmesi sonucunda 29 Temmuz’da toplanan BM Güvenlik Konseyi konuya ilişkin 853 sayılı kararı almıştır. Kararda 822 sayılı kararın uygulanması gerektiği vurgulanarak, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerine değinilerek, 14 madde halinde Ağdam’ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılması, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesi ve Ermenistan’ın bu konuda gerekli tüm adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.³⁴¹ Ermenistan’ın işgalleri devam ettiği sırada AGİT Minsk grubu 28 Eylül’de Paris’te toplanmış ve “Acil Eylem Planı” taraflara sunulmuştur. Azerbaycan tarafı plana karşı çıkmış ve planın bu halinin BM Güvenlik Konseyinin 853 sayılı kararına aykırı olduğunu belirtmiştir.³⁴² Azerbaycan tarafının planı kabul etmemesinin en büyük sebebi işgalcilerin kayıtsız şartsız bölgeyi terk etmelerini öngören 853 sayılı karara aykırı olması ve işgalcilerin bölgeyi boşaltmasının bazı şartlara bağlanmasıydı. Ancak Azerbaycan tarafının tüm itirazlarına rağmen hazırlanan plan BM Güvenlik Konseyince benimsenerek 14 Ekim 1993’te 874 sayılı karar kabul edilmiştir. 874

³⁴⁰ A. Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, s.74.

³⁴¹"BM resmi internet sayfası işgal olunan Azerbaycan topraklarının boşaltılmasını ön gören 853 sayılı karar: <https://documents-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (e.t. 25.03.2017)

³⁴² Azerbaycan Gazetesi, 13.10.1993.

sayılı karar, önceki kararlara gönderme yaparak Azerbaycan'ın ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığını belirtmiş ve bundan öteye gidememiştir. Bu dönemde Minsk Grubunun zaman zaman ortaya koyduğu eylem planlarının Ermenistan üzerinde yaptırım gücüne sahip olmaması ve işgallerin devam etmesi eylem planlarının tavsiye kararları olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1994 yılının ilk aylarında Azerbaycan'a karşı küçük çaplı saldırılar gerçekleşmiş, Nisan ayının sonlarına gelindiğinde AGİT heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Kurulu çerçevesinde Karabağ sorunu ile ilgili bir araya gelinmiş ve barışa yönelik ilk adım olarak Bişkek Protokolü imzalanmıştır.³⁴³ Ateşkesin temelini oluşturan protokol; bölgedeki çatışmaların her iki tarafa da zarar verdiği, BM ve AGİT'in aldığı kararlara uyulması gerektiği ve mültecilerin yerlerine dönmesini belirtmekteydi.

Azerbaycan-Ermenistan barışına yönelik girişimlerin sonucunda 12 Mayıs 1994'te taraflar arasında ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkes ile birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiş olsa da 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönemde zaman zaman ateşkes ihlalleri yaşanmaktadır.

³⁴³ “Ateşkesin Sağlanması”, http://garabagh.net/content_176_tr.html , (12.01.2017)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ELÇİBEY DÖNEMİNİN SONA ERMESİ

4.1. 4 HAZİRAN DARBESİ VE DARBİYİ TETİKLEYEN İÇ ETKENLER

1993 yılının ilk aylarına gelindiğinde cephede yaşanan disiplin sorunları daha belirgin hale gelmiş, özellikle Suret Hüseyinov gibi bazı komutanların Bakü'den gelen emirlere uymaması başarısızlıkları daha da artırmıştır. Nitekim Cephede olan karışıklıklar ve yenilgilerin sorumlusu görülen Suret Hüseyinov'un Azerbaycan ordusuna ait saldırı planlarını Rus General Şerbak'la paylaştığının kesinleşmesi sonucu 10 Şubat 1993 tarihinde Elçibey'in emriyle görevinden alındı.³⁴⁴ Ardından Rusya ile gizli ilişkileri ortaya çıkan Azerbaycan Milli Savunma Bakanı Rahim Gaziyev 20 Şubat'ta görevden alınarak yerine Dadaş Rzayev getirilmiştir. Rahim Gaziyev'in Bakanlığı sırasında başdanışmanı olan Arzu Samedbeyli 1993'ün Ocak ayında gerçekleşen Rahim Gaziyev'in Rusya Savunma Bakanı P. Graçov'la görüşmesinden şöyle bahsetmiştir:

“Graçov Rusya askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması hakkındaki rahatsızlığını bildirerek bu meselede Elçibey'e yeterince baskı yapmadığı için Rahim Gaziyev'i eleştirdi Buna karşın Rahim Gaziyev, her türlü çabayı gösterdiğini lakin Elçibey'in Azerbaycan'ın Bağımsızlığı ve Rus askerlerinin çıkarılması konusunda tavizsiz siyaseti olduğunu belirtti. Ardından Graçov “O zaman Elçibey iktidarda nasıl kalacak? Hakimiyette üç dört aydan fazla kalamayacak” dedi.³⁴⁵

Arzu Samedbeyli'nin Elçibey iktidarı sonlanmasından sonra yaptığı bu itiraf Gaziyev'in Rusya ile gizli ilişkilerini açıkça ortaya koymuştur. Elçibey, Rusya'ya bağlı hareket eden yöneticileri tasfiye ederken aslında Rusya'ya karşı ikinci bir cephe daha açmış oluyordu.

³⁴⁴ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.302.

³⁴⁵ U. Güler, a.g.e., s.105.

Elçibey tarafından görevi sonlandırılan Suret Hüseyinov 20 Mart tarihinde gerçekleşen devir-teslim tutanağını imzalamak istemeyerek bazı yetkili kişilerin istifasını ve bazı tutuklularında serbest bırakılmasını talep etti.³⁴⁶ Suret Hüseyinov'un tansiyonu daha da yükseltmeye yönelik bu çabaları ve yine aynı günlerde Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmeye başlanması sonucunda Gence'ye Suret Hüseyinov ile görüşmek için bazı milletvekilleri gönderilmiştir. Görev devri için ikna edilen Hüseyinov Kelbecer'de durumun kötüye gitmesini fırsat bilerek gönüllü birliklerin toplanmasında yardım edebileceği teklifini Savunma Bakanı Dadaş Rzayev'e sunmuştur. Suret Hüseyinov'un bu teklifini dikkate alan Dadaş Rzayev 1 Nisan'da 709 sayılı askeri bölüğün kurulması talimatını verdi.³⁴⁷ Askeri bölüğe komutan olarak ise eski Gence Askeri Polis Şefi Eldar Aliyev getirilmiştir.³⁴⁸ Ayrıca Suret Hüseyinov yönetimindeki eski birliğin birçok subayları yeni birlikte de farklı görevlere getirilmiştir. Gence'de bu gelişmeler yaşanırken iktidar Kelbecer'in işgalini BM ve AGİK'e taşımış, girişimlerin sonucunda Ermenilerin 1 Haziran'a kadar Kelbecer'i boşaltmasına karar verilmiştir. Buna ek tedbir olarak birinci kolordu komutanlığına İsa Sadıqov, yeni oluşturulan üçüncü kolorduya ise Salahov tayin edildi. İktidar düşman saldırılarının önüne geçmek ve bölge asayişini sağlamaya odaklanmışken, Gence'de bulunan 709. Tugay Nisan-Mayıs aylarında gerçekleşen mücadelelere katılmamış, 21 Mayıs'tan itibaren Savunma Bakanlığını tanımadıklarını açıklamışlardır. Ayrıca 26 Mayıs'ta Suret Hüseyinov 709. Tugaya yaşanacak herhangi bir olaya karşı hazırlıklı olmalarını bildirerek askerlerin her birine 20 bin ruble para vermiştir.³⁴⁹ Bütün bu gelişmeler 709. Tugayın kaldırılması meselesini ortaya çıkarmıştır.

Suret Hüseyinov'un öncülük ettiği 709. Tugayı kaldırmak için harekete geçen Elçibey, 709. Tugayın kaldırılmasına yönelik Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini onayladı. Ancak bu kararnameyi Tugay Komutanı Eldar Aliyev kabul etmeyerek geçiştirmiştir. Buna karşın Savunma Bakanlığının öncülüğünde operasyon planı hazırlanmış, durumun kontrol altına alınması amacıyla Gence'ye başka kuvvetler

³⁴⁶ Natiq Gulahmetoğlu, "Gence Qiyamı" *Azadlık Gazetesi*, 07.06.2012.

³⁴⁷ a.g.e.

³⁴⁸ a.g.e.

³⁴⁹ Penah Hüseyinov, "Cinayətimiz Mağlubiyetimizdir" Yazı Dizisi I, *Yeni Müsavat Gazetesi*, 28.06.2016.

gönderilmiştir. Plan kapsamında bölgeye gönderilen kuvvetler meseleyi kan dökülmeden çözmek için Haziran'ın 3'ünden 4'üne geçen gece Suret Hüseyinov ve yanındaki isyancıları hapsedecek, İsa Sadıqov ise 3 ve 4 Haziran tarihlerinde 709. Tugayın dağıtılma işlemine başlayacaktı. Öncelikle İsa Sadıqov devir-teslimi gerçekleştirmek amacıyla 3 Haziran'da Seyfeli bölgesine gitmiştir. İsa Sadıqov Seyfeli bölgesindeki izlenimlerinden şöyle bahsetmiştir:

“3 Haziran'da Bakü'den aldığımız emri bildirmek için Seyfeli'ye gittim. Seyfeli'den Gence'ye emri bildirmesi gereken kişi ise Ramadan Mehemedov³⁵⁰ idi. Seyfeli'de devir-teslim sürecü çok rahat, hiçbir direniş olmadan gerçekleşti. Gence'den ise hiçbir ses seda yoktu. Meğer Mehemedov Seyfeli'den çıkar çıkmaz soluğu Suret Hüseyinov'un yanında almış ve bütün vaziyeti ona bildirmiş. Ardından Mehemedov ülkeyi terk etmiş.”³⁵¹

3 Haziran'da Seyfeli'de bu gelişmeler yaşanırken Savunma Bakanı Dadaş Rzayev seyfeli'deki gelişmelere hakim olmak yerine başka meselelerle uğraşmaktaydı. Bakü Şehir Polis Amiri Mehdi Mehdiyev, Suret Hüseyinov'a yakınlığı ile bilinen nüfuslu tabur komutanlarından birini hükümet tarafına çekemeye ikna etmiştir. Mehdiyev daha sonra meseleyi konuşmaları için tabur komutanını Dadaş Rzayev'le görüştürmüştür. Ancak Dadaş Rzayev beklenilen aksine devlet tarafına geçmek isteyen tabur komutanını hapsedirmiştir.³⁵² Adalet Tahirzade Dadaş Rzayev'in bu tutumunu şöyle yorumlamıştır: “Böylelikle, tabur komutanının hapsedilmesi; Suret Hüseyinov'un yanında bulunup, devlete teslim olmak isteyen diğer isyancı komutanlara yerinizden sakın hareket etmeyin uyarısı olmuştur. Ne yazık ki bu tabur komutanının vasıtasıyla ayaklanmayı önlemek mümkün olabilirdi.”³⁵³ Ayrıca Elçibey döneminin Başbakanı Penah Hüseyinov'un 1999'da Müsavat gazetesine yaptığı açıklamada; Dadaş Rzayev'in ayaklanmadan bir gün önce kendisine doğru olmayan bilgiler verdiğini belirtmiş, Rzayev'in kendilerinin bekledikleri gibi bir bakan olamadığını söylemiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ Gence Paraşüt-İniş bölüm komutanı olan Ramadan Muhemedov, Haydar Aliyev döneminde askeri okullardan birinde müdür yardımcılığı yapmıştır.

³⁵¹ İsa Sadıqov, *Yeni Müsavat*, 22.04.1999.

³⁵² Dadaş Rzayev tutuklattığı tabur komutanını aynı gece serbest bırakmış ve aynı gece Suret Hüseyinov birliklerine katılmıştır.

³⁵³ A. Tahirzade, *Elçibey*, s. 343.

³⁵⁴ Penah Hüseyinov, “Cinayətimiz Mağlubiyətimizdir” Yazı Dizisi I, *Yeni Müsavat Gazetesi*, 28.06.2016.

Hayata geçirilecek plana göre Suret Hüseyinov'u, Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığına (MTN) bağlı özel kuvvetler 3 Haziran gecesi hapsedilmeliydi. Ayrıca MTN eski istihbarat başkan yardımcısı Malik Abbasov ve MTN Gence Şube Müdürü Refail Mirzayev³⁵⁵ bölgede asayişin sağlamak için girişimlerde bulunmalıydılar.³⁵⁶ Ancak Suret Hüseyinov hiçbir engelle karşılaşmamış ve 3 Haziran'da gerçekleşmesi gereken plan bozulmuştur.

Eski Devlet Müşaviri Arif Hacıyev 3 Haziran'da yaşananları şöyle özetlemiştir: “Bütün problemler Suret Hüseyinov'u hapsedmesi gereken adamların görevlerini yerine getirmemesiyle başladı. Ancak neden böyle davrandıklarının cevabını bende veremiyorum. Oraya gönderilen adamların kendi fikirlerine göre hareket etmesinin esas sebebi cesaretsizlik olabilir” Arif Hacıyev Gence'ye giden görevlilerin tutumunu kesin bir yargıya varmayarak cesaretsizlik olarak nitelendirmiş ancak genel kabul edilen gerçek şu ki Gence'de ayaklanmanın başlamasının sebeplerinden birisi görevlilerin ihmalidir.

4 Haziran gününe gelindiğinde Savunma Bakanı Dadaş Rzayev ve Genel Kurmay Başkanı Nureddin Sadıkov ayaklanmayı bastırmak yerine ayaklanma için uygun ortam oluşturma çabaları devam etmiştir. Bakü'den gelen birlikler Gence havaalanında toplanmış, herhangi bir adım atmak için üst mercilerden talimat beklemekteydi.³⁵⁷ Ancak Rzayev ile herhangi bir irtibat kurmak mümkün olmamıştır. Dönemin milli korumadan sorumlu Komutan Yardımcısı Mezahir Bağirov yaşanan gelişmelerden şöyle bahsetmiştir:

“4 Haziran'da Dadaş Rzayev ve Genel Kurmay Başkanı Nureddin Sadıkovla Tovuz'a, askeri birlik karargâhına gittik. Karargâhta Rzayev'e Cumhurbaşkanlığından birkaç kere aradıklarını bildirdiler. D.Rzayev yardımcısına kim ararsa arasın benim burda olmadığımı söyleyin dedi. İlk önce şaşırđım ama sonra anladım ki D.Rzayev kasten hâkimiyet organlarıyla irtibat kurmak istemiyor. Bende başbakan yardımcısını arayarak Rzayev'in Tovuz'da olduğunu bildirdim. Birkaç dakika sonra cumhurbaşkanının telefonuna çıkmak zorunda kalan D.Rzayev,

³⁵⁵ Bölgede asayişin sağlanması için görevlendirilen ancak görevlerini yerine getirmeyen MTN görevlileri Haydar Aliyev döneminde şu görevlere getirilmiştir: Malik Abbasov; MTN Sumgayıt Şehir Şube Müdürü, Refail Mirzayev ise Gümrük Komite Başkan Yardımcılığı.

³⁵⁶ A. Tahirzade, *Elçibey*, 343.

³⁵⁷ Mezahir Bağirov, “Dadaş Rzayev 4 İyun Hadiseleri Zamanı Gizlenirdi.”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19.04.1999.

cumhurbaşkanına Seyfeli'deki askeri bölüğü kaldırdık, yarında Gence için harekete geçeceğiz diyerek yanlış bilgiler verdi."³⁵⁸

Devletin üst düzey yetkililerince Bakü'nün yanlış bilgilendirilmesi, Bakü-Gence hattı arası kopukluk yaşanmasını sağlamış, Nitekim Haziran'ın 4'üne gelindiğinde 709. Askeri bölük tamamen kontrolden çıkarak Suret Hüseyinov'un emirlerine tabi olmuştur. Haziran'ın 5'inde Suret Hüseyinov yanlıları miting yaparak Haydar Aliyev'in Meclis Başkanı seçilmesi yönünde talepler öne sürmüşlerdir. Ayrıca Başbakan Penah Hüseyinov çıkış yolu olarak Haydar Aliyev'in Bakü'ye davet edilmesini teklif etmiştir. 6 Haziran'da önde gelen milletvekillerinden oluşan bir heyet durum hakkında bilgi almak amacıyla Gence'ye gönderilmiştir. Çok geçmeden Gence'ye gönderilen heyet garip bir şekilde şu açıklamayı yapmıştır; "Aziz vatandaşlarımız! Hepinizi halkın sesini yükseltmeye ve kardeş çatışmasını çıkaran şu anki iktidara karşı itaatsizlik göstermeye davet ediyoruz." Böylece bölgeye ayaklanmanın önüne geçmek, bilgi almak için Elçibey iktidarı tarafından Gence'ye gönderilen heyet Elçibey aleyhine faaliyet göstermiş oluyordu. Bu arada aynı tarihlerde Suret Hüseyinov daha da ileri giderek bakanlar kurulunun istifa etmesini istedi.

Suret Hüseyinov'u daha da cesaretlendiren gelişmelerden birisi de Başbakan Penah Hüseyinov'un 7 Haziran'da istifasını vermesi olmuştur. Penah Hüseyinov daha sonraları istifasıyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

"Ayaklanmayı askeri yolla bastırmanın mümkün olmadığından sonra ortaya çıkan durum karşısında askeri muhalefetle siyasi muhalefetin birleştirilmesi önüne geçmek gerekliydi. Bunun için siyasi muhalefete kesin, gerçek tekliflerin sunulması mantıklı ve doğrudur. Böylece o adamları inandırmak için Penah Hüseyinov'un istifası meselesi gündeme geldi."³⁵⁹

Penah Hüseyinov'un açıklaması her ne kadar mantıklı gibi gözükse de istifası, Suret Hüseyinov'un yeni istekler öne sürmesine neden olmuş, ayrıca Hüseyinov faaliyetlerini daha da artırmıştır. Ayrıca Penah Hüseyinov daha sonraları yaptığı bir açıklamayla Elçibey tarafından o dönemde bütün meseleler üzerinde tam yetkiyle

³⁵⁸ a.g.e.

³⁵⁹ Penah Hüseyinov, "Suçumuz Mağlubiyetimizdir" Yazı Dizisi I, *Yeni Müsavat Gazetesi*, 26.06.2016.

görevlendirildiğini itiraf etmiştir.³⁶⁰ Fakat istifasıyla Hüseyinov bütün mesele yarım bırakmak bir kenara dursun sorumluluk almaktan kaçınır izlenimi vermiştir. Nitekim Penah Hüseyinov'un düşündüğü gibi olaylar gerçekleşmedi ve bu istifa Elçibey için sonun başlangıcı oldu.

8 Temmuz'da mecliste Gence olayları hakkında görüşmelere geçirmeye başlanmıştır. Elçibey iktidarının Gence olaylarını kontrol altına alamaması, bu ayaklanmaya karşı kesin bir program ortaya koyamaması, Penah Hüseyinov'un istifasını vermesi, Haydar Aliyev'in Bakü'ye gelmekte olması gibi faktörler siyasi muhalefetin meclis görüşmelerinde iktidarı sahiplenmiş gibi davranmalarına neden olmuş ve iktidara karşı psikolojik saldırıya geçmişlerdir. Özellikle Meclis Başkanı İsa Gamber bu baskılara en çok maruz kalan kişi olmuştur. AMİP (Azerbaycan Milli İstiklal Partisi) lideri İtibar Memmedov meclis görüşmelerinde Meclis Başkanı İsa Gamber'e “ İsa Bey, oradan in aşağıya, senin elin kana bulaşmıştır” diyerek Gence olaylarının sorumlularından biri olarak İsa Gamber'i suçluyordu. İsa Gamber tüm bu baskılara dayanmayı başarabilmiştir. Mecliste hararetli tartışmaların yaşandığı günlerde mecliste olayları yatıştırmaya yönelik kararlar alınmıştır. 9 Temmuz'da alınan kararda “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gence Şehrinde 4-10 Haziran Olaylarına Katılan Kişilere Verilebilecek Cezaların Ortadan Kaldırılması” hakkında kanun kabul edildi. Elçibey tarafından imzalan bu kanun ayaklanmayı ortadan kaldırmak adına atılmış ilk adımdır.

İktidarın olayları engelleme çabaları devam ederken 9 Haziran'da Haydar Aliyev geri dönüşü olmamak üzere Bakü'ye geldi. Daha Mayıs'ın ortalarında R. Gaziyevev “Bu yakınlarda Haydar'ı Bakü'ye getireceğiz” demesi de Haydar Aliyev'in gelişinin adeta habercisiydi.³⁶¹ Farklı yayın kuruluşlarının görüşleri Haydar Aliyev'i Elçibey'in Bakü'ye davet ettiği yönündeydi. Ayrıca Aliyev'in yaptığı bir açıklamada Elçibey'in Haziran ayının başında kendisinin gelmesi konusunda ricada bulunduğunu, buna karşılık bazı şartlar öne sürerek ancak o şartlar gerçekleştiğinde gelebileceğini belirtmiştir. Elçibey Adalet Tahirzade ile yaptığı söyleşide Haydar Aliyev'in gelişiyile ilgili şunları söylemiştir:

³⁶¹ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.215.

“Onu birileri aramış olabilir. Ancak ben sadece bir kez aradım, çünkü etrafımdaki aydınlar (Demirel örneğin) bunu benden ısrarla rica etti. Onun tecrübesinden yararlanmamı tavsiye ettiler. O da beraber çalıştığımızda bu işin üstesinden gelebileceğimizi söylemişti. O hatta senin siyasi nüfusun ve bilgin, benimse tecrübem ile birlikte bütün zorlukların ortadan kaldırılabileceğimizi söylemişti. Şart meselesine gelince; o zaman hiçbir şart olmamıştı. Kimle ne konuştuysa bundan benim haberim yoktur.”³⁶²

Bakü’ye geldiği gün Elçibey ile görüşen Haydar Aliyev’e Başbakanlık görevi teklif edildi. Ayaklanma sayesinde ve şimdiye kadar Moskova, Tahran ve Ankara’da geçirdiği olumlu görüşmeler neticesinde Haydar Aliyev’in eli oldukça güçlenmişti. Bu sebeple Haydar Aliyev Başbakanlık teklifini kabul etmemiş, kendisinin başkanlığında devlet yönetiminin oluşturulmasını istemiştir. Açık bir şekilde devlet yönetimini sahiplenmek isteyen Haydar Aliyev’in bu teklifi ise Elçibey tarafından kabul edilmesi mümkün değildi.

Suret Hüseyinov’un İktidarın zayıflamasına sebep olan isteklerinin sonu gelmiyordu. Suret Hüseyinov, muhaliflere karşı sağlam bir duruş sergileyen İsa Gamber’i sıradaki hedefi seçmişti. Bu kapsamda 13 Haziran’da Azerbaycan Meclisi İsa Gamber’in istifası meselesine bakarak yerine yeni meclis başkanı seçmek için müzakerelere başlamıştır. Neticede AHC’nin kurucularından olan İsa Gamber’in istifası kabul edilmiş ve böylece iktidarın mağlubiyete uğraması resmi olarak tasdiklenmiştir. İsa Gamberle yaptığımız görüşmede ayaklanmanın şu şekilde önlenebileceğini öne sürerek şu hususlara dikkat çekmiştir:

“Bence zor olsa da darbe önlenebilirdi. Ayaklanmaya katılacak kuvvetler, ayaklanmadan bir iki ay önce belliydi ve onlar etkisizleştirilebilirdi. Bazılarını sakinleştirmek, olanları açıklamak mümkündü. Bazılarıyla sert konuşup uyarılmalı, bazıları ise cezalandırılmalıydı. Onların birleşerek hakimiyete karşı ayaklanma başlatmalarına izin verilmemeliydi. Bu işler ayaklanma olmadan yapılmalıydı, ne yazık ki yapamadık. Ayaklanma başladıktan sonra sert bir şekilde karşı koymalıydık. Yine ne yazık ki o sertliği gösteremedik. Ayrıca Elçibey ise ayaklanmayı kan dökülmeden bastırmak istiyordu. Haydar Aliyev ve taraftarları onun bu iyi niyetinden istifade ettiler.”³⁶³

³⁶² A. Tahirzade, *Elçibey*, s. 387.

³⁶³ İsa Gamber, *Mülakat*, Bakü, 16.04.2017.

İsa Gamber'in düşüncesine göre darbenin önlenibilme ihtimali vardı ve bu darbe sert bir müdahale ile engellenebilirdi. Ayrıca Elçibey taraftarları, hakimiyetin başındakilerden darbecilere karşı mücadele için çağrı beklemesine rağmen bu çağrı gelmemiş hükümetin başındakiler birer birer istifa etmiştir. Bu istifaların son ayağı ise İsa Gamber'in görevi bırakması olmuştur.

İsa Gamber'in istifasından sonra Elçibey ve Haydar Aliyev meclise gelmişler ve meclis başkanlığına razı olan Haydar Aliyev mecliste şu konuşmayı yapmıştır: "Olaylar oldu, kan döküldü. Ancak bunun devam etmesine izin veremeyiz. Ben Cumhurbaşkanı Elçibey'den rica ettim ve karara geldim ki, Gence'ye gidip vaziyeti yerinde öğreneyim sonra teklifleri vereyim"³⁶⁴ Bu bağlamda Haydar Aliyev beraberindeki 40 gazeteciyle birlikte 13 Haziran'da Gence'ye giderek Suret Hüseyinov'la görüşmüştür. Suret Hüseyinov sonraları mahkemede bu görüşmeye ilişkin şu ayrıntıları belirtmiştir:

*"Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olamamıştı, o zaman bana Elçibey'in gideceğini söyledi. Sonradan yalan söylediğini düşündüm. Ben Bakü'ye gittikten sonra eğer Elçibey cumhurbaşkanlıktan gitmek istiyorsa davet edip onu hürmetle uğurlayalım dedim. Elçibey'in kendisiyle sohbet etmek istiyordum fakat Haydar Aliyev izin vermedi."*³⁶⁵

Ülkedeki durumun gittikçe kötüye gittiğini gören Elçibey 14 Haziran'da bazı ülkelerin temsilcilerini Azerbaycan'ın durumu hakkında bilgilendirmek amacıyla çağırdı. Görüşme sırasında Almanya Sefiri Tomas Terstegen'in "Şu anda Suret Hüseyinov'la görüşen Haydar Aliyev'in kimi temsil ediyor, yada kime bağlı?" şeklindeki sorusuna Elçibey şu şekilde cevap vermiştir:

*"Haydar Aliyev ayaklanmanın önünü kesebilmek amacıyla kendi girişimleriyle gönüllü olarak Gence'ye gitmiştir. O Suret Hüseyinov ile bütün askeri kuvvetlerin durdurulması konusunda anlaşma sağlamalıdır. Şu an Suret Hüseyinov'un da belli teklifleri olduğunu söyleyebilirim. Ben bu konuşmaların neticesini halka danışmak yada bildirmek niyetindeyim."*³⁶⁶

Ancak Gence'deki görüşme Elçibey'in umduğu gibi olmamış Haydar Aliyev, Suret Hüseyinov ile iktidarı paylaşmak için masaya oturmuştur. Görüşme gecesine

³⁶⁴ A. Tahirzade, Elçibey, s. 397.

³⁶⁵ Azadlık Gazetesi, 05.11.1998.

³⁶⁶ A. Tahirzade, Elçibey, s. 403.

ilişkin mahkeme ifadesinde Suret Hüseyinov “ Sen başkan olacaksın ben meclis başkanı olacağım dedi. Benim onayımdan sonra meclis başkanı oldu.”³⁶⁷ diyerek Haydar Aliyev ile arasında olan iktidar pazarlığını açıkça ortaya koymuş ve aralarındaki anlaşmanın sonucu olarak Elçibey’in gidişinde hemfikir olmuşlardır. Böylelikle Haydar Aliyev’e Gence Görüşmesi Suret Hüseyinov’un meclis başkanlığı için onayını sağlamış ayrıca başkanlık için önünde engel teşkil eden Elçibey’in Suret Hüseyinov tarafından istifasını istemesine neden olmuştur. Görüşmeden sonra Haydar Aliyev gazetecilere olumlu bir görüşme geçtiğini ve bu görüşme sadece Gence’de değil aynı zamanda bütün Azerbaycan’da yaşanan gelişmelerin düzgün olacağı şeklinde açıklama yaparken Suret Hüseyinov ise “15 Haziran’a kadar Başkan başta olmak üzere hükümet istifa etmezse halk Bakü’ye yürüyecek” diye açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamayla birlikte Elçibey’in Haydar Aliyev’in uzlaşma girişimlerine beslediği umutlar da boşa çıkmıştır.

14 Haziran’a gelindiğinde Gence’deki olaylar yetmezmiş gibi Ali İkrım Hümbatov³⁶⁸ destekçileriyle beraber Lenkeran şehrinde resmi hakimiyeti devirmiştir. Azerbaycan’ın hem kuzeyinde hem de güneyinde yaşanan olumsuz gelişmeler devam ederken Elçibey 15 Haziran’da yaptığı son mitinginde şunları söylemiştir: “Beni sizden başka hiç kimse görevimden kenara atamaz, referandum yapacağız oy vermezseniz istifa edeceğim.” Elçibey’in referandum meselesini ortaya atması ilerleyen zamanda Haydar Aliyev’in hakimiyete gelebilmesi için önemli bir dayanak olacaktır.

Suret Hüseyinov 15 Haziran’da Göyçay şehrini ele geçirmek amacıyla harekete geçti fakat büyük bir dirençle karşılaştılar. Aynı tarihte ise Bakü’de Haydar Aliyev meclis başkanı seçilmişti. Haydar Aliyev’in meclis başkanı seçilmesinde büyük payı olan Elçibey Adalet Tahirzade ile yaptığı sohbetinde şu sözleri itiraf niteliği taşımaktadır: “Haydar Aliyev’i seçtiğim için pişman değilim fakat sonraki faaliyetlerine göre pişmanım.” Aynı sohbetinde Haydar Aliyev’i niçin Bakü’ye getirdiğini ise şöyle açıklamıştır: “Haydar Aliyev’in Azerbaycan’da nüfusu çoktu,

³⁶⁷ Azadlık Gazetesi, 04.11.1998.

³⁶⁸ Siyasi karışıklığı fırsat bilen Alikram Hummatov, 21 Haziran’da “Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti’ni” ilan ettiğini açıklamış fakat Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti 23 Ağustos’ta varlığı son bulmuştur.

kitlenin büyük kısmı onu istiyordu. Bu yüzden vatandaşlarımızın çatışmasının önüne geçmek için onunla birleşmeye karar verdik.”³⁶⁹ Elçibey kardeş kanının dökülmemesi için her yolu denemiş hatta Azerbaycan asker ve subaylarına silahları bırakma çağrısında bulunmuştur. Ancak bu çağrının Suret Hüseyinov’a tam anlamıyla bağlanmış askerler üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır.

Haydar Aliyev’in meclis başkanı seçilmesi siyasi muhalefeti daha çok cesaretlendirmiş ve muhalefet, iktidarı köşeye sıkıştırmak amacıyla kendi aralarında yaptıkları toplantı sonucu ordunun siyasi meselelere karışmamasına ilişkin bir bildiri kabul etmişlerdir. Dönemin devlet müşavirlerinden Arif Hacıyev muhalefetin bu kararının İktidar üzerindeki etkisinden şöyle bahsetmiştir:

*“Meseleye o günün şartlarını düşünmeden ele alan bazı adamlar Elçibey’in Bakü’de kalması gerektiğini söylüyorlar. Ancak 16 Haziran’da Azerbaycan Askeri Konseyi’nin aldığı “Askerlerin Siyasi Süreçlerle İlişisinin Kesilmesi” kararını unutuyorlar. Bu kararlar askerler başkomutana tabi olmaktan çıktılar ve Gence’de başlayan ayaklanma bütün silahlı kuvvetlerini sardı.”*³⁷⁰

Arif Hacıyev tespitlerinde haklıydı çünkü muhalefet kendi içinde iktidarı hedef alan kararı alırken Suret Hüseyinov ise şehirleri bir bir ele geçirmiş ve şehirlerin idari yönetimine kanunsuz bir şekilde kendi adamlarını yerleştirmiştir. Suret Hüseyinov Bakü’ye doğru ilerlerken Gence radyo ve televizyonu iktidar aleyhine yayın yaparak Elçibey’in halk arasındaki nüfusunu öldürmeye çalışıyorlardı.

17 Haziran’da Suret Hüseyinov Elçibey’in istifa etmemesi halinde silahlı kuvvetlerle Bakü’ye gireceği şeklinde ultimatoma verdi. Bunun üzerine Haydar Aliyev Suret Hüseyinov ile telefonda görüşerek ek bir gün daha süre istedi. Haydar Aliyev görüşmesinin ayrıntılarını Elçibey’e bildirirken onun istifasının kaçınılmaz olduğunu inandırmaya çalıştı.

Elçibey’in cephe alanların çoğu Suret Hüseyinov aracılığıyla faaliyetlerini göstermekteydiler ve Suret Hüseyinov’dan başkası açık bir şekilde Elçibey’in istifasını talep etmiyordu. Azadlık gazetesi muhabiri Bahattin Haziyev’in verdiği şu soru bu olayın sebebini açıklar niteliktedir: “İster Haydar Aliyev isterse muhalefet,

³⁶⁹ A. Tahirzade, *Elçibey ile 13 Saat*, s.70-71.

³⁷⁰ A. Tahirzade, *Elçibey*, 420.

Gence'ye eşlik edenlere kendi fikirlerini neden belirtmediler? Belki de bu Elçibey'i hakimiyetten etme mekanizmasından sonuna dek faydalanmak isteyenlere gerekliydi.”³⁷¹

Elçibey, 17 Haziran'da muhalefetten Milli İstiklal Partisi Başkanı İtibar Memmedov'la Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in katıldığı üst düzey yetkililerle bir toplantı düzenledi. Toplantıda muhalefet Elçibey'e özellikle iç işleri bakanlığına Rövşen Cavadov'un getirilmesi konusunda ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Ancak Elçibey, Cavadov'un ayaklanmaya katıldığı gerekçesiyle bu teklife sıcak bakmamıştır. Elçibey görüşmede yaşananları şöyle anlatmaktadır;

“Vaziyetin kötü olduğunu ve bu sebeple benden bir an önce içişleri bakanını tayin etmemi istediler. Bende henüz kendi adamımı bulamadığımı ve bu konu hakkında düşündüğümü söyledim. Buna karşılık İtibar Memmedov ise senin adamın yoksa bizim adamımız var dedi. Kendi adamlarının kim olduğunu sorduğumda Rövşan Cavadov olduğunu söylediler. Bu arada Haydar Aliyev ise bunlar razıysa bende razıyım dedi. Ben de Cavadov'un Gence'de ayaklanmaya katıldığını bu yüzden bu adamı bakan olarak atayamayacağımı söyledim. Onlarda şimdilik bu mesele kalsın sabah tekrar görüşürüz dediler. Bende kabul ettim. Ancak artık Keleki'ye gitmek için kesin karar vermiştim.”³⁷²

Elçibey yine de aynı gün muhalefetin isteklerini kabul ederek Savunma Bakanı Dadaş Rzayev, İçişleri Bakanı Abdullah Allahverdiyev ve Milli Güvenlik Bakanı Fahrettin Tahmazov'un görevlerine son verdi. Ancak Elçibey'in bu bakanlıklara atadığı yeni generaller, Azerbaycan ordu birliklerinin başındaki generallerle yaptıkları toplantıdan sonra “İsyancı Suret Hüseyinov'a bağlı askerlerin Bakü'ye yürümesi halinde bu birliklere direnmekten kaçınmaya” karar verdiler.³⁷³

Bu arada Suret Hüseyinov 17 Haziran'da Meclis Başkanı Haydar Aliyev aracılığıyla 24 saat içinde Elçibey'in kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Bu talep Bakü'de gerginliğe yol açarken Elçibey yanlıları, asilerin bir an önce yakalanıp cezalandırılması için gösteriler yapmış, muhalifler ise Elçibey'in teslim olmasını beklemediklerinden dolayı verilen sürenin dolmasıyla “ülkede kan gövdeyi götürür.”

³⁷¹Bahattin Haziyevev “Elçibey'in de Haydar Aliyev'in de Hayli Problemleri Var” *Azadlık Gazetesi*, 17.06.1993.

³⁷²A. Tahirzade, *Elçibey ile 13 Saat*, s.84-85.

³⁷³ Bilal Şimşir *Azerbaycan-Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 569.

yorumu yapmışlardır.³⁷⁴ Yaşanan gelişmeler neticesinde Elçibey, olayların büyümemesi ve can kayıplarının yaşanmaması için 18 Haziran sabaha karşı Bakü'yü terk etti. Milliyet gazetesinin Halk Cephesi kaynaklarından edindiği bilgilere göre, Elçibey'in Bakü'yü terk etmesine neden olan en önemli faktör, kendisine karşı hazırlanan bir suikast planının olmasıydı. İçişleri ve Güvenlik Bakanlığı (KGB) yetkililerinin 17 Haziran gecesi cumhurbaşkanını bir suikast hazırlığından haberdar ederek, kendisini korumak konusunda garanti veremeyeceklerini bildirmeleri üzerine, Elçibey apar topar Bakü'yü terk ederek Ordubad'a gitmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir.³⁷⁵ Elçibey'in Bakü'yü terk etmesiyle ilgili Haydar Aliyev, halkı bilgilendirmek amacıyla canlı yayında; Elçibey'in "Bakü'den Türkiye'ye uçtuğunu ve buna göre cumhurbaşkanlık görevinin getirdiği tüm sorumlulukları kendi üzerine aldığını" belirtmiştir. Özellikle Haydar Aliyev'in, Elçibey'in yabancı bir ülkeye gittiği (Türkiye)³⁷⁶ şeklindeki açıklaması Elçibey'in sorumluluklarını üstlenmesi bakımından önemlidir. Ancak Elçibey, Haydar Aliyev'in bu açıklamasının üzerine Azerbaycan toprağı Nahçıvan'a geldiğini telefonla bildirmiş, sonrasında Haydar Aliyev açıklamasını düzeltmek zorunda kalmıştır.

21 Haziran'da gecesi Suret Hüseyinov, Azerbaycan'da bütün yetkileri üstlendiğini belirterek birliklerini Bakü'ye gönderdiğini bildirmiştir. Ayrıca birliklerin, Bakülülerin başvurusu üzerine şehre girdiklerini, kan dökmek için değil, başkentteki "yasadışı silahlı grupları silahsızlandırmak için" gönderildiğini söyledi.³⁷⁷ Meclis Başkanı Haydar Aliyev ise yaptığı açıklamada Elçibey'in dönmesi gerektiği ayrıca Hüseyinov'un ülkeyi bunalımdan çıkarmak için iktidar kademesinde görev istediğini belirtmiştir.³⁷⁸

Azerbaycan Milli Meclisi, 24 Haziran'da gecenin geç saatlerine kadar süren görüşmeler sonucunda Elçibey'in cumhurbaşkanlığı yetkilerini elinden alarak Haydar Aliyev'e devretti. Elçibey, yetkilerinin milli meclisçe elinden alınmasını "Bu

³⁷⁴ "Elçibey'in Kellesi İstendi", *Sabah Gazetesi*, 18.06.1993.

³⁷⁵ "Elçibey, Bakü'den Kaçtı", *Milliyet Gazetesi*, 19.06.1993.

³⁷⁶ Elçibey'e karşı darbe gerçekleştirenlerin beklentisi Elçibey'in Türkiye'ye gideceği yönündeydi. Zaten Haydar Aliyev'de bu beklenti doğrultuda açıklama yapmıştır. Fakat Elçibey istifa etmeden ülke topraklarının bir parçası olan Keleki'ye gitmesi darbecilerin oyununu bozmuş, ilerleyen günlerde kurulacak olan iktidarı batıl iktidar durumuna düşürmüştür.

³⁷⁷ B. şimşir, a.g.e., s. 570.

³⁷⁸ "İsyancılar Bakü'ye Girdi", *Milliyet Gazetesi*, 21.06.1993.

Bir Darbedir” diye nitelendirdi. Meclisin Azerbaycan halkını tam olarak temsil etmediğini söyleyen Elçibey, “Benim görev ve yetkilerimi ancak halk alır.” dedi.³⁷⁹

25 Haziran’da ise yine bu karara ilişkin şu açıklamayı yapmıştır:

“Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi 24 Haziran 1993 tarihinde, hiçbir hukuki esasa dayanmadan isyan eden askeri birliklerin silahlı baskı ile benim Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak güya gerçekleştiremediğim bahanesiyle Cumhurbaşkanı yetkilerimin Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanına verilmesine ilişkin bir karar kabul etmiştir. Milli Meclisin tanınmış hukukçularınca yasadışı bir karar olarak adlandırılan söz konusu karar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 121-7 maddesine istinaden hazırlanmıştır. Anayasanın, istinat edilen maddesi gereğince, Cumhurbaşkanı bu veya diğer nedenlerden kendi görevini icra edemediğinde, onun yetkilerini yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar, üç aydan fazla olmamak kaydıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet Başkanına verilebilir.

Sözü edilen madde, herhangi bir objektif nedenle, Cumhurbaşkanının elinde kalan yetki kısmında, kendi görevlerini hiçbir şekilde icra etme imkânına sahip olmamasını göz önüne almaktadır. Milli Meclisçe desteklenen yasadışı birlikler, Cumhurbaşkanı olarak görevlerimi tam şekilde gerçekleştirmeme geçici engeller yaratsalar bile, Bakü’yü geçici olarak terk etmem ve ülkenin başka bölgesinde bulunmam beni söz konusu imkândan tam şekilde mahrum etmemektedir. Ben halk tarafından seçilmiş olan kanuni bir Cumhurbaşkanı olarak görevimin büyük kısmını icra etmek imkânına sahip olduğumu bir kez daha beyan ediyorum.

Milli Meclisin anılan kararını, anayasaya aykırı olması nedeniyle tanımıyorum. Bu eylemi, başlamış olan askeri devlet darbesi faaliyetlerinin parlamento yoluyla tamamlanması eylemi olarak değerlendiriyor, devlet darbesinin sonuçlarının ortadan kaldırılması ve kanuni Cumhurbaşkanı olarak görevlerimi icra etmek uğruna bütün demokratik vasıtalarla mücadele edeceğimi belirtiyorum.”³⁸⁰

Elçibey yaptığı bu açıklamayla alınan kararın Azerbaycan Anayasasına aykırı olduğunu belirterek meclisin bu kararı almasıyla anayasayı çiğnediğini söylemiştir. Elçibey, doğum yeri olan Keleki’de gazetecilere yaptığı açıklamada, Azerbaycan Milli Meclisin aldığı kararı tanımadığını belirterek; “Bu bir darbedir. Silahlı darbe Milli Meclisi içine alıp, sivil-asker darbesine dönüşmüştür. Olay, demokratik olmayan yoldan, halkın oylarıyla seçilen bir cumhurbaşkanını devirmektir. Buradan

³⁷⁹ “Elçibey: Bu Silahsız Bir Darbedir”, *Meydan Gazetesi*, 25.06.1993.

³⁸⁰ B. Şimşir, a.g.e., s. 592.

mücadeleme devam edeceğim. Halkım demokrasiyi istiyor.” dedi.³⁸¹ Elçibey’in sık sık demokrasi vurgusunu yaparak görevine döneceğini belirtse de bu durumun zamanla zorlaştığı görülmüştür. Özellikle Elçibey’in Bakü’de olmaması, Gence olayları hakkında kurulan meclis komisyonunun Elçibey’in aleyhine sonuçlar doğurmasına ve yaptığı fedakârlıkların göz ardı edilmesine neden olmuştur.

30 Haziran’da isyancı Suret Hüseyinov, kendisine bağlı askerlerin kontrolü altındaki parlamentoda yapılan oylama sonucu başbakanlık görevine atanmıştır.³⁸² Suret Hüseyinov’un başbakan olmasıyla birlikte ülkenin silahlı kuvvetlerini ve istihbarat birimlerini kontrol etme gibi birtakım yetkiler elde etmiştir. Daha sonra meclis isyancı Suret Hüseyinov’u ulusal kahraman ilan etmiştir. Başbakan olarak düzenlediği ilk basın toplantısında Hüseyinov; önceliğini Azerbaycan ordusunun güçlendirilmesine, ekonomik krizin giderilmesine ve halkın gıda ihtiyaçlarının karşılanmasına ayıracağını ilan etti.³⁸³ Elçibey’in askeri görevini bile düzgün bir şekilde yerine getiremediğinden görevine son verdiği Suret Hüseyinov ne yazık ki başbakan olarak ve siyasi konularda engin bir tecrübeye sahipmişçesine hükümetin izleyeceği politikalarından bahsediyordu. Türkiye’de gazeteler bu olaydan endişeyle bahsetmiş Sabah gazetesi şunları eklemiştir: “Kendi iç siyasi karışıklığının yanısıra topraklarının önemli bir bölümünü Ermeni işgaline düşmüş olan Azerbaycan nereye gidiyordu?”³⁸⁴ Başka bir gazete Suret Hüseyinov’u diktatör ilan ederek şunları belirtmiştir:

“Azerbaycan’da eski yün tüccarı Suret Hüseyinov, Başbakanlık, Başkomutanlık, Savunma, İçişleri, Güvenlik Bakanlıklarını da üstlenerek resmen diktatör oldu. Haydar Aliyev’in mecliste yaptığı konuşmada isyancı albayı ulusal kahraman olarak tanıtmaya dikkat çekti.

Azerbaycan’da karşılıklı suçlamalar devam ediyor. AP ajansının haberine göre, milyoner olduğu söylenen Hüseyinov’un servetini nasıl yaptığı sorusu sorulmaya başlandı. Azerbaycan’da milyonerlerin çoğunun mafya olduğu da biliniyor.”³⁸⁵

³⁸¹ “Bakü’de Yetki Devri. Ankara Elçibey’i Gözden Çıkardı.”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26.06.1993.

³⁸² B. Şimşir, a.g.e., s. 621.

³⁸³ “Hüseyinov Azerbaycan Başbakanı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 01.07.1993.

³⁸⁴ “Azerbaycan Nereye”, *Sabah Gazetesi*, 01.07.1993.

³⁸⁵ “Hüseyinov Diktatör”, *Tercüman Gazetesi*, 01.07. 1993.

Suret Hüseyinov'un başbakan seçilip bir anlamda muradına ermesinden³⁸⁶ sonra Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi için adımlar atılmaya başlanmıştı. Elçibey'in daha önceleri yaptığı açıklamalarda "Benim görev ve yetkilerimi ancak halk alır" diyerek bir anlamda muhaliflerde referandum düşüncesinin ortaya çıkmasını sağlamış ve bunun sonucunda 29 Ağustos tarihinde "Elçibey'in cumhurbaşkanlığı görevine devam edip etmemesi" konusunda referandum yapılmıştır. Elçibey'in bu referandumu kazanma şansı yoktu. Çünkü bir yıllık iktidarı süresince çok yıpratılmış, ayrıca Bakü'yü terk etmesiyle aleyhinde karalama kampanyaları başlamıştır. Bu arada Elçibey, Bakü'ye dönmek için uygun şartların oluşmasını bekliyordu. Elçibey'in o günlerde Ankara'da bulunan temsilcisi Ali Kerimli verdiği demeçte: "Referandumdan önce Elçibey'in Bakü'ye dönmesi gerekir. Elçibey dönmeden yapılacak olan referandum meşru olamaz, Elçibey'e ve yandaşlarına söz hakkı tanınmadan referandum yapılamaz" demiştir.³⁸⁷ Elçibey'in ise referandumu ertelemeyi istemiş fakat Aliyev referanduma gitme konusundaki kararlılığını sürdürmüştür.

Nitekim 29 Ağustos'ta referandum gerçekleştirilmiş, Azerbaycan halkına "Cumhurbaşkanı Elçibey'e güveniyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Katılanların yüzde 70'i Elçibey'e "hayır" demiştir. Yaşanan gelişmelerin ardından bu sonucun çıkacağı aşikâr olmakla birlikte Elçibey'e "hayır" diyenlerin oranı yüksek olması şaşırtıcı olmuştur. Kimi seçmenler, "Elçibey kaçtı, artık benim cumhurbaşkanım olamaz" görüşünde olmuşlar kimileri ise Karabağ kayıplarının sorumlusunu Elçibey olarak görmüşlerdi. Bunların dışında "Elçibey'i asıl çevresi mahvetti" diyenler de vardı. Sonuç olarak bu referandum herhangi bir resmiyet taşımasa da Elçibey'in yenilgisi olarak tanımlanmış ve bir süre siyasetten uzak kalmasına sebep olmuştur.

4.2. 4 HAZİRAN DARBESİNDE DİĞER ÜLKELERİN TUTUMU

4.2.1. Rusya'nın Tutumu ve Darbedeki Rolü

SSCB'in dağılmasından sonra Gürcistan'da Zviad Gamsahurdiya, Azerbaycan'da Elçibey ülkelerinde tam bağımsız siyaset yürütmeye başlamışlardır. Ancak yürütülen bu bağımsız siyasetler, Kafkasya'da çıkarları zedelenen Rusya

³⁸⁶ "Erdi Suret Muradına" *Günaydın Gazetesi*, 01.07. 1993.

³⁸⁷ "Elçibey'den Referandumu Boykot Tehdidi", *Milliyet Gazetesi*, 30.07.1993.

tarafından gerçekleştirilen gerek ayaklanma gerekse suikastlarla engellenmiştir. Bölgede kontrolü elinden bırakmak istemeyen Rusya, tıpkı Gürcistan’da olduğu gibi Azerbaycan’da da kendi politikalarını uygulayabilmek amacıyla Elçibey yönetimine son verip kendi politikalarını yürütebilecek birisini getirmek istiyordu. Bu nedenle Rusya özellikle 1993’ün başlarından itibaren Elçibey yönetimini köşeye sıkıştırmak için değişik senaryolar ortaya koymuştur.

4 Haziran’a kadar Rusya ve İran istihbarat birimleri Elçibey’e karşı farklı tarihlerde suikast girişimlerinde bulunmuş, bu girişimlerin başarısız olması sonucunda Rusya, Azerbaycan’da devletin farklı kademelerine yerleştirilmiş adamlarını iktidar aleyhine çalışmalarda bulunması için teşviklere girişmiştir. Ayrıca Rusya, Azerbaycan’da devletin çeşitli kademelerinde bulunan adamlarının yönetimdeki konumlarını da korumak için ayrı bir çaba sarf etmiştir. Rusya’nın Dönemin Azerbaycan İçişleri Bakanı İskender Hamidov’un bir gazeteye verdiği demeçte; General Şerbak’ın Meclis Başkanı İsa Gamber’e ve Rusya Büyükelçisi Şoniya’nın da Penah Hüseyinov’a Rusya yönetiminin, özellikle Savunma Bakanı Gaziyev’in, bu görevden alınmayı onaylamadığını söylediğini belirtmiştir.³⁸⁸ İskender Hamidov’un ifadesi Rusya’nın Azerbaycan yönetimindeki kadrolarını koruma isteğinin açık bir göstergesi olmuştur. Elçibey ise Rusya’nın Azerbaycan devlet kademelerinde yapılanmasıyla ilgili şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

“Milli Tehlikesizlik Nazırlığı’nda (Milli Güvenlik Bakanlığı- KGB), Savunma Bakanlığında bizim hazır kadromuz yoktu. Bakanı yahut başsavcıyı değiştirmekle köklü kadro değişikliği olmuyor. Müessesenin içinde işleri yürüten orta dereceli kadrolar yerlerinde kalıyor. Onları tecrübeli kadrolarla değiştirmek kolay değil. Bunun için belli bir zaman gerekir ki üç ile beş yıla yetişsinler. İş iyi öğrensinler. Bu yüzden biz orta dereceli kadroyu dağıtamadık. Onlarda üç dört ay bizi dinledikten sonra aleyhimize çalışmaya başladılar. Böylece KGB’de, savunma bakanlığında, iç işleri bakanlığında kendi kadrolarımızı yetiştiremediğimiz için o nazırlıklar bizim aleyhimize çalışmaya başladılar.”³⁸⁹

Nitekim Elçibey’in itiraf niteliği taşıyan açıklamasında bahsettiği Rusya bağlantılı kadrolar 4 Haziran darbesinde etkin rol oynamıştır. Ayrıca Gence isyanının

³⁸⁸ “Rusya Azerbaycan Savunma Bakanının Değiştirilmesine İtiraz Etmiş”, *Azadlık Gazetesi*, 03.03.1993.

³⁸⁹ Turgut Er, *Azadlıktan Tiranlığa*, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s.152.

kimler tarafından planlandığını ve bu isyana kimlerin katıldığını göstermesi bakımından önemli olan bir belge, o dönem istihbarat yoluyla Moskova'dan elde edilmiştir. Rusya'nın darbedeki rolünü açıkça ortaya koyması bakımından önemli olan bu belgenin Rusça aslından tercümesi aşağıdaki gibidir:

“BELGE:

7 Haziran 1993. 16-59. Sayfa 1/1

İvedilikle

Çok gizlidir.

1-4 Haziran 1993 tarihince ulaşılan haberlere göre Moskova'da, P.S. Gracev, P.N. Barannikov ile ismi açıklanmayan karşı istihbaratçı ve R. Gaziyev buluşmuşlardır. Burada Azerbaycan'daki durum görüşülmüştür.

Aynı zamanda R. Gaziyeve burada Mutallibov'la buluşmuştur. Bu görüşmede, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ali Meclisi'nin Prezidyum eski başkanlarından Kurban Halilov'un akrabası Kahramanoğlu Abilov ve Haydar Aliyev'in temsilcisi Natik Aliyev de bulunmuşlardır. Misafirler, Mutallibov'u Haydar Aliyev'le birleşmeye veya hiç değilse kendi adamlarıyla birlikte tarafsız kalmaya ikna etmişlerdir. Toplantıda şu konularda görüş birliğine varılmıştır:

- 1.Azerbaycan Parlamentosu'nun toplantıya çağırılması,*
- 2.Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı, Yakup Memmedov'un da yardımcı seçilmesi,*
- 3.Parlamento toplantısında Azerbaycan Anayasası değiştirilerek, hükümetin doğrudan parlamentoya bağlanması,*
- 4.Cumhurbaşkanınca verilecek kararların, hükümet tarafından onaylanması halinde uygulamaya konulması,*

Bunların dışında, Suret Hüseyinov'un Gence'den ayrılan Rus askeri birliklerinden güçlü miktarda silah aldığı da bildirilmiştir. Bununla beraber birkaç havadan indirme ve denizden çıkarma birlikleri eğitimcilerin de orada kaldığı,

Ermeni meselesine gelince, muhalefetin katıldığı parlamento toplantısının devamı süresince Azerbaycan sınırlarında saldırı olmayacağı, iki Azerbaycan partisinin (İtibar Memmedov'un Milli İstiklal Partisi, Haydar Aliyev'in Yeni Azerbaycan Partisi) de

*Moskova'daki bir banka tarafından finanse edilmesi kararlaştırılmıştır.*³⁹⁰

Bu belgede belirtilen kişilerden Graçov; dönemin Rusya Savunma Bakanı, Baronikov ise Rusya İç İşleri Bakanıdır. Haydar Aliyev'i temsilen toplantıya katılan Natik Aliyev ise KGB'nin güvendiği adamlardan. Buradaki görevini başarıyla gerçekleştirdiği için Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Petrol Şirketi'nin başkanlığına getirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov da, NATO toplantısı için gittiği Atina'dan dönerken, 13 Haziran 1993 günü Atatürk Havalimanında verdiği demeçte Gence İsyanının Rusya kaynaklı olduğunu vurgulayarak şunları belirtmiştir:

“Bağımsızlığımızı kazandıktan sonra Azerbaycan'daki bütün Rus askerlerini ülkeden çıkardık ve tam bağımsız bir politika izleme sürecine girdik. Ancak bizi eski günlere döndürmek isteyen işbirlikçilerde boş durmadı. Bu isyan tamamen Rusya kaynaklıdır. Azerbaycan milli ordusunun kuruluşundaki yanlışlıklarda da isyanda önemli faktördür.”

Ancak Tofiq Gasimov'un bu açıklama kısa bir süre sonra Rusya tarafından yalanlanmıştı. Üst düzey Rusya Dışişleri yetkilisi Gence ayaklanmasının arkasında Rusya'nın bulunduğu iddialarının asılsız olduğunu bildirerek bu tür açıklamaların Moskova ile Bakü arasındaki ilişkilerin gelişmesinde katkıda bulunmayacağını söylemiştir. Sabah gazetesi yazarı Cengiz Çandar ise “Azerbaycan'ı iç savaş boyutuna taşıyan Suret Hüseyinov'un başını çektiği son isyan, Azerbaycan'da Rusya yanlısı güçlerin işidir. Bunu konuyla ilgili olup da bilmeyen yok. Hüseyinov'un ardında, Rusya ile birtakım bağlantılar olduğundan şüphelenilen eski Savunma Bakanı Rahim Gaziyev var” diyordu.³⁹¹ Rusya'nın darbede başrol oynadığını gösteren bir diğer kanıt ise dönemin Azerbaycan Milli Savunma Bakanı R. Gaziyev'in, 7 Eylül 1994 tarihinde çıkarıldığı mahkemede yaşanan olaylara ilişkin verdiği ifadedir. R. Gaziyev mahkemede şu ifadeyi vermiştir:

“Ebülfez Elçibey'i iktidardan uzaklaştırmak için Moskova'da pek çok toplantı yaptık. Toplantılara Rus KGB mensupları da katılıyordu. Son toplantıya Haydar Aliyev de iştirak etti. Aldığımız karar gereğince, darbe ile uzlaştırılacak Ebülfez Elçibey'in yerine Ayaz Mutallibov

³⁹⁰ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.217-218.

³⁹¹ Sabah Gazetesi, 17.06.1993.

getirilecekti. Toplantı ile ilgili resim ve bantlar elimizdedir. Duruşmalar halka açık yapıldığı takdirde bunları sunmaya hazırız.”³⁹²

Rusya ile gizli görüşmelerde bulunan Rahim Gaziyev’in de mahkeme ifadeleri isyanın Rusya kaynaklı olduğunu Moskova’da bu isyanın alt yapısını hazırlayan görüşmelerde bulunulduğunu açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca ayaklanmayı finanse etmek amacıyla Moskova’dan Gence’ye 5 milyar Ruble gönderilmesi Rusya’nın bu ayaklanmayı desteklediğinin bir başka göstergesi olmuştur. Ancak tüm bunların dışında bir de Rusya’nın darbeyi gerçekleştirme gerekçesi olarak işin ekonomik boyutu vardı. Bu dönemde Elçibey yönetiminin Batı ülkeleri ile petrol anlaşması yapacak olması Rusya’nın çıkarlarını zedelemekteydi. Bu konuya Elçibey’in danışmanlığını yapmış Cemil Hasanlı şöyle dikkat çekmiştir:

“Ebulfez Bey iç ve dış politikadaki yanlışlarına göre hakimiyetten gitmedi. Onu bölgeye ilgisi olan büyük güçler devirdi. Baş aktör de Rusya’ydı. Ben o zaman Elçibey’in danışmanıydım. Biz Haziran’ın 20’sinde Londra seferine hazırlanıyorduk ve Azerbaycan için çok faydalı olacak büyük petrol anlaşmaları imzalanacaktı. Fakat Rusya bütün gücüyle bunu engellemeye çalışıyordu, engelledi de. İran bu işte ona destek verdi.”³⁹³

Cemil Hasanlı’nın ifadesi de Rusya’nın darbenin arkasında olduğu kanaatini diğer ifadeler gibi güçlendirmektedir. Ayrıca Rusya’nın Kafkasya’yı kendi çıkar alanı görmesi ve bu düşüncenin Elçibey’in tam bağımsız Azerbaycan yolunda attığı adımlarla çatışmasından dolayı Elçibey’e karşı böyle bir hamle yapacağı ön görülmekteydi. Elçibey’in “Biz istiklalimizi hakimiyetten üstün tuttuk.” sözüyle böyle bir öngörünün doğruluğu ve her türlü koşulda bağımsızlıktan ödün verilmeyeceği anlaşılmaktadır.

4.2.2. 4 Haziran Darbesinde Türkiye’nin Tutumu

Ankara 4 Haziran darbesinde bir süre sessiz kalırken, darbenin Türk basınına yansımaları ise oldukça karamsar olmuştur. 8 Haziran’da Türkiye’deki bazı gazeteler şu başlıkları atmışlardır: Cumhuriyet gazetesi “Azerbaycan İç Savaşın Eşiğinde”, Hürriyet “Azerbaycan’da İsyân Yayılıyor.”, Milliyet “Gence Kan Gölü.” Türk gazeteleri olaylardan bu şekilde bahsederken Ankara bir süre sessiz kalmış ve daha

³⁹² A. Tahirzade, *Elçibey*, s.424.

³⁹³ Cemil Hasanlı, *Mülakat*, Bakü, 07.04.2017.

sonra suskunluğunu bozarak 9 Haziran'da T.C Dışışleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Azerbaycan'ın meşru cumhurbaşkanı olan Elçibey'i desteklediğini belirten şu açıklamayı yapmıştır:

“ Açıklama, 9 Haziran 1993

Bağımsız ve demokratik bir yönetim düzeni ile sağlam bir sosyal yapı kurma yönünde adımlar atan ve bir seçimle halkın çoğunluğunun oyunu alarak iktidara gelmiş olan yönetime, gerekçesi ne olursa olsun, hukuk ve demokrasi dışı bir yöntemle karşı çıkılması tasvip etmek mümkün değildir. Bu gibi yöntemler, AGİK ülkeleri başta olmak üzere, Azerbaycan'ın da üyesi olduğu çağdaş uluslararası toplumun değerlerine de ters düşmektedir.

Azerbaycan'da serbest seçimle iş başına gelerek, halkın demokratik iradesini temsil eden Cumhurbaşkanı Sayın Ebulfez Elçibey'in yönetiminde Azerbaycan'ın uluslararası arenada saygınlık kazandığı, demokrasi yolunda kararlı adımlar atıldığı, ülkenin ekonomik potansiyelinin verimli kullanımı için ileriye dönük ümit verici bir ortamın hazırlandığı gerçektir.

Azerbaycan'da mevcut çok partili siyasal yaşam içinde, hür basın işlevini yerine getirebildiği serbest bir iletişim düzeninde, siyasal diyalog ve uzlaşma olanakları mevcutken, ayrıca Azerbaycan'ın milli birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyacı olduğu bir dönemde, kardeşinin dökülmesi Türkiye'yi derin endişe ve üzüntüye sevk etmiştir.

Azerbaycan'ın bir iç sorunu olan bu gelişmelerin çoğulcu demokrasi kuralları çerçevesinde, Azerbaycan halkının ve devletinin öz bütünlüğünü güçlendirecek bir uzlaşma ile çözümlenmesini içtenlikle istemekteyiz.”³⁹⁴

Dışışleri Bakanlığınca yapılan bu açıklamanın ardından dönemin Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin'de yapılan açıklamaya benzer bir açıklama yapmıştır. Hikmet Çetin'in yaptığı açıklama ise şöyledir:

“Azerbaycan'ın her zamandan daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı var. Demokratik yönetime yapılan saldırı ne Türkiye tarafından ne de Azerbaycan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilebilir. Sorun Azerbaycan halkının ve devletinin öz bütünlüğünü güçlendirecek bir uzlaşma ile çözümlenmelidir.”³⁹⁵

Dışışleri Bakanı Çetin buna ek olarak “Elçibey isyancılara karşı Ankara'dan yardım istedi mi?” sorusuna “Hayır, onların iç sorunu” karşılığını vermiştir.

³⁹⁴ B. Şimşir, a.g.e., s. 559.

³⁹⁵ a.g.e.

Azerbaycan'da gelişmeler devam ederken Türkiye'nin resmi makamlardan yapılan açıklamalar Elçibey'in meşru cumhurbaşkanı olarak desteklendiğini belirtmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin Elçibey'i desteklemesine rağmen somut bir adım atmaması Türk kamuoyunun ve muhalefetin Ankara'ya karşı tepkilerine neden olmuştur. ANAP Genel Başkanı ve ana muhalefet lideri Mesut Yılmaz, "Türkiye, Azerbaycan'a güçlüklerle dolu kuruluş döneminde yardımcı olmamıştır." şeklindeki açıklamasına ilaveten "Hükümetin tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz. ?" sorusuna ise "Hükümetin şu anda bir tutumu yok ki" diyerek Türk hükümetinin yaşanan süreçteki yanlış tutumunu eleştirmiştir. Muhalefetin yanı sıra Türkiye'nin tutumuna bir diğer eleştiri Azerbaycan Halk Cephesi KKTC temsilciliğinden gelmiştir. AHC KKTC temsilcisi Erhan Arıklı, Türkiye'nin olaylara seyirci kaldığını belirten şu açıklamayı yapmıştır: "Türkiye, kendisine bel bağlayarak Azerbaycan'ın rotasını Türkiye'ye çevirmiş olan Cumhurbaşkanı Elçibey'i kurtlar sofrasında yalnız bırakmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yeni dünya düzenine uygun bir rejimin iş başına gelmesine çanak tutmuştur."³⁹⁶

Türk basınında da Türk hükümetinin pasif tutumu eleştirilmiş, basında Süleyman Demirel'e karşı tepkiler artmış ayrıca Elçibey, Demirel'in olaylara karşı sessiz kalması karşısında söyledikleri Türk basınına şu şekilde yansımıştır: "Demirel iki haftadır ağzını niye açmıyor? Aliyev'in Meclis Başkanlığını tebrik etti ama iki haftadır bana niye destek vermedi?"³⁹⁷ Elçibey bu sözleriyle dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'in Haydar Aliyev'in Meclis Başkanlığına getirildiğinde gösterdiği hassasiyeti, Azerbaycan'ın böylesine kritik döneminde göstermediğinden yakınıyordu. Ayrıca Keleki'de Türk gazetecilere yaptığı açıklamada Demirel'in tutumuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"Dışişlerinin beni desteklediğine ilişkin açıklamasından haberim var. Demirel, niçin kendisi konuşmuyor da, başka kişiler ve kuruluşlara açıklama yaptırıyor? Ben Cumhurbaşkanıyım. O da Cumhurbaşkanı. Benim muhatabım o. Ben kendisini dost bildiğim ve meşru Cumhurbaşkanı olduğum için, Süleyman Bey'in açıklamasını beklerdim."

³⁹⁶ Hürriyet Gazetesi, 19.06.1993.

³⁹⁷ "Elçibey Demirel'e Kızgın", Sabah Gazetesi, 22.06.1993.

Elçibey'in bu tür siteleri ve tüm eleştiriler sonucunda Türkiye Cumhurbaşkanlığından beklenen açıklama gelmiştir. Yapılan yazılı açıklamada, Türkiye'nin Azerbaycan'a demokratik, siyasi, ekonomik ve diğer her türlü alanda yardım etmesi ve bu kardeş ülkeye yararlı olmaya çalışmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin tabiatı gereği olduğu ve bunun aksinin düşünülmemeyeceği vurgulandı ve şöyle belirtildi:

“Türkiye'nin Azerbaycan'a demokratik, kültürel ve her türlü alanda yardım etmesi ve bu kardeş ülkeye yararlı olmaya çalışması iki ülke arasındaki ilişkilerin tabiatı gereğidir. Bunun aksi düşünülemez. Ancak, bir ülkeye yardımcı olmak başka, o ülkenin içişlerine karışmak ve o ülkeyi idare etmeye kalkmak başkadır. Türkiye, Azerbaycan'ın iç işlerine karışmamış ve ülkeyi yönetmeye kalkışmamıştır. Doğrusu budur.

*Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel, son olarak 21 Haziran tarihinde Sayın Elçibey'e bir mektup göndererek, onun Azerbaycan'ın demokrasi ve ülke dayanışması için kendisinin bu yoldaki çabalarını Türkiye'nin bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da destekleyeceğini bildirmiştir.*³⁹⁸

Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklama daha önce Dışişleri Bakanlığının da belirttiği gibi Azerbaycan'ın iç işlerine karışılmasının doğru olmayacağı yönünde olmuştur. Türk basınında geniş yankı uyandıran bir diğer gelişme Azerbaycan'da gerçekleştirilen referandum olmuştur. Milliyet gazetesi referandumun ardından “Elçibey bitti. Azerbaycan gitti. Bakü politikası iflas etti. Bakü ile sil baştan”³⁹⁹ şeklinde başlık atarak Türkiye'yi olanlara göz yummakla eleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel ise referandum sonucunun Türkiye için geçerli olacağını belirterek şunları söylemiştir:

*“Azerbaycan olayı istikrar olayıdır. Referandum sonucu bizim için muteberdir. Halk hangi yönde eğilim gösterirse Türkiye için o geçerli olacaktır. En azından muhatabımız belli olacaktır. Önemli olan bir istikrar oluşmasıdır. Referandum hiç olmazsa bu istikrara katkıda bulunacaktır. Türkiye için kim kazanırsa kazansın, referandum sonucu belirleyici olacaktır.”*⁴⁰⁰

Azerbaycan'ın geçirdiği kritik dönemde gecikmeli de olsa Elçibey'i meşru cumhurbaşkanı olarak desteklediğini belirten Demirel'in, Azerbaycan'da tartışmalı

³⁹⁸ B.Şimşir, a.g.e., s. 588.

³⁹⁹ “Fiyasko”, *Milliyet Gazetesi*, 31.08.1993.

⁴⁰⁰ “Türkiye, Bakü İçin Savaşa Giremez”, *Milliyet Gazetesi*, 31.08.1993.

referandumla ilişkin bu açıklamaları yapması Elçibey'den beklentilerinin kalmadığı ve Türkiye'nin Azerbaycan siyasetinde yeni bir sayfa açığının göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin darbe sırasında yavaş hareket etmesinin başka bir nedenini Elçibey iktidarı döneminde Cumhurbaşkanlığı Devlet Hukuk Dairesi görevini yürütmüş Fazıl Gazenferoğlu'nun, "Elçibey'in Türkçü söylemi Türkiye'deki milliyetçi akımı güçlendirerek iktidarda bulunan farklı siyasal çizgiye sahip siyaset adamlarını tedirgin etmiş, bu çerçevelerde Azerbaycan için alternatif lider arayışı başlamış ve bu kişide Haydar Aliyev olmuştur." İfadesinde bulmak mümkündür.⁴⁰¹ Ayrıca Cemil Hasanlı ise "1918 yılında sultan hükümeti, 1993'te NATO üyesi olan güçlü Türkiye'den daha pragmatik ve etkili bir yardım göstermişti. Bakü'nün kurtarılmasında etkili olmuştu." diyerek Türkiye'nin olaylardaki pasifliğine farklı bir bakış açısı getirmiştir.⁴⁰² Diğer taraftan Elçibey dönemi Talebe Kabul Komisyonu Başkanlığı görevinde bulunmuş Vurgun Eyyub ise Elçibey'in Türkiye'ye güvendiğini ancak Demirel'in yardımıyla hakimiyeti Haydar Aliyev geldiğini belirten şu hususları belirtmiştir:

*"Elçibey Batı devletlerine ve Türkiye'nin desteğine güvenerek Rusya ve İran açık savaş ilan etmişti. Rusya ile İran ise darbenin hazırlanmasında birlikte çalışıyorlar, darbeye her türlü desteği sağlıyorlardı. Darbenin önlenmesinde ve yardım gösteren güçlerin etkisizleştirilmesinde ne Batı devletlerinin ne de Türkiye'nin en ufak bir yardımı olmadı. Ayrıca Süleyman Demirel'in yakından yardımı ile hakimiyet savaşında Haydar Aliyev galip oldu."*⁴⁰³

Cengiz Çandar ise Türkiye'nin yavaş hareket etmesinde başka bir neden olarak, Türk Dışişleri Bakanlığı'nda Kafkasya ve Orta Asya'da sözde İran tehdidine karşı Rusya ile beraber hareket etme düşüncesini destekleyen çevrelerin bulunmasını gösterir. Çandar'a göre bu çevreler Rusya'ya karşı olan Azerbaycan yönetiminin zayıflatılmasına göz yummak amacıyla suretiyle eski komünist lider Haydar Aliyev'in bu denklem için zemin hazırlamış, Elçibey yönetimini sabotaj etmeseler bile güçlendirecek girişimleri savsaklamışlardır.⁴⁰⁴

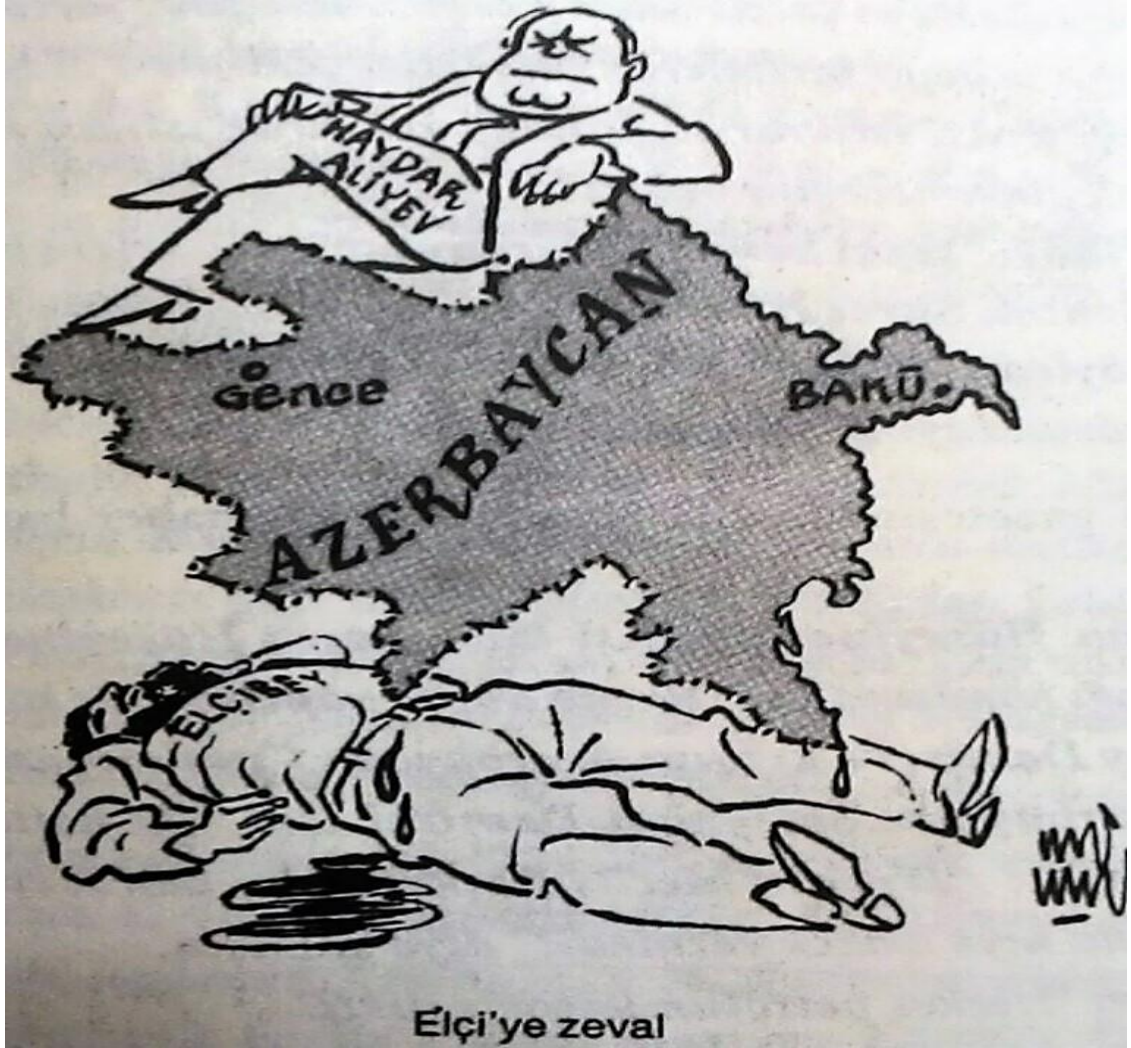
⁴⁰¹ F. Gazenferoğlu, a.g.e., s.206.

⁴⁰² Cemil Hasanlı, *Mülakat*, Bakü, 07.04.2017.

⁴⁰³ Vurgun Eyyub, *Mülakat*, Bakü, 18.04.2017.

⁴⁰⁴ Cengiz Çandar, "Elçibey İçin İleri", *Sabah Gazetesi*, 19.06.1993.

Şekil 2. Haydar Aliyev'in Yönetime Gelişini "Elçiye Zeval" Başlığıyla Hicveden Karikatür.

Kaynak: Ali Ulvi Ersoy, *Cumhuriyet Gazetesi*, 01.09.1993

Elçibey iktidarının sonlanmasını Ali Ulvi Ersoy yukarıda karikatürüyle hicvederek yaşananları en iyi şekilde özetlemiştir. Sonuçta 4 Haziran darbesindeki Türk yönetiminin tutumu Türkiye'nin Azerbaycan'daki konumunu zayıflatmış, Aliyev yönetiminin Şubat 1994'de uygulamaya başladığı Türkiye'ye ve Batıya yeniden yakınlaşma politikasına kadar bir gerileme dönemi yaşanmıştır.

4.2.3. ABD ve İngiltere'nin Darbeye Yaklaşımı

4 Haziran darbesinde ABD ve İngiltere meşru Cumhurbaşkanı olan Elçibey'i desteklediklerini bildirmiş ancak Rusya'nın etki alanı olan bölgeye temkinli yaklaşmayı tercih etmişlerdir. ABD yönetimi darbe ile ilgili Elçibey'i desteklediğini

belirten ilk açıklamayı 10 Haziran tarihinde gerçekleştirmiştir. Ardından 18 Haziran'da Elçibey'in Bakü'den ayrılmasıyla ABD Dışişleri Bakanlığı, Elçibey'in ülkesinden ayrılmadığını ve yetkilerini başka bir yere devretmemiş olduğunu vurgulayan şu açıklamayı yaparak Elçibey'i desteklediklerini yinelemişlerdir:

“Güvenilir kaynaklardan alınan bilgilere göre, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey Bakü şehrinden ayrılrsa da Azerbaycan Arazisindedir. O istifa etmemiş, kendi yetkilerini hiç kimseye devretmemiştir.

Elçibey Azerbaycan'ın demokratik yolla seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak kalmalıdır. ABD, Azerbaycan'da insana saygılı, demokratik bir yönetimin kurulmasını kuvvetle desteklemektedir.”⁴⁰⁵

Bu açıklamanın yanı sıra ABD Devlet Kâtibi Warren Christopher da Elçibey'e bir mektup göndermiştir. ABD Başkanı Clinton'un adına yazılan bu mektubun içeriği şöyledir:

“Ben Başkan Clinton adına Azerbaycan'da demokrasiyi ve demokratik yolla seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak sizi, her zaman desteklediğimizi bildirmek isterim.

Biz son iki haftada Azerbaycan'da meydana gelmiş olayları çok derin rahatsızlıkla izliyoruz. Bildiğiniz gibi biz hem Washington'da hem de Bakü'de birkaç kez verdiğimiz açık beyanatlara demokratik ve pazar ekonomisine geçiş doğrultusunda gerçekleştirilen ıslahatları, özellikle de sizin hükümetinizi desteklediğimizi bildirmiştik.

Ayrıca biz Rusya'ya Gence'de bıraktığı ve hali hazırda isyancılar tarafından kullanılan askeri teçhizat ve silahlarla ilgili rahatsızlığımızı özellikle bildirmiştik.

Biz sizin vazifenizin ağırlığının her zamankinden daha çok olduğunu biliyoruz. Ancak sizi görevinizin sorumluluğunu ve halk arasındaki manevi nüfusunuzu kullanarak Azerbaycan'da demokratik ıslahatları devam etmeye çağırıyoruz.”⁴⁰⁶

ABD'den gelen bu mektup Batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurmuş Elçibey'i görevini her ne olursa olsun devam ettirmesi için cesaretlendirir nitelikte olmuştur. Ancak olayların bu boyuta gelinceye kadar ABD'nin Elçibey'e gerek siyasi gerekse maddi yönden destek vermemesi ABD'nin samimiyetini sorgulanmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan'da gerçekleştirilen referanduma ilişkin ABD

⁴⁰⁵ A. Tahirzade, *Elçibey*, s.451.

⁴⁰⁶ “Warren Christopher'den Elçibey'e Mektup”, *Azerbaycan Gazetesi*, 22.06. 1993.

Haydar Aliyev'e baskı uygulamaya çalışmış bu dönemin gazetelerine "ABD'den Aliyev'e Çifte Kısaç" şeklinde yansımıştır.⁴⁰⁷

ABD, demokratik seçimlerle gelen Elçibey iktidarını açıklamalarıyla desteklediğini bildirirse de Elçibey'in ayakta kalabilmesi için zamanında siyasi-maddi yardım göstermesi bir yana Azerbaycan'a kısıtlamalar getiren 907. karar ile adeta cezalandırmıştır. ABD'nin bu çelişkisi Elçibey'i değil kendi nüfusunu korumak amaçlı olduğunu göstermektedir.

⁴⁰⁷ "ABD'den Aliyev'e Çifte Kısaç", *Milliyet Gazetesi*, 01.09.1993.

SONUÇ

Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin sonucunda kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin (1918-1920) ömrü 23 ay kadar kısa olmasına rağmen bu dönemin Azerbaycan tarihine önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan aydınlarının bağımsızlık mücadeleleri, Azerbaycan'da ulus inşası ve millet bilincinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bu yüzden 1920 yılında Rus istilasıyla birlikte Azerbaycan bağımsızlığı kesintiye uğrasa da Mehmet Emin Resulzade başta olmak üzere bu aydınların faaliyetleri Azerbaycan tarihinde ikinci bağımsızlık mücadelesine ilham kaynağı olduğu görülmektedir.

Azerbaycan'da milli mücadele geleneği 80 li yılların sonunda Ebulfez Elçibey önderliğinde tekrar canlanmış ve Elçibey, Azerbaycan'ın 70 yıllık Sovyet esaretinden kurtulmasında büyük pay sahibi olmuştur. 1992 yılında Azerbaycan Halk Cephesinin yönetime gelmesi Azerbaycan için dönüm noktası olmuştur. Elçibey'in başkanı olduğu AHC partisinin göreve gelmesiyle birlikte ülkede Rus etkileri kırılarak iç ve dış politikada Azerbaycan bağımsızlığını sağlamlaştıran adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda milli para birimine geçilmiş, Kiril alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmış, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Rus askerlerini topraklarından çıkarmayı başaran ilk devlet olmuştur. Eğitim sisteminde test uygulaması getirilerek rüşvetten uzak adil bir sistem oluşturulmuştur. Azerbaycan silahlı kuvvetleri kuruldu ve bu doğrultuda kurulan ilk milli orduyla Karabağ savaşında başarılı mücadeleler çıkarılmıştır. Ayrıca büyük petrol şirketleriyle ön protokoller imzalanarak kalkınma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasında Karabağ sorunu önemli yer tutmuştur. Bu kapsamda öncelikle Karabağ sorunu uluslararası kuruluşlara taşınmaya çalışılmış böylelikle bu sorunun Rusya tekelinden çıkarılması hedeflenmiştir. AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmeler, Ermeni tarafının ortaya konulan

önerileri kabul etmemesi ve Rusya'nın bölgedeki pozisyonunu kaybetmek istememesi nedeniyle bu konudaki olumsuz faaliyetleri sorunun çözümüne yönelik çabaları boşa çıkarmıştır. Özellikle AGİT nezdinde görüşmelerin devam ettiği sırada Rusya desteği ile Ermenilerin Kelbecer'e saldırması sorunun çözümüne yönelik samimiyetlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Kelbecer'in işgaline karşın AHC dış politikada BM başvurarak girişimlerde bulunmuş, Ermenilerin Kelbecer'i boşaltmasına ilişkin 822 sayılı kararı alınmasında önemli rol oynamıştır. Ancak AHC'nin girişimleriyle BM nezdinde alınan kararlar yaşanan gelişmeler nedeniyle uygulanamamıştır.

Elçibey döneminde dış politikada belirleyici bir diğer unsur Rusya ile ilişkiler olmuştur. Özellikle bu dönemde Rusya'nın hakimiyet alanını genişletme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan BDT'ye karşı çıkmıştır. Ayrıca Batı ile ilişkilere önem verilerek Rusya'ya karşı bir denge oluşturulmuş ikili ilişkilerde Rusya'ya karşı daha mesafeli yaklaşmıştır. Karabağ sorunun Rusya tarafından baskı aracı olarak kullanılmaması için bu sorun uluslararası arenaya taşınmıştır. Genel olarak Rusya ilişkilerini iki dönemde incelemek mümkündür. 12 Haziran-Aralık 1992 tarihleri arası birinci dönem eşit ilişkiler kurulduğu dönem olarak görülmektedir. İkinci dönem ise Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ile Azerbaycan'a daha sert bir politika uyguladığı Ocak 1993 sonrası olmuştur.

Bu dönemde bölge aktörlerinden İran ile ilişkiler Elçibey döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. 19. yüzyılda Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıkan Güney Azerbaycan sorunu dış politikada esas mesele olmamakla birlikte Elçibey'in gündemini oluşturan konulardan birisi olmuştur. Elçibey'in bu meseleyi sık sık dile getirmesi bu dönemde İran ile ilişkileri gerginleştiren önemli bir faktör olmuş, bu nedenlerden dolayı ise İran, Rusya ile hareket ederek 4 Haziran darbesinde etkin rol oynamıştır.

Türkçülük söylemleri çerçevesinde Azerbaycan Türkiye'yle yakın temas halinde bulunarak iki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Özellikle Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Azerbaycan'ın kurumsallaşmaya gittiği bu dönemde Elçibey'den yardımlarını esirgememiş, Elçibey'de buna Türk petrol şirketlerini petrol anlaşmalarına davet ederek karşılık

vermiştir. Ancak Turgut Özal'ın vefatı bu davada Elçibey'i yalnızlaştırmış Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığına gelmesiyle birlikte Türkiye, Azerbaycan ilişkilerinde daha temkinli davranmaya başlamıştır. Bunun en açık göstergesi Türkiye'nin Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı döneminde Karabağ'daki olaylara müdahale etmemesi ve bölgedeki insanları tahliye amaçlı helikopter gönderememesi olmuştur. Süleyman Demirel döneminde Türkiye'nin bu tutumu Rusya'nın hakimiyet alanına müdahale etmekten çekinmesi olarak yorumlanmaktadır. Elçibey döneminde bu gelişmeler Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine iki farklı dönem olarak yansımıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki bu tutarsızlık Elçibey dönemini doğrudan etkilediği görülmektedir.

Elçibey döneminde kısa sürede büyük işler yapılmasına rağmen bunların propagandası yapılmamış, televizyon ve mecmualardan gereğince yararlanılmamıştır. Bu Elçibey döneminde önemli bir yanlış olmakla birlikte Elçibey'in iç politikada eski Sovyet memurlarına yeterince sert davranmaması, yıllar boyu rüşvet almış, servet toplamış, Sovyet İstihbarat Kurumu olan KGB'ye ajanlık etmiş, bağımsızlık düşüncesine yakın olmayan bu insanların devlet kadrolarından tasfiye etmemesi iç politikadaki bir başka eksiklik olarak görülmektedir. Dış politikada ise Azerbaycan'da çok sayıda ajanları bulunan Rusya ve İran'ın Azerbaycan'a ve Elçibey'e karşı yapabilecekleri girişimler ön görülmemiştir. Ayrıca petrol anlaşmalarının geciktirilmesiyle Batılı ülkelerin Azerbaycan'a gösterdiği destekten mahrum kalınmıştır. Ancak Elçibey'in iktidarı boyunca bu gibi yanlışları olsa da Karabağ savaşının devam ettiği ve Azerbaycan üzerinde dış güçlerin baskısını yoğunlaştırdığı bir dönemde kısa süren hakimiyeti boyunca büyük işler yaptığı aşikardır.

Sonuç olarak Ebulfez Elçibey Azerbaycan'ın 20. yüzyılda yetiştirdiği en büyük fikir ve devlet adamlarındandır. Ömrünü Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve demokrasinin devlet hayatına geçirilmesi için adayın, bunun yanı sıra 70 sene devam etmiş Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan halkına millet olmanın yollarını gösteren bir aydındır. Günümüz Azerbaycan'ın temelini Mehmet Emin Resulzade ve Ebulfez Elçibey gibi Azerbaycan'ın menfaatleri uğruna mücadele etmiş önemli devlet adamlarının ideolojileri oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmedov, E. (1998) *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Beynelxalq Teşkilatlar*, Bakü: Tuna Neşriyat.
- Aküzüm, F. (1975) "Resulzade ile Beş Yıl", *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:24, Sayı:213, Ocak- Şubat-Mart, 13-16.
- Anar, İ. (2010) "Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekatı", *Büyük Devletler Kısacında Bağımsız Azerbaycan*, Edit.: Q. Şükürov ve V. Qafarov, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayınları.
- Aran, A. (1956) "İstanbul'da Mehmet Emin Resulzade için Yapılan Tören", *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:5, Sayı:12, Mart.
- Asker, A. (2015) "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Göre Devlet Organlarının Yapısı ve İşleyişi", *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 558-568.
- Aslanlı, A. (2015) *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Aslanlı, A. (2001) "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, Cilt:7, Sayı:1, 393-430.
- Aslanlı, A. "Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ", *Yeni Türkiye, Türkler Özel Sayısı*, Cilt:19, 194-208.
- Akyol, T. (1990) *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, İstanbul: Burak Yayınları.
- Allen, W.E.D., Muratoff, P. (1966) *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

- Bakiler, Y. B. (2009) *Elçibey Azerbaycan'ın Unutulmaz Lideri*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Balayev, A. (1992) *Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta*, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Bayır, E. (2003) “Güney Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi Yol Ayrımında”, *Stratejik Analiz*, Cilt:4, Sayı:34, 53-59.
- Baykara, H. (1975) *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul: Azerbaycan Halk Yayınları.
- Budak, M. (1996) “Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası” *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 109-139.
- Bilgin, T. (2016) *Bir Türk Beyi Elçibey*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Caferoğlu, A. (1954) “Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi”, *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:3, Sayı:10-11, Ocak-Şubat, 15-18.
- Cafersoy, N. (2001) “Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, *Avrasya Dosyası dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 286-318.
- Cafersoy, N. (2001) *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: Asam Yayınları.
- Devlet, N. (1985) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebulfez, E. (1992) *Bu Menim Taleymidir*, Der.: B. İbrahimoglu, A. Tahirzade, Bakü.
- Ebülhesenli, E. (1991) “Mehmet Emin Resulzade”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, Sayı:56, Ağustos, 18-23.
- Emekli Kaymakam Rüştü, (1934) *Büyük Harpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası*, İstanbul: Askeri Matbaa.
- Er, T. (2010) *Azadlıktan Tiranlığa*, Ankara: Sarkaç Yayınları.

- Eyüboğlu, N. (1991) “*Azerbaycan Halk Cephesinin Kuruluşu*”, *Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 72, Şubat, 52-62.
- Gasimov, M. (1996) *Beynelxalq Münasibetlerde Azerbaycan Meselesi (1991-1995)*, Bakü: Gençlik Neşriyat.
- Gazenferoğlu, F. (1995) *Ebulfez Elçibey ile Tarihten Geleceğe*, Ankara: Prestij Matbaacılık.
- Gökçe, M. (2014) “İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Sayı:60, 1-11.
- Güler, U. (2006) *Elçibey*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gündüz M.V. (2008) “Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler”, *Kahramanmaraş Sütçü imam Üniversitesi Yayını*, Sayı:31, 115-125.
- Hablemitoğlu, N. (1997) *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri 1905-1917*, Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Halil Paşa, (1972) *Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Yedigün Yayınları.
- Hasanlı, C. (1998) *Azerbaycan Tarihi (1918-1920) - Türkiye’nin Yardımından Rusya’nın İşgaline Kadar*, Çeviren: Aslan Erturun, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Hostler, C. W. (1957) *Turkism and the Soviets*, New York: Praeger Publishing.
- İşyar, Ö. G. (2004) *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Karaca, A. (1980) “Azerbaycan Milli Hareketinin İdeolojik Karakteri”, *Milli Eğitim ve Kültür Dergisi*, Yıl.2, Sayı.7, Haziran-Temmuz-Ağustos.
- Kasım, K. (2009) *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: Usak Yayınları.
- Kırhan, T. (1992) ”Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Ali Elçibey Türkiye’ye Geldi”, *Azerbaycan Dergisi*, Sayı:28, Mayıs-Haziran, 8-22.

- Nesibli, N. (2000) *Azerbaycan Geopolitikası ve Neft*, Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.
- Nesirov, E. (1998) *Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri (1991-1997)*, Bakü: Qanun Neşriyatı.
- Oran, B. (1995) “Türkiye’nin Balkan ve Kafkas Politikası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ocak- Haziran, 1-8.
- Özyılmaz, E.V. (2013) “Geçmişten Günümüze Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:2, 191-208.
- Resulzade, M. E. (1997) *Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilal Hatıraları*, İstanbul: Turan Yayınları.
- Resulzade, M. E. (2005) *Rusya’da Siyasi Vaziyet*, Haz.: C. Karakılıç-T. Tombuloğlu, İstanbul: Yom Yayınları.
- Saray, M. (1993) *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Saray, M. (1993) *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 1*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıbrahimoğlu, L. (1997) *Kurt Kapanında Kısır Siyaset*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Sultanov, O. (1995), *80-cı İllerin Sonu 90-cı İllerinin evvellerinde Azerbaycan’da Siyasi Mübarize*, Bakü: Maarif Yayınları.
- Süleyman İ. (1936) *15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’daki Harekâtı ve Muharebeleri*, Ankara: Askeri Matbaa.
- Mustafayev, B. (2014) “Dağlık Karabağ Sorunu ve Soruna İlişkin Azerbaycan’ın Politikasına Yönelik Akademik Öneriler” :*Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar*, Der.: C. Kasımlı- E. Efegil, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Sünbül, T. (1990) *Azerbaycan Dosyası*, Ankara: Kök Yayınları.
- Swietochowski, T. (1988) *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, Çev.: N. Mert, İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Şimşir, B. (2011) *Azerbaycan-Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, S. (2002) *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*, İstanbul: İQ Kültür-Sanat Yayınları.
- Şimşir, S. (2012) *Mehmet Emin Resulzade-Hayati ve Şahsiyeti*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Tahirzade, A. (1997) *Meydan 4 yıl 4 ay*, (2. Cilt), Bakü: Ay-Ulduz Yayını.
- Tahirzade, A. (1999) *Elçibey*, Bakü: Cumhuriyet Gazetesi Yayını.
- Tahirzade, A. (2001) *Elçibey'le 13 Saat*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Tahirzade, A. (2001) *Prezident Elçibey*, Bakü: Yeni Musavat Gazetesi Yayını.
- Taşkıran, C. (1995) *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Taymas, A.B. (1955) "Mehmet Emin Resulzade", *Toprak Dergisi*, Sayı:61, Mayıs, 14-15.
- TİKA, (1996) *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Yagublu, N. (1991) *Mehmet Emin Resulzade*, Bakü: Gençlik Neşriyatı.
- Yalçinkaya, A. (2006) *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yapıcı, M.İ. (2014) "1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt:10, Sayı:40, 121-153
- Yagublu, N. (1991) *Mehmet Emin Resulzade*, Bakü.
- Yagublu, N. (2015) *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Yeşilot, O. (2015) *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, R. (2013) "Kafkasya'da Çözülme Kördüğüm Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 71-90.

Yüceer, N. (1996) *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Zbigniew, B. (1989) *Grand Failure, The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*, New York: Charles Scribner's Sons Publishing.

-----, (1966) “Komünizmle Mücadelede Yeni Esaslar Neler Olmalıdır?”, *Azerbaycan Dergisi*, Yıl:8, Sayı:163.

Gazeteler

Azadlık, 14.01.1992

Azadlık, 21.01.1992

Azadlık, 07.04.1992

Azadlık, 03.03.1993

Azadlık, 17.06.1993

Azadlık, 17.11.1994

Azadlık, 18.10. 1994

Azadlık, 20.06. 1998

Azadlık, 04.11.1998

Azadlık, 05.11.1998

Azadlık, 07.06.2012

Azerbaycan, 09.10.1992

Azerbaycan, 17.10.1992

Azerbaycan 21.11. 1992

Azerbaycan, 08.01.1993

Azerbaycan, 23.01. 1993

Azerbaycan, 12.02.1993

Azerbaycan, 23.02.1993

Azerbaycan, 08.04.1993

Azerbaycan, 09.04. 1993

Azerbaycan, 10.04. 1993

Azerbaycan, 22.06.1993

Azerbaycan, 13.10.1993

Cumhuriyet, 26.06.1993

Cumhuriyet, 01.07.1993

Cumhuriyet, 01.09.1993

Cumhuriyet, 19.04.1999

Günaydın, 01.07.1993

Güney Azerbaycan Azadlık Sesi, 08.09.2009

Halk Gazetesi, 30.06.1992

Halk Gazetesi, 15.08.1992

Halk Gazetesi, 26.08.1992

Hürriyet, 24.01.1989

Hürriyet, 19.06.1993

Meydan, 25.06. 1993

Milliyet, 19.01.1990

Milliyet, 09.11.1990

Milliyet, 04.03.1992

Milliyet, 29.08.1992

Milliyet, 07.09.1992

Milliyet, 05.01.1993

Milliyet, 14.03.1993.

Milliyet, 03.04.1993

Milliyet, 29.04.1993

Milliyet, 19.06.1993

Milliyet, 21.06. 1993

Milliyet, 30.07.1993

Milliyet, 31.08.1993

Milliyet, 01.09.1993

Sabah, 17.06. 1993

Sabah, 18.06. 1993

Sabah, 19.06. 1993

Sabah, 22.06.1993

Sabah, 01.07.1993

Tercüman, 01.07. 1993

Türkiye, 04.04.1993

Türkiye, 26.06.1992

Yeni Müsavat, 22.04.1999

Yeni Müsavat, 26.06.2016

Yeni Müsavat, 28.06.2016

İnternet Kaynakları

“Ateşkesin Sağlanması”: http://garabagh.net/content_176_tr.html (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2017)

“1989 Mehmet Ali Birand Bakü’de Elçibey’le Görüştü”: <https://www.youtube.com/watch?v=xcvBWYzp4Zg> (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2017)

“Azerbaycan’da İktidar Savaşı”: <https://www.youtube.com/watch?v=OdrBxCjRKxA> (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2017)

“BM resmi internet sayfası 822 sayılı karar”: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 24 Mart 2017)

“BM resmi internet sayfası 853 sayılı karar”: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 25 Mart 2017)

“Sovyet Dissidentleri Tarihi”: <http://old.memo.ru/history/DISS> (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017)

Mülakatlar

Cemil Hasanlı, (Elçibey’in Danışmanı), 07.04.2017 tarihli mülakat, Bakü.

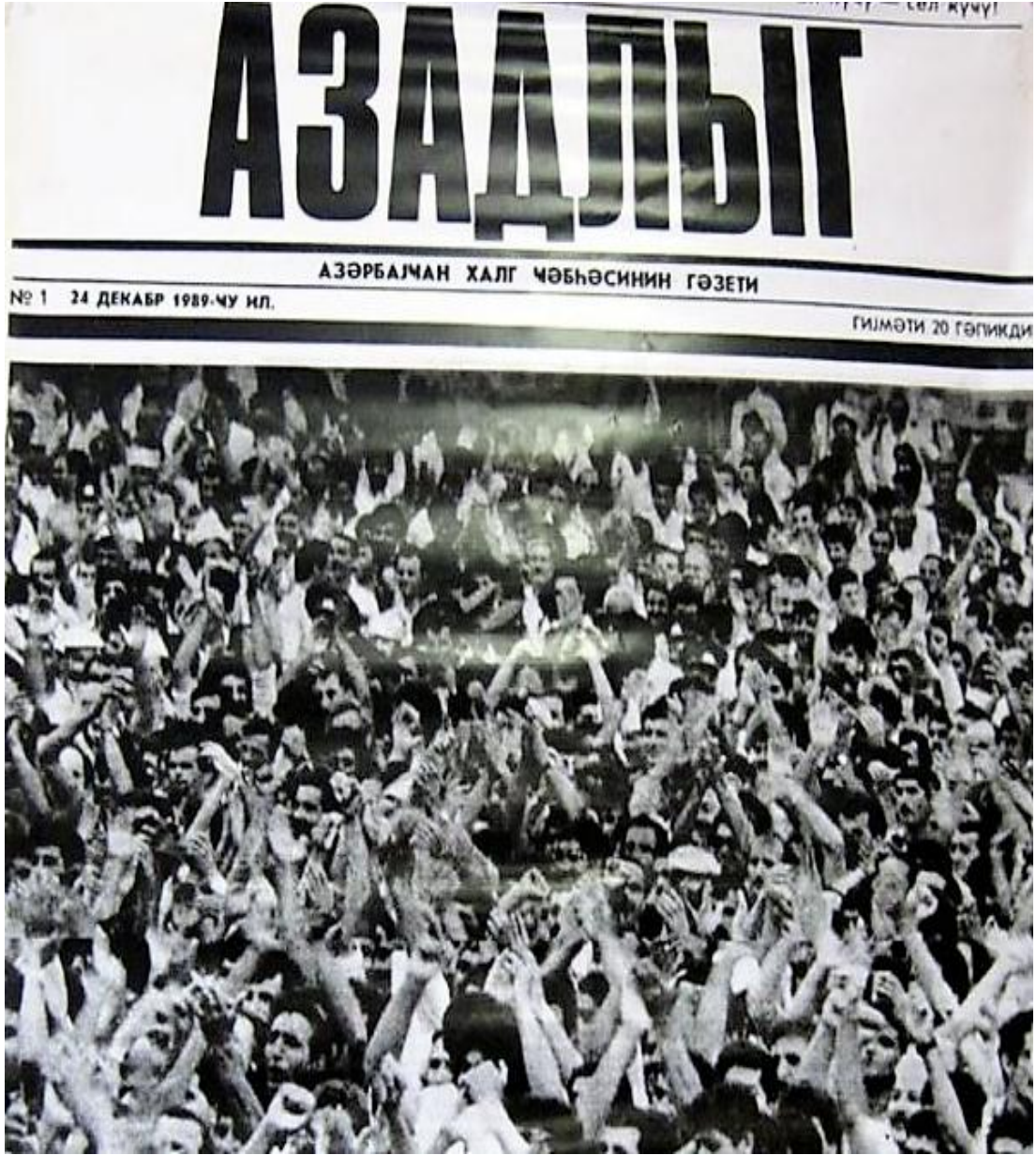
Fehmin Hacıyev, (Elçibey Dönemi Jandarma Genel Komutanı), 23.04.2017 tarihli mülakat, Bakü.

İsa Gamber, (Elçibey Dönemi Meclis Başkanı), 16.04.2017 tarihli mülakat, Bakü.

Vurgun Eyyub (Elçibey Dönemi Öğrenci Kabul Komisyonu Başkanı), 18.04.2017 tarihli mülakat, Bakü.

EKLER

EK- 1: Azadlıq Gazetesinin 24 Aralık 1989'da çıxarılan ilk sayısı.

Каянак: <https://www.azadliq.org/a/27797060.html> ,(02.05.2017)

EK-2: Elçibey'e destek için Turgut Özal'ın talimatıyla 1992'de Ankara'da bastırılan seçim afişi.

BU GÜN BİZİ KURTARACAK YEGANE KİŞİ
— GARİBE ADAM —
AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN TEK LİDERİ

EBULFEYZ ELÇİBEY'dir.
(GARİBE ADAM)

Bu garibe adamdı,
Öğretir yarı bay kimsi,
Eli sağ, gözüleri
Dil ağzı dıngarda
Dilinde çiçek açan
Deli deli steleni
Ne garibe adamdı.

Ne garibe adamdı,
Değirmen yer fırlatan,
Aygülsöz astadan,
Yurt yerinde bitermiş
Yuh oluy çadır çadır,
Yegün mesurün göz yağım
Ahiş yeri fırlatır

Ne garibe adamdı,
Değirmen, kütük esir,
Yalme dusdu ucuzla,
Göl gonyag bu adam.

Fıçıklayır astadan,
Bu adam kütük deyil,
Yardı boyarın dolupar
Harfimin memalı,
Bu adamda garibe,
Ne garibe adamdı.

Ne garibe adamdı,
Dendim bah, ay Allah,
Niye, niye buldun
Asiyag min il evvel
Vuruldun oklanmayıp
Hesaretkâr Harpaşıl

Dendime bah, ay Allah,
Hansı uzag dıngıkon,
Suzuzlagıdan saralıp
Cır ammadın yarıpajı—
Ne garibe adamdı,
Dendime bah, Ay Allah!

Ne garibe adamdı,
Dendim, serin bal gırdın,
Dedi, o gün ki, incim,
Çalınca xile gırdın,
Çalınca gırdın Çalınca,
Sıran, Şaqıl, Çaldıran,
Bir mi, ağam, ya bey mi?
Dendim, gırdıgı neyleyok?
Bulmıka bunsuz kışım.

Dendim, serin olgıran,
De inçektim ne valıca,
Solınayan bir çiçekle,
Dendim, on gövvel gırdın?
Dedi ki gelmezlele,
Bu adam ne garibe,
Ne garibe adamdı.

Dendim, arzun, inciyin?
Bulmıka gırdı derinden.

Yene taraz dıngıdan
Gırdı ağzın kışpeler
Gırdın ne vohı be yurdı
Yarı kını gırdı elof!!
Bu adam ne garibe,
Ne garibe adamdı!

Ne garibe adamdı,
Bu adamın sevici,
Bu adamın dendi de,
Tamam neçe bığınde,
Bu garibe adamdı,
Mene ole gırdı ki,
Bu adam ölen gırdı,
Öz gırdı gırdı,
Bulmıka gırdı,
Değirmen içinde!

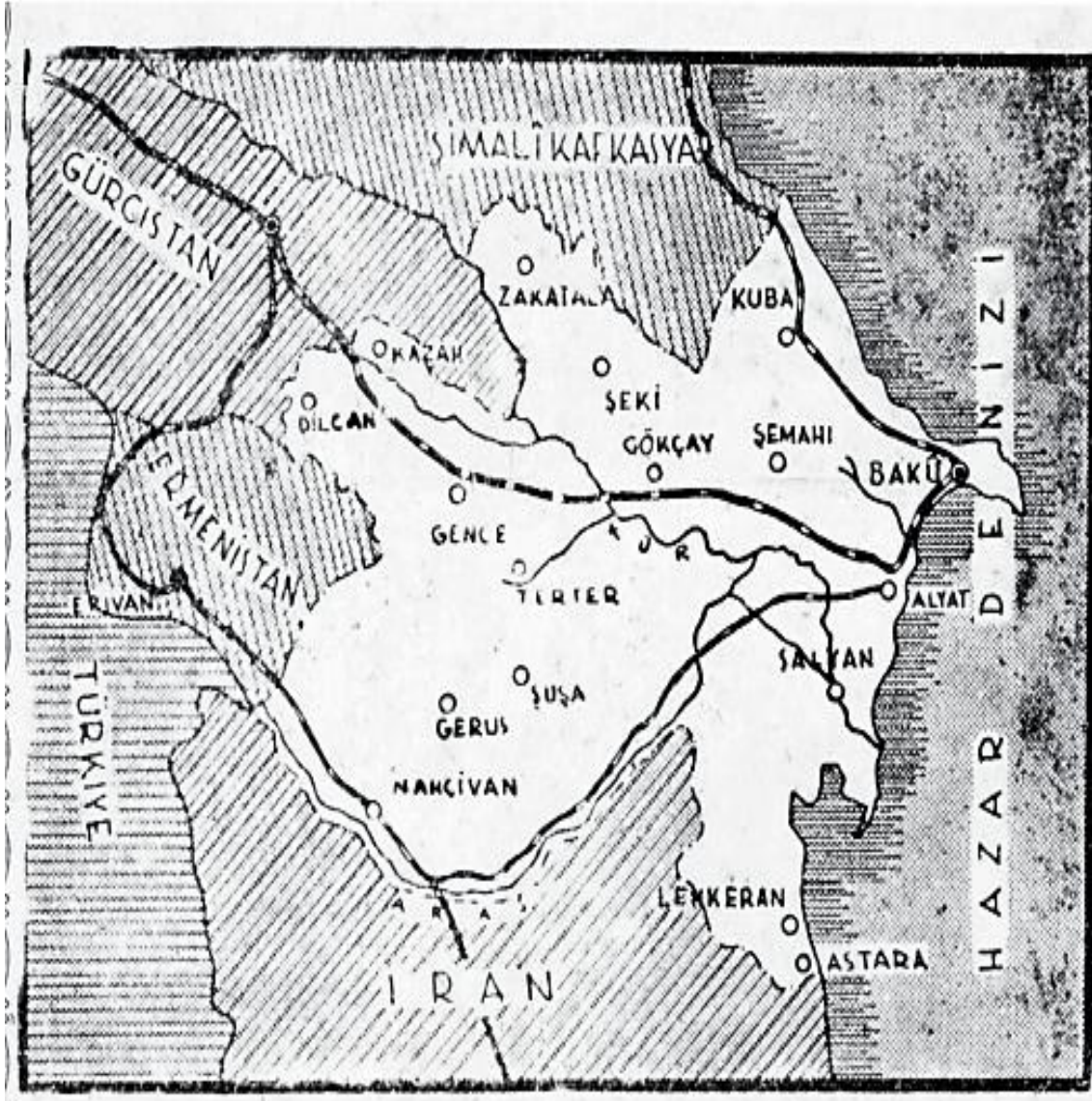
1984
RÜSTEM BEHRÜDİ

ONA SES VERİN

ANKARA 1992

Kaynak: Adem Ağar'ın özel arşivi.

EK-3: 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti haritası.

Kaynak: Nesiman Yagublu, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s.421

ÖZET

Tezimizde, Azerbaycan milli mücadelesinin temellerinin oluştuğu arlık Rusya'sının son dönemleri, gunumuz Azerbaycan'ına devlet geleneği olarak ilham veren Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve çalışmamızın temel konusu olan Elçibey dönemini incelenmektedir.

Araştırmamızın birinci bolumunde arlık Rusya'sının kötüye giden sosyal ekonomik durumu ve bunun Azerbaycan istiklal mücadelesine etkileri ortaya konulmuştur. Azerbaycan milli mücadelesinin dönüm noktası olan (1918-1920) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin faaliyetleri ele alınmıştır. Ayrıca Mehmet Emin Resulzade ve Arkadaşlarının, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Rus işgaliyle son bulmasından tekrar bağımsızlıklarını kazandıkları döneme kadar (1920-1991) olan faaliyetleri kısaca açıklanmıştır.

Tezin ikinci bolumunde, Elçibey'in çocukluk yıllarından milli mücadele döneminin başladığı 1980'li yıllara kadar yaşadığı önemli olaylara değinilerek siyasi portresi çizilmiştir. Ayrıca Elçibey'in hakimiyete gelmesiyle birlikte yaşanılan gelişmeler ele alınarak Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı doğrultusunda iç politikada gerçekleştirdiği faaliyetlere yer verilmiştir.

Tezin uuncu bolumunde, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikasına yer verilmektedir. Bu kapsamda bölge aktörlerinin Elçibey yönetimiyle ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca bir dış politika unsuru olarak Karabağ sorunu ele alınmış, sorunun ozulmesine yönelik AGİT başta olmak üzere diğer konuyla ilgili küresel kuruluşların çabalarına değinilmiştir.

Tezin son bolumu olan dördüncü bolumde, Elçibey dönemini sonlandıran 4 Haziran darbesinin i ve dış sebeplerine yer verilmektedir. Bu bağlamda i sebepler

hususunda bazı devlet kadrolarının olumsuz faaliyetlerine değinilerek bunun Elçibey yönetimi üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca dış sebepler hususunda ise Rusya'nın 4 Haziran darbesine etkileri ve Türkiye'nin olaylara yaklaşımı açıklanmıştır.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ:

Tezin Adı :Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi ve Elçibey Dönemi

Tezin Yazarı :Adem AĞAR

Tezin Danışmanı :Yrd. Doç. Dr. Maziye MEMMEDLİ

Tezin Konumu :Yüksek Lisans

Tezin Tarihi :16.06.2017

Tezin Alanı :Uluslararası İlişkiler

Tezin Yeri :Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anahtar Sözcükler :Elçibey Azerbaycan, Karabağ, Kafkasya

ABSTRACT

In our thesis; the final periods of Czarist Russia where Azerbaijan's war of independence based on, Republic of Azerbaijan gave inspiration to today Azerbaijan as state tradition, and Elçibey period which is the basic subject of our thesis are analyzed.

At the first part of our study, the retrogressive social-economic situation of Czarist Russia and its effects to Azerbaijan independence fight are centered. The activities of Republic of Azerbaijan which is the turning point (1918-1920) of Azerbaijan national struggle are addressed. Besides, Mehmet Emin Resulzade and his friends activities from the period when Russia occupied Azerbaijan Republic to the period when they got their freedom again (1920-1991) are shortly proclaimed.

The second part of thesis mentions the significant cases he struggled from Elçibey's childhood years to 80's when the period of war of independence and displays its politic view in addition, the study give informations about activities that Azerbaijan performed at internal policy in accordance with its full independence by dealing political developments just after Elçibey established dominance over the country.

The third part of the thesis mentions the foreign policy of Azerbaijan at Elçibey period. In this context, the region actor's relations with Elçibey are analyzed. Besides, Karabakh problem is come up as foreign policy factor, and it is mentioned of struggles of global institutions about the problems notably CSCE towards solutions of the problem.

At the last part of thesis, interior and external reasons of 4th june coup which ends Elçibey period. So, the negative activities of some state officers regarding

interior reasons are mentioned its effects over Elçibey government are presented, besides regarding external reasons, Russia's effects to 4th june coup and Turkey's approach to cases are analyzed.

ARCHIEVE RECORD INFORMATION:

Name of The Thesis :İndependence Struggle in Azerbaijan and Elchibey Period

Writer of the Thesis :Adem AĞAR

Advisor of the Thesis :Yrd. Doç. Dr. Maziye MEMMEDLİ

Status of the Thesis :Master

Date of the Thesis :16.06.2017

Field of the Thesis :İnternational Relations

Place of the Thesis :Karabük Üniversity İnstitute of Social Sciences

Key Words :Elchibey, Azerbaijan, Karabakh, Caucasia

ÖZGEÇMİŞ

Adem Ağar 29.07.1987 tarihinde Karabük'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Karabük'te bitirdikten sonra 2006 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünün Rusça eğitim veren şubesinde lisans eğitimi almaya başladı. 2012 yılında mezun olduktan sonra Azerbaycan'da 2 yıl mobilya sektöründe farklı pozisyonlarda çalıştı. 2014 yılında Türkiye'ye döndükten sonra Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında yüksek lisans programına dahil oldu. Halihazırda bu bölümde yüksek lisansına devam etmekte olan Adem orta derece İngilizce ve Rusça bilmektedir. Temel ilgi alanı, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'dir.